

ETO: 32+008+81+82

LÉTÜNK

TÁRSADALOM•TUDOMÁNY•KULTÚRA
SOCIETY•SCIENCE•CULTURE

XLI. évfolyam, 2011. 3. szám
Year XLI, issue 2011/3

FORUM KÖNYVKIADÓ, ÚJVIDÉK
FORUM PUBLISHING COMPANY, NOVI SAD

KIADJA A FORUM KÖNYVKIADÓ INTÉZET
Published by the Forum Publishing Company

Angol tartalommutató és rezümék:
Rakić-Ódri Kornélia

Szerb tartalommutató:
Andrić Edit

Az angol nyelvű szövegeket Rakić-Ódri Kornélia gondozta.

Az irodalmi névadás fogalmáról című tanulmányhoz kapcsolódó francia nyelvű rezümét a szerző, dr. Korompay Klára írta.

Az építőművészet szimbolikus nyelvezete Szabadka példája alapján című tanulmányhoz kapcsolódó fotók a szerző, dr. Viktorija Aladžić felvételei.

A Mendlik Éva alkotásairól és a művésznőről készült felvételeket engedélyével közöljük. A következő kiadványból vettük át őket: *Eva Mendlik 80. Concept en sametelling*: Peter van Es – Ilonka van Es. Fotografie: Tim Koster. Van Waarden Zaandam, Amsterdam, 2008

ETO-besorolás:
Csáky S. Piroska

A folyóiratban megjelent tanulmányokat a szerkesztőbizottság tagjai, illetve felkért szakemberek lektorálták.

All the contributions in the quarterly journal *Létünk* are refereed by members of the Publishing Board and/or by external professionals from the relevant field.

TARTALOM

	■ ■ <i>Elmélet – történet – kísérlet</i>	
Pósa Mihály	Az epesavak önszerveződése	9
	■ ■ <i>Emlékezet: Liszt Ferenc (1811–1886)</i>	
Németh Ferenc	Liszt Ferenc Écskán és Nagybecskerekén	17
Pándi Oszkár	Liszt Ferenc vándorévei	26
	■ ■ <i>Perspektíva</i>	
Draginja Ramadanski	A hősi ének csipkéjébe kötözve (Tolnai Ottó <i>Kisinyovi rózsájának fordítói interpretációja</i>) (Drozdik-Popović Teodóra fordítása)	32
	■ ■ <i>Örökség</i>	
Géczi János	Early Christian Anti-Symbolism (I.)	41
Géczi János	Korakeresztény anti-szimbolika (I.)	54
Viktorija Aladžić	Az építőművészet szimbolikus nyelvezete Szabadka példája alapján (Máté Emese fordítása)	57
	■ ■ <i>Műhely</i>	
Bertók Rózsa	Moral Philosopher or Economist? (II.) (Adam Smith's Influence in the 20 th Century) . . .	71
Bertók Rózsa	Morálfilozófus vagy közgazdász? (II.) (Adam Smith hatása a 20. században)	84
Korompay Klára	Az irodalmi névadás fogalmáról	86
Ispánovics Csapó Julianna	A magyar iskolai értesítők kialakulása és feltárása	94
	■ ■ <i>Szemle</i>	
Kocsis Árpád	„Egy” becskerekai Várady család története (Várady Imre: <i>Napló I.</i>)	104
Gruber Enikő	A könyvkiadás szerepe a vajdasági magyar irodalom kialakulásában (Ispánovics Csapó Julianna: <i>A bácskai magyar irodalmi kultúra előtörténete a régió magyar könyvkiadása szempontjából</i>)	110
Pál Tibor	A szerb kérdés a magyar országgyűlés előtt 1690–1918 (Dejan Mikavica: <i>Srpsko pitanje na Ugarskom saboru 1690–1918</i>)	117
Bene Annamária	Szubjektíven az Értelmezésekről (Danyi Magdolna: <i>Értelmezések</i>)	121

Cini Zoltán	A vajdasági népeletről (Silling István: <i>Ünnepek és hétköznapiak</i>)	124
Lengyel László	Értékmentés és közösségi szerepvállalás (Szerda András: <i>Óbecse napsugaras oromzatai</i>)	129
Barcsi Tamás	A létezés misztériumának mítosza (John Carroll: <i>Jézus, a Létező</i>)	132
Barcsi Tamás	A tökéletes szépségű hölgy (Agnolo Firenzuola: <i>A női szépségről</i>)	137
Törteli Telek Márta	A Dalton-terv	141
*		
Kovács Krisztina– Novák Anikó	Interkulturális beszéd módok (A csíkszeredai III. Imagológiai Konferenciáról)	147
Ispánovics Csapó Julianna	Kommunikációs kultúra és transzlingvisztika Európában (Nemzetközi konferencia – Marosvásárhely)	150
Varga László	Mindenki tud valamit, senki nem tud mindent (A kooperatív tanulás izlandi példája)	153
Máté Emese	60 éves a hollandiai Mikes Kelemen Kör	158
	E számunk szerzői	163

SADRŽAJ

	■ ■ <i>Teorija – istorija – eksperiment</i>	
Mihalj Poša	Samoorganizovanje žučnih kiselina	9
	■ ■ <i>Sećanje: Franc List (1811–1886)</i>	
Ferenc Nemet	Franc List u Ečki i Bečkereku	17
Oskar Pandi	Godine lutanja Franca Lista	26
	■ ■ <i>Perspektiva</i>	
Draginja Ramadanski	Uvezano u čipke junačkih pesama (Oto Tolnai Prevodilačka interpretacija <i>Ruže Kišinjova</i>) (prevod Teodora Drozdik-Popović)	32
	■ ■ <i>Nasleđe</i>	
Janoš Geci	Early Christian Anti-Symbolism (I)	41
Janoš Geci	Rano hrišćanski anti-simbolizam (I)	54
Viktorija Aladžić	Jezik simbolike u arhitekturi na primeru Subotice (prevod Emeše Mate)	57
	■ ■ <i>Radionica</i>	
Roža Bertok	Moral Philosopher or Economist? (II) (Adam Smith's Influence in the 20 th Century) . . .	71
Roža Bertok	Moralni filozof ili ekonomista? (II) (Uticaj Adama Smita u 20. veku)	84
Klara Korompai	O nadevanju književnih imena	86
Juliana Işpanović Čapo	O nastanku i otkrivanju đачkih knjižica na mađarskom	94
	■ ■ <i>Prikazi</i>	
Arpad Kočiš	Istorijat „jedne” zrenjaninske porodice Varadi (Imre Varadi: <i>Dnevnik I</i>)	104
Enike Gruber	Uloga izdavaštva u formiranju vojvođanske mađarske književnosti (Juliana Işpanović Čapo: <i>Predistorijat mađarske književne kulture u Bačkoj iz aspekta mađarskog izdavaštva u regionu</i>)	110
Tibor Pal	Srpsko pitanje na Ugarskom saboru 1690–1918 (Dejan Mikavica: <i>Srpsko pitanje na Ugarskom saboru 1690–1918</i>)	117
Anamarija Bene	Subjektivno o Tumačenjima (Magdolna Danji: <i>Tumačenja</i>)	121
Zoltan Cini	O životu naroda u Vojvodini (Ištvan Šiling: <i>Praznici i radni dani</i>)	124

Laslo Lendel	Spašavanje vrednosti i prihvatanje kolektivne uloge (Andraš Serda: <i>Sunčem obasjana pročelja Bečeja</i>)	129
Tamaš Barči	Mit o misteriji bitisanja (John Carroll: <i>Isus, koji Jeste</i>)	132
Tamaš Barči	Žena savršene lepote (Agnolo Firenzuola: <i>O ženskoj lepoti</i>)	137
Marta Terteli Telek	Plan Dalton	141
*		
Kristina Kovač– Aniko Novak	Interkulturalni načini govora (III Imagološka Konferencija u Klužu)	147
Juliana Işpanović Čapo	Kultura komunikacije i translingvistika u Evropi (Međunarodna konferencija u Târgu Mureşu u Rumuniji)	150
Laslo Varga	Svi znaju nešto, niko ne zna sve (Primer kooperativnog učenja sa Islanda)	153
Emeše Mate	Šezdesetogodišnjica društva Kelemen Mikeš u Holandiji	158
	Autori ovog broja	163

CONTENTS

	■ ■ <i>Theory – History – Experiment</i>	
Pósa, Mihály	Self Association of Bile Acids	9
	■ ■ <i>In Remembrance: Franz Liszt (1811–1886)</i>	
Németh, Ferenc	Franz Liszt in Écska and Nagybecskerek	17
Pándi, Oszkár	Franz Liszt's <i>Years of Pilgrimage</i>	26
	■ ■ <i>Perspectives</i>	
Ramadanski, Draginja	Bound in Lace of Heroic Songs (Translator's interpretation of <i>Kisinyovi rózsza</i> by Tolnai Ottó) (Translated by Teodóra Drozdik-Popović)	32
	■ ■ <i>Heritage</i>	
Géczi János	Early Christian Anti-Symbolism (I)	41
Géczi János	Korakeresztény anti-szimbolika (I.)	54
Aladžić, Viktorija	The Symbolic Language of Architecture in the Example of Subotica (Hungarian translation by Emese Máté)	57
	■ ■ <i>Workshop</i>	
Bertók, Rózsa	Moral Philosopher or Economist? (II) (Adam Smith's Influence in the 20 th Century) . . .	71
Bertók Rózsa	Morálfilozófus vagy közgazdász? (II.)	84
Korompay, Klára	On the Concept of Name-giving in Literature.	86
Ispánovics Csapó, Julianna	The Development and Study of Hungarian School Reports	94
	■ ■ <i>Review</i>	
Kocsis, Árpád	The History of “a” Várady Family from Becskerek (Várady Imre: <i>Napló I./Diary I</i>)	104
Gruber, Enikő	The Significance of Book Publishing in the Creation of Hungarian Literature in Vojvodina (Ispánovics Csapó Julianna: <i>A bácskai magyar irodalmi kultúra előtörténete a régió magyar könyvkiadása szempontjából/The Early History of Hungarian Literary Culture in Bácska as Related to Book Publishing in the Region</i>)	110
Tibor, Pál	Serbian Issue in the Hungarian Parliament 1690–1918 (Dejan Mikavica: <i>Srpsko pitanje na Ugarskom saboru 1690–1918/Serbian Issue in the Hungarian Parliament 1690–1918</i>)	117

Bene, Annamária	Subjectively on Interpretations (Danyi Magdolna: <i>Értelmezések/Interpretations</i>)	121
Cini, Zoltán	On Folklore in Vojvodina (Silling István: <i>Ünnepek és hétköznapi/Holidays and Common Days</i>)	124
Lengyel, László	Rescuing Values and Role Modelling in Society (Szerda András: <i>Óbecse napsugaras oromzatai/ Sunny ridges of Óbecse</i>)	129
Barcsi, Tamás	The Myth of the Mystery of Existence (John Carroll: <i>Jézus, a Létező/The Existential Jesus</i>)	132
Barcsi, Tamás	Lady of Perfect Beauty (Agnolo Firenzuola: <i>A női szépségről/Dialogo delle bellezze delle donne/Dialogues on Female Beauty</i>)	137
Törteli Telek, Márta	The Dalton Plan	141
	*	
Kovács Krisztina– Novák Anikó	Intercultural Ways of Discourse (3rd Conference on Imagology, Csíkszereda)	147
Ispánovics Csapó, Julianna	Communicational Culture and Translinguistics in Europe (International Conference – Marosvásárhely)	150
Varga, László	Everybody Knows Something, Nobody Knows Everything (The Icelandic Example of Cooperative Learning)	153
Máté, Emese	The 60th Anniversary of the Mikes Kelemen Circle in Holland	158
	Authors in this issue	163

Pósa Mihály

Újvidéki Egyetem, Orvostudományi Kar, Gyógyszerészeti Szak
 mihaljp@uns.ac.rs

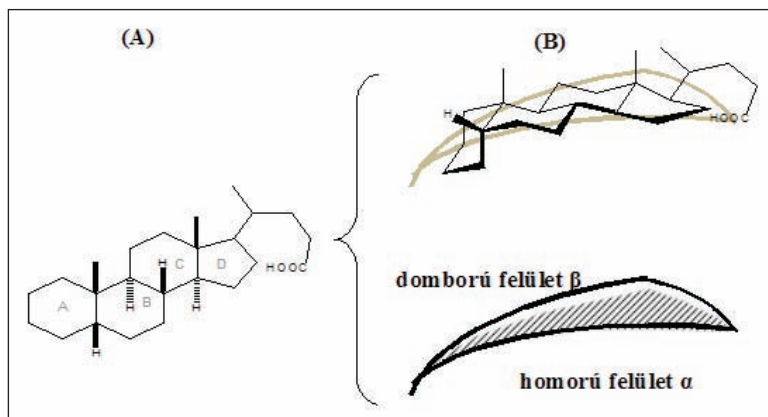
AZ EPESAVAK ÖNSZERVEZŐDÉSE

Self Association of Bile Acids

Az epesavak amfifil vegyületek. Vizes oldatokban az epesaviónek a kritikus micelláris koncentrációjuk közelében aggregátumokat, azaz micellákat képeznek. Az epesaviónek micelláira jellemző a kis aggregációs szám. A micella belseje hidrofób, ennek köszönhetően alkalmas más úgynevezett vendégmolekulának (amely szintén hidrofób) a befogadására. Az epesavió-micella keletkezését meghatározza a hidratációs rétegükben levő stabilizált SVM és nem stabilizált NSVM vízmolekulák száma.

Kulcsszavak: epesavak, kólsav, micellák, oxoszármazékok, vegyes micellák

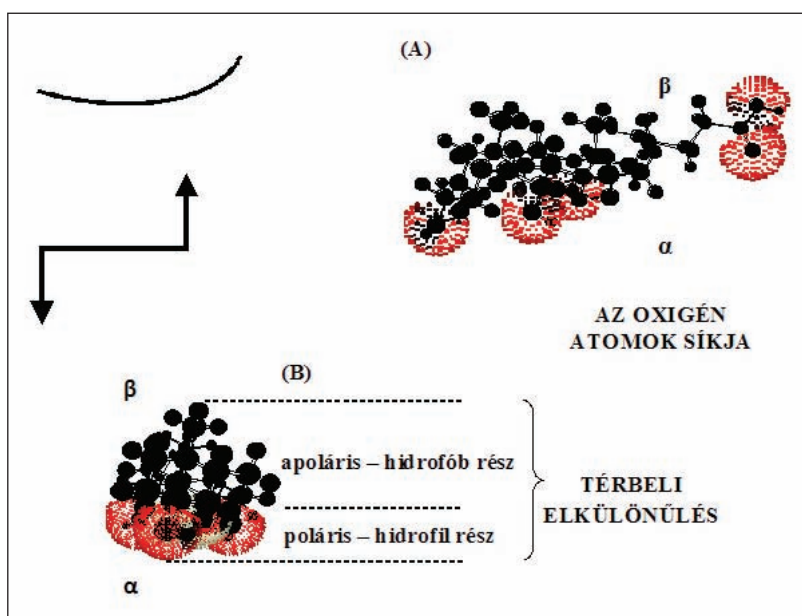
Az epesavak szteroidvázas felületaktív molekulák. Az emlősök májában termelődő primáris epesavak (kólsav, kenodeoxikólsav, urszokólsav), valamint a bélben a primáris epesavakból transzformálódó szekundáris epesavak (deoxikólsav, litokólsav, deoxikólsav) az 5β -kolánsav hidroxil származékai, így e molekulák fizikai-kémiai tulajdonságait az 5β -kolánsav-molekula geometriája nagyban meghatározza (1. ábra). Az 5β -kolánsav-molekula domború felülete a molekula β régiója, míg a homorú felülete az α régiója.¹

1. ábra

Az 5β -kolánsav-molekula (A) és konformáció (B) képlete

Az epesavak hidroxilcsoportjai a szteroid váz α részén helyezkednek el. Az oldallánc konformációja olyan, hogy a karboxil csoport szintén a molekula α régiójánál jelenik meg. Ebből következik, hogy az epesavaknál a szteroid váz α része a molekula hidrofil felülete, míg a β részük a molekula hidrofób felülete. Azokat a részecskéket (molekulákat vagy ionokat), amelyeknél egyaránt megtalálható a hidrofil és a hidrofób rész is, amfifil részecskének nevezzük. A legtöbb amfifil részecske szerkezete a következő sémát követi: poláros – hidrofil fej és apoláros – hidrofób farok (nátrium-laurilszulfát, nátrium-szterát, lecitin stb.) – klasszikus felületaktív vegyületek. Az epesavak az amfifil molekulák külön csoportját alkotják, ugyanis az epesav-molekulák szerkezetében nem alakul ki a klasszikus fej-farok képlet, így az epesavak az amfifil részecskék planáris polaritású csoportját alkotják.^{2,3} A planáris polaritású amfifil molekulák legtipikusabb példája a kólsav, amely szteroid gyűrűrendszerének C3-as, C7-es és C12-es hidroxil csoportjainak oxigénatomjai egy síkban találhatók, és pedig a molekula α részén (2. ábra).

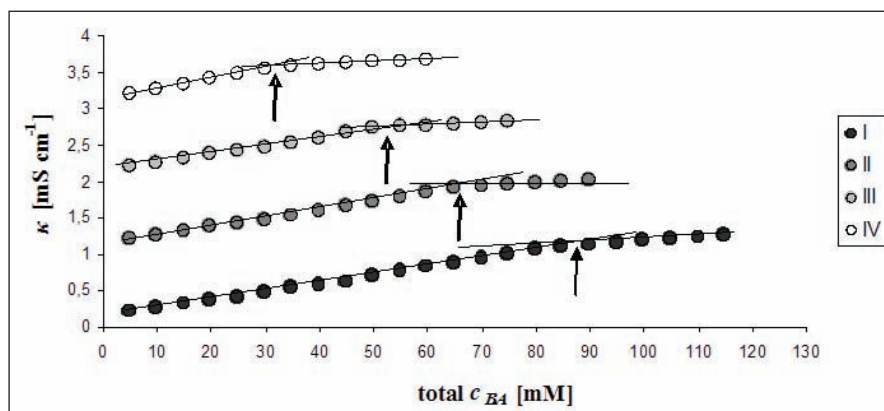

2. ábra

Planáris polaritás, kólsav oldalnézetben (A) és az A gyűrű irányából

A felületaktív részecskékre jellemző, hogy vizes oldataikban a koncentrációjuk növelésekor, egy bizonyos koncentrációértéket meghaladva kialakul a kritikus micelláris koncentráció, s az oldat fizikai-kémiai jellemzőiben ugrás-

szerű változás tapasztalható (3. ábra). Ez annak tulajdonítható, hogy a kritikus micelláris koncentráció környékén a felületaktív részecskék nem kovalens aszociációja – önszerveződés¹ – következik be.

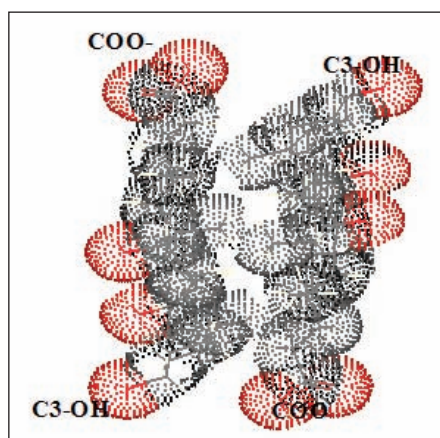

3. ábra

A kritikus micelláris koncentráció konduktometriás meghatározása.

A nyíl jelöli a kritikus micelláris koncentráció értékét

Az ilyen módon keletkezett aggregátumokat micelláknak nevezzük. A klasz-szikus felületaktív anyagok micellái általában gömb vagy ellipszoid alakúak, és 50–100 építőelemből (aggregációs szám) állnak. A micella felszínén poláros fejcsoportok találhatók, míg a micella belsejét hidrofób farokrészek alkotják. Az

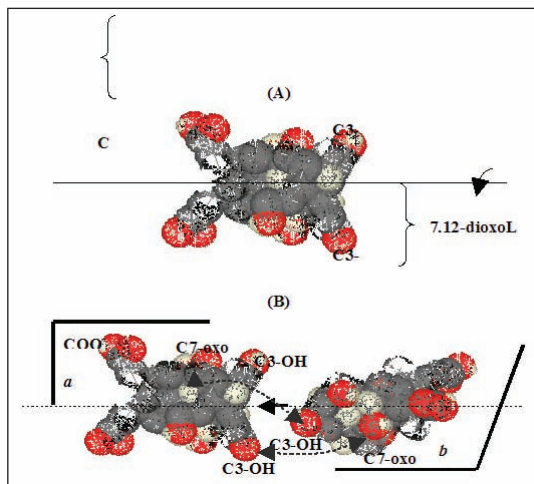

4. ábra

A 2-es aggregációs számmal rendelkező kólsavion micellája

epesavmicellák kicsik, és 2–8 építőelemet tartalmaznak, alakjuk pedig deformált ellipszoid. Az epesavió-n-micellákban közös, hogy az epesavió-nok (építőelemek) egymással a szteroidvázuk β felületénél érintkeznek – így létrejön a hidrofób kölcsönhatás –, míg a hidrophil α felületük a vízmolekulák (oldószer) irányába orientálódva primáris micellákká alakul. A 2-es aggregációs számú epesavió-n micelláiban a karboxilát-csoportok a micella ellentétes hosszanti oldalán mutatkoznak, csökkentve az elektrostatikus repulzív kölcsönhatásokat (4. ábra).^{1,4}

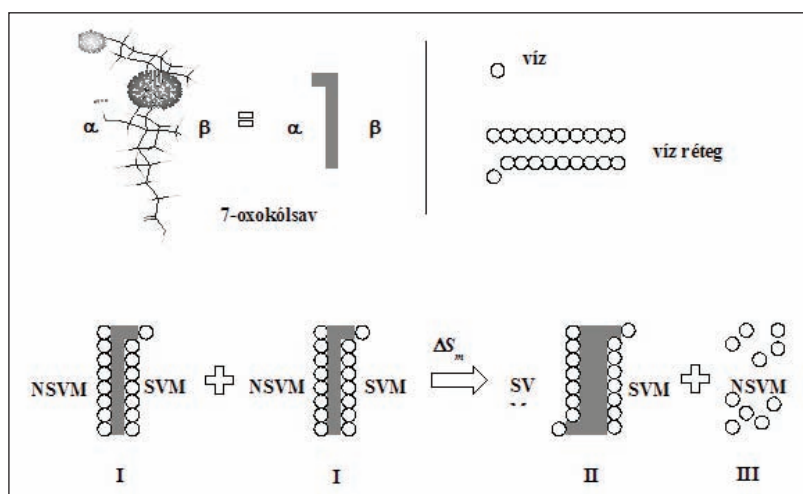
A 4-es vagy ennél nagyobb aggregációs számú epesavió-n úgy alakul micellákká, hogy elsődlegesen egy 2-es aggregációs számú mag képződik, melyben a karboxilát-csoportok a mag azonos, hosszanti oldalán helyezkednek el. Így a micella ellenkező longitudinális oldalán az építőelemek szteroid gyűrűrendszerének a C3-as ekvatoriális hidroxilcsoportjai jönnek létre. Mivel az epesav-molekulák szteroid gyűrűrendszerében az A és B gyűrűk egymáshoz cisz-konfigurációval kapcsolódnak, ami olyan térbeli elrendeződést kölcsönöz az A gyűrűnek és a C3-as hidroxilcsoportjának, hogy a két epesavió-n ezen régiója egy úgynevezett harapófogó-térközt képez. Végezetül a két mag a harapófogó-régiókon keresztül összekapcsolódik. A magok kapcsolódásakor az építőelemek longitudinális síkja egymáshoz viszonyítva akár 45 fokban is elmozdulhat, így az egyik epesavió-n C3-as ekvatoriális hidroxilcsoportja a másik epesavió-n C7-es axiális hidroxilcsoportjával hidrogénkötést létesíthet – 3→7 H-híd. A 3→7 H-híd különösen akkor jelentős, ha az egyik epesav-molekula C7-es oxigénatomja oxocsoporttól származik (5. ábra).⁴

5. ábra

A 4-es aggregációs számú kólsavion C és 7,12-dioxolito kólsavion (7,12-dioxol) vegyes micellának a szerkezete: A – az elsődleges mag szerkezete, B – a két mag aggregációjakor kialakuló interakciók

Nagyobb koncentrációk esetén bizonyos epesaviókok (deoxikólsav, keno-deoxikólsav) további asszociációs struktúrákat hoznak létre. Ugyanis ezeknél az epesavaknál a primáris micellák egymással hidrogénhidakat képezhetnek az axiális α hidroxilcsoportjaikon keresztül.¹ Vajon mi készíti az epesaviókokat vizes oldatukban az önszerveződésre? A felelet az epesav-molekulák szteroidvázának és a vízmolekuláknak a kapcsolatában rejlik. Az epesaviókok hidratációja során a szteroidvázat egy vízmolekulákból álló réteg veszi körül, amelyben a vízmolekuláknak csökken a szabadságfokuk az oldat belsejében lévő vízmolekulákéhoz képest, tehát ezáltal csökken a rendszer entrópiája. Az epesav szteroidvázának a homorú felületén (α) lévő hidratációs rétegbeli vízmolekulák az epesav α orientációjú hidroxilcsoportjaival hidrogénkötéseket alakítanak ki – stabilizált vízmolekulák SVM, és így ezekre a vízmolekulákra nézve az entrópiacsökkenés kompenzálódik. Míg a szteroidváz domború β felületén lévő vízmolekulák nem képeznek a szteroidvázal hidrogénkötéseket, így ezek a vízmolekulák nincsenek stabilizálva – tehát nem stabilizált vízmolekulák, vagyis rövidítve: NSVM. Az epesaviókok koncentrációjának a növelésével gyarapodik az NSVM száma, ami további entrópiacsökkenést jelent. A rendszer stabilizációjához az vezet, hogy az NSVM az oldat belsejébe távoznak, ez entrópiánövekedést eredményez, miközben az epesaviókok hidrofób felülete dehidratálódik. Az újabb hidratációt elkerülve az epesaviókok egymással a β felületükkel érintkeznek, ennek köszönhetően a szteroid váz domború felülete többé-kevésbé elkerüli az újabb hidratációt (6. ábra).⁵

6. ábra

Micellaképződés, I – monomér epesaviókok, II – epesavmicella,
III – a felszabadult NSVM-k

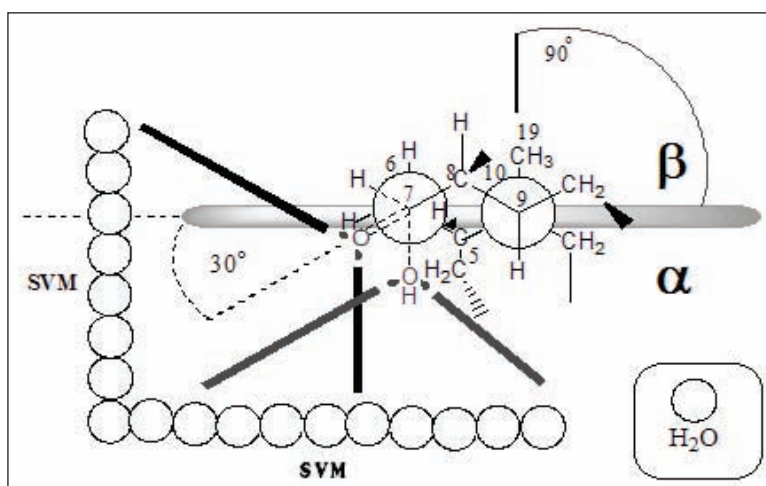
A nem stabilizálódott vízmolekulák (NSVM) jelentőségét a micellák képzésében a kólsav oxoszármazékainak a kritikus micelláris koncentrációi igazolták. Ugyanis az oxocsoport számának a növelésével (a kólsavmolekulában a hidroxilcsoportok szubsztitúciója oxocsoportokkal) az epesavióнок kritikus micelláris koncentrációinak értékeiben növekedés áll be (1. táblázat).²

1. táblázat

Az oxocsoport számának hatása a kritikus micelláris koncentráció értékére

epesav	kritikus micelláris koncentráció [mM]
kólsav	8–19
7-oxodeoxikólsav	45–60
12-oxokenodeoxikólsav	45–60
3,7-dioxo-12 α -hidroxikolánsav	90–110
7,12-dioxolitokólsav	85–110
3,7,12-trioxokolánsav	140–200

A kólsav hidroxilcsoportjának oxocsoporttal való cseréjekor az oxigénatom térbeli helyzete változik. Ugyanis a kólsav C7-es és a C12-es α hidroxilcsoportjai axiálisak, azaz a szteroidváz középsíkjával 90 fokos szöget zárnak be, következésképp a hidratációs rétegbeli vízmolekulákat csak a szteroidváz homorú α oldal felől stabilizálhatják. E hidroxilcsoportoknak az oxocsoporttal törté-

7. ábra

Az oxocsoport oxigénatomjának orientációja

nő szubsztitúciója eredményeként az oxigénatomok helyzete ekvatoriális lesz, azaz szteroidváz középsíkjával már csak 30 fokos szöget képeznek (7. ábra). Az oxocsoport oxigénatomjának ilyen helyzete azt jelenti, hogy most már nemcsak a szteroidváz homorú, hanem részben a domború felületénél levő vízmolekulák is stabilizálódhatnak hidrogénkötésekkel, és így csökken az NSVM száma, ami az aggregációra való hajlam csökkenését jelenti. Ennek a jelenségnek a manifestációja a kritikus micelláris koncentráció értékének a növekedése.¹⁻⁵

Az epesavión-micelláknak kiemelt jelentőségük van a lipidek emésztésében. A vékonybélbe (jejunumba) kerülő emulgált trigliceridek a lipáz enzim hatására monogliceridekké és szabad zsírsavakká hidrolizálódnak. A keletkező monogliceridek vízben oldhatatlanok, ezért a duodenumba ürülő epesaviókkal vegyes micellákat alkotnak – ami már vízben oldható molekuláris rendszer – és ily módon a monogliceridek eljutnak a bélbolyhokig, ahol passzív diffúzió által felszívódnak. Ugyancsak az epehólyagba kerülő koleszterin kicsapódna a nagy iónerősségű epehólyagoldatba, ha nem lennének jelen az epesaviórok, melyekkel micellákat képeznek. A gyógyszerkutatókban az epesaviórok micellái felhasználhatók bizonyos vízben oldhatatlan (hidrofób) vagy gyengén oldódó gyógyszerek oldhatóságának a növelésére. Ugyanis a gyógyszermolekula hidrofób része az epesavión-micella belső hidrofób ketrecébe kerül. Továbbá az epesavión-micellák felhasználhatók a szervezeten belüli gyógyszerraktárak (depóhatás) létrehozásában is. Ez történhet úgy, hogy az epesaviórokat valamivel előbb juttatjuk a szervezetbe, így amikor az epesaviórok széteszlottak a biológiai rendszerben, akkor kezdjük a valódi hatóanyag alkalmazását, amely ha megfelelő szerkezeti elemet tartalmaz (fenilcsoportot vagy más aromás gyűrűrendszert), a citoplazmában micellát képez az epesaviókkal. Mivel a micelláris rendszer hidrofílabb, mint maga a hatóanyag, így az orvosság lassabban jut ki a sejtből. A másik lehetséges mód, ha a hatóanyagdepók a sejtmembránon belül érintkezve a reverz epesav-molekulákkal, alakulnak ki a micellák. Ekkor a sejtmembránban a hidrofíli hatóanyagból keletkezik az úgynevezett raktár. Az epesavak alkalmazását és különösen a kólsav oxoszarmazékait az is alátámasztja, hogy ezeknek a vegyületeknek csekély a membránolitikus (membrántoxikus) hatásuk, ellentétben a klasszikus iónos felületaktív anyagokkal.⁶⁻¹⁰

IRODALOM

1. PÓSA Mihály 2011. *Fizičko-hemijske osobine žučnih kiselina sa osvrtnom na okso derivate 5β-holanske kiseline*, Univerzitet u Novom Sadu, Medicinski fakultet, Novi Sad.
2. M. PÓSA, *QSPR study of the effect of steroidal hydroxy and oxo substituents on the critical micellar concentrations of bile acids*, Steroids 76(1–2) (2011) 85–93.
3. M. PÓSA, K. KUHAJDA, *Hydrophobicity and haemolytic potential of oxo derivatives of cholic, deoxycholic and chenodeoxycholic acids*, Steroids 75(6) (2010) 424–431.

4. M. PÓSA, V. TEPAVČEVIĆ, *Mixed micelles of 7,12-dioxolithocholic acid and selected hydrophobic bile acids: interaction parameter, partition coefficient of nitrazepam and mixed micelles haemolytic potential*, Colloids and Surfaces B: Biointerfaces 86(2011) 285–291.
5. M. PÓSA, A. PILIPOVIĆ, M. LALIĆ, *The influence of NaCl on hydrophobicity of selected, pharmacologically active bile acids expressed with chromatographic retention index and critical micellar concentration*, Colloids and Surfaces B: Biointerfaces 81(2010) 336–343.
6. M. PÓSA, K. KUHAJDA, *Influence of bile acids on the adsorption of lidocaine and verapamil in an in vitro experiment*, Journal of the Serbian Chemical Society 75(4) (2010) 433–440.
7. M. PÓSA, A. PILIPOVIĆ, M. LALIĆ, J. POPOVIĆ, *Determination and importance of temperature dependence of retention coefficient (RPHPLC) in QSAR model of nitrazepams' partition coefficient in bile acid micelles*, Talanta 83(5) (2011) 1634–1642.
8. M. PÓSA, Z. FARKAŠ, *Cholesterol solubilization by oxo derivatives of selected bile acids and their osmotic resistance*, Collection of Czechoslovak Chemical Communications 75(8) (2010) 767–784.
9. M. PÓSA, A. PILIPOVIĆ, M. LALIĆ, J. POPOVIĆ, *Hydrophobicity and retention coefficient of selected bile acid oxo derivatives*, Acta Chimica Slovenica 57(4) (2010) 828–835.
10. M. PÓSA, S. KEVREŠAN, M. MIKOV, V. ĆIRIN-NOVTA, K. KUHAJDA, *Analgesic action of lidocaine and associated biochemical parameters in rats*, European Journal of Drug Metabolism and Pharmacokinetics 32(2007) 109–117.

Self Association of Bile Acids

Bile acids are amphiphile compounds. In water solutions bile acid ions form aggregates – micelles near critical micellar concentrations. Bile acid ion micelles are characterized by small aggregation numbers. The inside of the micelle is hydrophobic due to which it is able to accept other so-called guest molecules (which are also hydrophobic). The formation of bile acid micelle determines the number of stable SVM and unstable NSVM water molecules present in their hydration layer.

Keywords: bile acids, cholic acid, micelles, oxo derivatives, mixed micelles

Németh Ferenc

· Forum Könyvkiadó Intézet, Újvidék
 · direktor@forumliber.rs

LISZT FERENC ÉCSKÁN ÉS NAGYBECSKEREKEN

Franz Liszt in Écska and Nagybecskerek

Eddigi zenetörténeti ismereteink szerint Liszt Ferenc (1811–1886), a világhírű zongoraművész, zeneszerző és zenepedagógus mindössze két ízben vendégszerepelt vidékünkön: 1820. augusztus 31-én Écskán, a Lázár-féle kastély avatóünnepségén, illetve 1842 és 1846 között egy ízben Nagybecskereken. Mindkét alkalommal gazdag és vendégszerető bánáti magyar–örmény földbirtokos-család vendége volt. Écskán Lázár Ágostoné (1768–1833), Nagybecskereken pedig Karátsonyi Lászlóé (1806–1869). Mindemellett a nagybecskereki kaszinó is vendégül látta őt. Noha nem ismeretesek Liszt bánáti fellépéseinek részletei, egykori ottléte fontos zenetörténeti tény, különösen most, születésének 200. évfordulója kapcsán.

Kulcsszavak: Liszt Ferenc, Lázár Ágoston, Karátsonyi László, Écska, Nagybecskerek, vendégszereplés

Minden idők egyik legnagyobb zongoravirtuóza s a 19. század egyik legjelentősebb zeneszerzője, Liszt Ferenc a nyugat-magyarországi Doborjánban látta meg a napvilágot 1811. október 22-én. Apja, Liszt Ádám, Esterházy herceg uradalmi hivatalnok volt.¹ Ez a körülmény döntően befolyásolta a csodagyerek pályafutását, tekintettel arra, hogy Esterházy Miklós herceg (1765–1833), a zenét és a művészeteket pártfogoló, műgyűjtő főúr² korán felismerte a kis Liszt zenei tehetségét, sőt azon fáradozott, hogy ez mielőbb kifejezésre jusson és kibontakozhasson. A kis virtuóz még tízéves sem volt, amikor közönség elé

¹ Liszt Ferenc (elektronikus forrás: http://hu.wikipedia.org/wiki/Liszt_Ferenc). Emellett Liszt Ádám képzett zenész is volt: „a kismartoni zenekarban csellón játszott, de zongorázott is és a gitárt is kezelte”. (Csatka Endre: *Liszt Ferenc és Sopron*. = *Soproni Szemle*, 1961/3. sz., 208–220.)

² Esterházy Miklós (elektronikus forrás: [http://hu.wikipedia.org/wiki/Esterházy_Miklós_\(1765–1833\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/Esterházy_Miklós_(1765–1833))).

lépett.³ Voltaképpen „az apa saját ítélete szerint 9 éves korában a gyermek már annyira éretten zongorázott, hogy itt volt az ideje a bemutatkozásnak a nagyvilág előtt, főleg olyanformán, hogy Esterházy herceg támogatását a továbbképzésre megnyerjék”.⁴ A Liszt-szakirodalom szerint 1820-ban a tehetséges gyermek Badenben⁵, Pozsonyban⁶, Kismartonban⁷ és Sopronban⁸ mutatkozott be a közönségnek. Hogy hol lépett fel először, az mindeddig vita tárgyát képezi. Igaza van Csatkai Endrének, amikor megállapítja, hogy „mind több város vetekszik érte, hogy Liszt ott szerepelt először nyilvánosan.”⁹ A bizonytalanságot Liszt is növelte, aki néhány évvel a halála előtt pozsonyi bemutatkozását jelölte meg első hangversenyeként.¹⁰ A leghitelesebb fellépési sorrendet azonban, úgy tűnik, Hárich János, Esterházy herceg levéltárosa állította fel.¹¹ Kutatásai szerint „először Badenben játszott a kis Liszt nyilvánosan, mégpedig 1820. augusztus második felében, vagy szeptember elején, majd szeptember folyamán Kismartonban, a hercegi vadászatok alkalmával. Pozsonyban november 26-án lépett közönség elé. A kismartoni és pozsonyi hangverseny közé esett nyilván a soproni bemutatkozás, amelyet a legtöbb életrajzíró – éppen Liszt kijelentései alapján – a legelső nyilvános szereplésnek nevez.”¹²

Kortársak tanúsága szerint a gyermek Liszt nemigen szeretett szerepelni a nyilvánosság előtt, amellet fellépései is nehézségekbe ütköztek. „Gyermekeko-

³ Ennek valamelyest ellentmond Doby Antal adata, akinek állítása szerint Liszt Ferenc már hétévesen Budán lépett először közönség elé, Podmaniczky József (1756–1823) pártfogásával a Podmaniczky-palotában. (Lásd: Doby Antal: *A Podmaniczky család*. Budapest, 1892, 26.; Csatkai Endre: *Bizonytalan adat Liszt Ferenc első nyilvános fellépéséről*. = *Soproni Szemle*, 1966/3. sz., 264.)

⁴ Csatkai Endre: *Liszt Ferenc és Sopron*. = *Soproni Szemle*, 1961/3. sz., 208–220.

⁵ Uo.

⁶ „Liszt sok szállal kötődött Pozsonyhoz. Mindjárt itt, a Panskán található az a palota, ahol kilenc évesen adott hangversenyt az Eszterházyak meghívására, akiknek s a jelen levő egyéb arisztokraták támogató adományával indulhatott el aztán sikerei útján. Liszt Ferenc kötődött Pozsonyhoz, élete során mintegy 16–18-szor fordult itt meg.” (Pozsony, a koronázási város – elektronikus forrás: <http://elismond.wordpress.com/2011/03/31/>).

⁷ Az Esterházy-kastélyban „Liszt Ferenc illusztris vadászvendégek előtt először lépett fel”. (Elektronikus forrás: http://www.eisenstadt.gv.at/uploads/tx_cmseisenstadt/downloads/Flyer_Stadt%C3%BChrungen_ungarisch.pdf).

⁸ Csatkai Endre: *Liszt Ferenc és Sopron*. = *Soproni Szemle*, 1961/3. sz., 208–220.; L. E.: *Liszt Ferenc első soproni hangversenyéhez (1820)*. = *Soproni Szemle*, 1967/4. sz., 368.

⁹ Csatkai Endre: *Bizonytalan adat Liszt Ferenc első nyilvános fellépéséről*. = *Soproni Szemle*, 1966/3. sz., 264.

¹⁰ Csatkai Endre: *Liszt Ferenc és Sopron*. = *Soproni Szemle*, 1961/3. sz., 208–220.

¹¹ Uo.

¹² Uo.

rában gyakran szenvedett hideglelésben. (...) Játék közben össze-összeverődtek a fogai, de alig lehetett észrevenni. Minthogy kicsike volt, űlve nem tudta eléggé kitárni a karját, így játék közben többször felállt.”¹³

ÉCSKÁN, 1820 AUGUSZTUSÁBAN

Lisztnek 1820 augusztusában, a Lázár-kastély avatóünnepségén való écskai fellépéséről ismereteink szerint, először Boris Pavlov adott hírt 1992-ben közölt tanulmányában (*Az écskai uradalom története*).¹⁴ Tőle vették át az adatokat azután – hol pontosan, hol pontatlanul, hivatkozásokkal vagy anélkül – mindazok, akik Liszt écskai vendégszerepléséről írtak.¹⁵

Az écskai uradalom története visszanyúlik a 18. század végéig, amikor is 1781 augusztusában az örmény származású Lázár Lukács (1727–1793) megvásárolta a mintegy 30 ezer holdas földterületet a kamarai birtokok bécsi árverésén.¹⁶ Lázárnak 217 000 forintjába került az écskai uradalom, amelyet csakhamar mintagazdasággá fejlesztett.¹⁷ Mindössze néhány évtized alatt az écskai uradalom (huszonöt holdas, párját ritkító parkjával együtt) neves mintabirtok lett: a keszthelyi Georgikon „érdemes testvére”, „az Alföld első georgikona” – ahogyan 1817-ben Vedres István fogalmazott.¹⁸

A piros kastélynak emlegetett, angol stílusú, tornyos, manzárdtetős úrilakot – amelyben Liszt fellépett – a birtokszerző Lázár Lukács egyik fia, Lázár Ágoston (1768–1833) építtette a 19. század elején, pontosabban 1817-ben, de ünnepélyes felavatására 1820 nyarán került sor.¹⁹ A vadászkastélyra emlékeztető kúriát az idő tájt terjedelmes park vette körül, amely az idő múltával mindinkább zsugorodott. A kastélyt Lázár Ágoston leánya, Marianna örökölte, aki Harnoncourt Felix grófhhoz ment férjhez. Az úrilakot később gyermekei lakták:

¹³ L. E.: *Liszt Ferenc első soproni hangversenyéhez (1820)*. = *Soproni Szemle*, 1967/4. sz., 368.

¹⁴ Boris Pavlov: *Istorijat vlastelinstva Ečka*. = *Ribnjak Ečka*. Lukino Selo, 1992, 137–234.

¹⁵ Németh Ferenc: *A kedélyes gyógyszerész*. = *Családi Kör*, 1996. június 13.; Káich Katalin: *A zenekultusz Bácskában és Bánátban a 19. és 20. század fordulóján*. = *Hungarológiai Közlemények*, 2004/1. sz., 124–130.; Jelena Gligorić: *Az écskai kastély*. (elektronikus forrás: <http://glassrbije.org/M/content/view/8743/29/>); Zoran Slavić: *Franc List u Bečkereku*. = *Zavičajac*, 2011/29. sz., 46–48.; Anonim: *Dva veka od rođenja mađarskog pijaniste Franca Lista*. *Iz Bečkereka na bečki dvor*. = *Zavičajac*, 2011/29. sz., 45.

¹⁶ Németh Ferenc: *Egy régi bánati georgikon*. = Németh Ferenc: *Úri világ Torontálban*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2003, 26–32.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Vedres István: *Etska kiseded rajzolatya*. Buda, 1817, 1.

¹⁹ Németh Ferenc: *Egy régi bánati georgikon*. = Németh Ferenc: *Úri világ Torontálban*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2003, 26–32.

íj. Harnoncourt Felix és Alice. Az 1920-as években Pallavicini György örgróf, a konstantinápolyi osztrák–magyar nagykövet fia lakta családjával.²⁰ A második világháború után államosították, a közelmúltban magánosították és a díszes, felújított úrilakot luxusszállodává alakították.

Mielőtt ismertetnénk a Boris Pavlov által közölt écskai Liszt-vendégszereplés részleteit (amely úgyszintén Esterházy herceg nevéhez fűződik), felmerül a kérdés, hogy milyen viszonyban állt/állhatott Esterházy Miklós herceg Lázár Ágoston „obester úrral”. Erre a kérdésre a Lázár család korabeli társadalmi angazsáltsága, kialakított gazdasági és kereskedelmi kapcsolatainak adnak választ. Ennek alapjait még a birtokszerző Lázár Lukács vetette meg a 18. század második felében.²¹ Ő „hamar felfedezte, hogy a marhatenyésztés nagyon kifizetődő a császárság déli területein, ezért üzleti politikáját teljesen alárendelte a császári sereg minőségi hússal való ellátásának. Ennek érdekében haszonbérbe vette a végeláthatatlan gazdag mezők területét Dél-Magyarországon, és Kiss Izsák üzleti partnerével együtt a Bellye állami birtokot is Baranyában. (...) Az üzleti tisztesség és pontosság eredményeként Lázár Lukács nagyon hamar hírnevet szerzett a császári katonai körökben, és mint korának kiváló marhatenyésztő és húsfeldolgozó szakembere megkapja a császári osztrák–magyar hadsereg ellátmányozásának tiszteletbeli alezrederesi címét.”²² Ezt a tevékenységet fejlesztette és vitte tovább Lázár Lukács fia, Lázár Ágoston, aki egyébként a császári hadsereg ezredese volt.²³ A fejlődő écskai mintagazdaság, valamint a család kiterjedt üzleti kapcsolatai révén „a Lázárok és Écska falu neve hosszú éveken keresztül beleszövődött a császárság elit köreinek történetébe.”²⁴

Lázár Ágoston feltehetően „katonai” vonalon, jeles hadiszállítóként kerülhetett kapcsolatba Esterházy Miklós birodalmi herceggel, aki fényes katonai pályát futott be, s aki 1817-ben a császári hadsereg tábornokszerénye lett (amellett az Aranygyapjas rend lovagja és a Szent István-rend nagykeresztje).²⁵ Nyilván állami és katonai érdekek is amellett szóltak, hogy a nagy szállítónak számító Lázár Ágostonnal ápolni kell nemcsak a kereskedelmi, hanem a baráti kapcsolatokat is. Ugyancsak Lázár Ágoston üzleti érdekeltsége is azt sugallta, hogy csakis jót tehet a magas rangú császári katonatisztekkel való barátság erősítése.

²⁰ Németh Ferenc: *Ferenc Ferdinánd bánati vadászatai*. = Németh Ferenc: *Úri világ Torontálban*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2003, 33–50.

²¹ Gazdag Ervin: *Az écskai uradalom. A Lázár család története*. = (Dr. Issekutz Sarolta szerk.): *Délvidéki örmény nemesek*. Elemér–Écska–Nagybecskerek. Budapest, 2010, 177–229.

²² Uo.

²³ Uo.

²⁴ Uo.

²⁵ Esterházy Miklós (elektronikus forrás: [http://hu.wikipedia.org/wiki/Esterházy_Miklós_\(1765–1833\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/Esterházy_Miklós_(1765–1833))).

1820 nyarán az écskai kastély avatóünnepsége kitűnő alkalom volt Lázár Ágostonnak illusztris vendégek fogadására, üzleti és baráti kapcsolatainak elmélyítésére. A kastélyavató egyébként egybeesett Lázár Ágoston leányának, Lázár Emiliának tizedik születésnapjával.²⁶ Boris Pavlov szerint már hetekkel az ünnepség előtt nagy volt a sürgés-forgás Écskán, a lakosság egyrészt a falu utcáit, házait szépítgette, másrészt a kastélyt és az azt övező parkot rendezte, díszítette.²⁷ A meghívottak névsorát már egy hónappal az esemény előtt véglegesítették, s nem kevesebb mint háromszáz eminens vendég neve kapott benne helyet.²⁸ A két uradalmi szakács mellé, a rangos vendégekre való tekintettel Lázár Ágoston egyenesen a bécsi udvarból fogadott fel egy szakácsot.²⁹ A vendégsereg legkiemelkedőbb tagja mindenképpen Esterházy herceg volt, a kis Liszt Ferenc pártfogója.³⁰

Az ünnepelés 1820. augusztus 29-én este az écskaiak látványos fáklyásmenetével vette kezdetét, melynek során csaknem a teljes falu lakossága felvonult.³¹ Másnap, 1820. augusztus 30-án kora reggel a kastély vendégei harangszóra ébredtek, amely az ünnepség kezdetét volt hivatott jelezni, amellet a falu lakossága számára is meghívást jelentett.³² Tizenegy órakor Nagy József écskai római katolikus plébános beszentelte a kúria termeit. Azután pazar ebéd következett az úrilak szalonjában, majd a délutáni órákban az úri közönség számára vadászatot rendeztek, ez idő alatt a hölgyek számára csónakázás, sétahajózás következett a Bégán meg a közeli tavon.³³ Este bál volt az új kastély nagytermében.³⁴

1820. augusztus 31-én délután Esterházy herceg a kastély nagytermében koncertet szervezett. Azon mutatkozott be a „csodagyerek”, a kilencéves Liszt Ferenc.³⁵ Liszt Esterházyék kíséretében érkezett Écskára, és virtuóz zongorajátékával igencsak meglepte az egybegyűlt vendégsereget.³⁶ A kis Liszt játékát a közönség vastapssal jutalmazta, és a koncert után többen siettek gratulálni a kis zongoristának meg Esterházynak is.³⁷ Gazdag Ervin írja, hogy „még két év múlva is e kétnapos rendezvényről meséltek a faluban”.³⁸

²⁶ Boris Pavlov: *Istorijat vlastelinstva Ečka. = Ribnjak Ečka*. Lukino Selo, 1992, 137–234.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo.

²⁹ Uo.

³⁰ Uo.

³¹ Uo.

³² Uo.

³³ Uo.

³⁴ Uo.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo.

³⁷ Uo.

³⁸ Gazdag Ervin: *Az écskai uradalom. A Lázár család története.* = (Dr. Issekutz Sarolta szerk.): *Délvidéki örmény nemesek. Elemér–Écska–Nagybecskerek*. Budapest, 2010, 177–229.

Boris Pavlov tanulmányának szépséghibája, hogy Liszt Ferenc écskai vendégszereplésével kapcsolatosan nem közöl egyetlen hivatkozást sem, s nem nevez meg semmilyen forrást. Ez a körülmény természetesen azonnal gyanút kelt, és hiteltelenné teszi az általa leírtakat. Ám a leírás részleteiből (a meghívott vendégek száma, a kastély beszentelésének pontos ideje, a beszentelést végző plébános megnevezése stb.) arra lehet következtetni, hogy Boris Pavlovnak mégis sikerült felkutatnia korábban ismeretlen levéltári forrást. Csupán találgathatjuk, hogy milyen dokumentum kerülhetett a kezébe, ám nagy valószínűséggel feltételezhetjük, hogy az vagy az écskai római katolikus plébánia (időközben eltűnt) Historia Domusa lehetett, vagy pedig a Lázár, esetleg később a Harnoncourt család valamely tagjának naplójegyzete vagy visszaemlékezése. A Liszt-forrás kérdése egyébként immár húsz éve foglalkoztatja a becskerei helytörténészeket, de ez idáig nem sikerült azonosítani. A további kutatásokat az a körülmény is nehezíti, hogy a szenzációs adatot megcsillogtató Boris Pavlov néhány évvel ezelőtt elhunyt.

Érdekességgént mondjuk el, hogy a Liszt écskai vendégszerepléséről szóló adat 2004-ben arra készítette Zoran Slavić nagybecskerei író, hogy – kézzelfogható adatok híján, a zeneszerző képzelt monológjaként – érdekes kultúrtörténeti olvasmányként megírja Liszt Ferenc 1820. évi écskai látogatását.³⁹

NAGYBECSKEREKEN, 1846 ŐSZÉN (?)

Az écskainál hitelesebbek a Liszt Ferenc nagybecskerei vendégszereplésére vonatkozó adatok, amelyeket e sorok írója 1996 júniusában fedezett fel és tett közzé.⁴⁰ Korábban nem tudott róluk a Liszt-szakirodalom. Nos, azt, hogy Liszt az 1840-es években Nagybecskereken is koncertezett, Menczer Lipót (1835–1921) visszaemlékezéséből tudjuk, amelyet – több más emlékező prózájával egyetemben – a *Torontál* című lap közölt.⁴¹ A 19. századi Nagybecskerekről, annak eseményeiről, hangulatáról, intézményeiről, régen elfeledett polgáraitól talán senki sem írt oly jóízűen és kedélyesen, mint Menczer Lipót. Nem volt író, újságíró sem, hanem gyógyszerész. Tegyük hozzá: jó emlékezőtehetséggel megáldott, sokfelé tájolóódó városi polgár, akinek értékes emlékező prózáját ma már csak a *Torontál* régi évfolyamai őrzik. Alkalmi cikkei, írásai ma már megkerülhetetlen forrásai a nagybecskerei helytörténetnek, tekintettel arra, hogy egyes eseményekről csak tőle értesülünk.

³⁹ Ennek közlését lásd: Zoran Slavić: *Franc List u Bečkereku*. = *Zavičajac*, 2011/29. sz., 46–48.

⁴⁰ Németh Ferenc: *A kedélyes gyógyszerész*. = *Családi Kör*, 1996. jún. 13.

⁴¹ Menczer Lipót: *Kaszinó és Plankkert*. = *Torontál*, 1912. szept. 19.

Menczer Lipót Liszt nagybecskereki vendégeskedésére és vendégszereplésére így emlékezett vissza: „Kívülem ugyan ki emlékszik reá, avagy tudja, hogy kaszinónk helyiségében egyszer Liszt Ferenc is megfordult. Pedig én jól emlékezem, hogy az serdülő gyermekkorom valamelyik évében, mindenesetre 1842 és 1846 között itt megtörtént.

Az akkori első alispán Karátsonyi Lászlóhoz jött a már akkor is világhírű zeneművész és zeneszerző, mint vendég; ennek házában egy népes vendégsereg előtt játszott is.

Jó szüleim házában, kik ezen alkalomra meghívottak voltak, akkor és még jóval utána is sokszor szó volt erről. Nem lehet kétség abban, hogy szerte a vármegyéből, a vármegye urai szép számmal voltak jelen.”⁴²

Menczer voltaképpen két fontos adatot szolgáltat. Az egyik az, hogy Liszt 1842 és 1846 között egy ízben a Nagybecskereki Polgári Kaszinó vendége volt, ám ottani fellépéséről nem tudósít. A másik pedig, hogy az említett időszakban Liszt Nagybecskereken beodrai Karátsonyi László Torontál megyei alispán házában vendége volt, s hogy ott koncertezett is Torontál megyei nagybirtokosok előtt.

Menczer időbeli bizonytalansága nyilván abból az (érthető) körülményből ered, hogy 1912-ben hét évtized (!) távlatából idézte fel az eseményt, ám ennek ellenére minden kétséget kizáró tényként számol be Liszt becskerekai tartózkodásáról.

Először is megkíséreljük pontosítani Liszt becskerekai látogatásának évét, mert arra is vannak levéltári támpontok. Az egyik fontos adat, hogy Menczer Karátsonyi Lászlót alispánként említi, erre a tisztségre pedig a beodrai örmény birtokost csak 1846-ban választották meg.⁴³ A másik jelentős tény, amelyet számon tart a Liszt-szakirodalom, hogy „1846 októberének elején Liszt magyarországi hangversenykörútra indult (Pest, Szekszárd, Nádasd, Pécs, Temesvár, Bánlak, Arad, Lugos, Nagyszeben, Kolozsvár és Nagyenyed). Decemberben Liszt elhagyta Magyarországot, és Teleki Sándor, Karátsonyi Gedő és Bethlen Gábor grófok kíséretében Bukarestbe utazott.”⁴⁴ Számunkra fontos tény, hogy a felsorolt helységek közül – ahol Liszt 1846 októbere és decembere között hangversenyezett – négy, Temesvár, Bánlak, Arad és Lugos földrajzilag közel fekszik Nagybecskerekhez (Torontál megye székhelyéhez). Sőt, Bánlak akkortájt közigazgatásilag is Torontál megyéhez tartozott. Miután két forrás is (közvetetten) arra utal, hogy Liszt 1846-ban hangversenyezhetett Nagybecskereken, ezt valószínűsíthetjük látogatása éveként, sőt ottlétének időpontját is 1846 októbere és decembere közé tehetjük. Mindemellett van még egy fontos egybeesése a dol-

⁴² Uo.

⁴³ Dr. Borovszky Samu (szerk.): *Torontál megye*. Budapest, 1912 (elektronikus változat).

⁴⁴ Liszt Ferenc (elektronikus forrás: http://hu.wikipedia.org/wiki/Liszt_Ferenc).

goknak, ami nem lehet véletlenszerű: Bánlak is, akárcsak Beodra, a Karátsonyi család birtoka volt. Beodrát 1781-ben Karátsonyi Deodat (Bogdán) vette meg a kincstártól 103 000 forintért, amelyre királyi adományt is nyert *beodrai* előnévvel⁴⁵, Bánlakot pedig 1805-ben Karátsonyi Lázár vásárolta meg Draskovits Ferencről.⁴⁶ Karátsonyi Lázár fia volt Karátsonyi Lajos, Bánlak ura, unokája pedig Karátsonyi Guidó (Gedő) a bánlaki uradalom későbbi haszonélvezője.⁴⁷

Tehát amikor Karátsonyi László, Torontál megye alispánja (feltételezésünk szerint) 1846-ban Nagybecskereken vendégül látta Liszt Ferencet, aki ott koncertezett is, az mindenképpen része lehetett Liszt délvidéki vendégszereplésének, amelyekről az alispán családi vonalon értesülhetett, sőt nyilván családtagjainak közbenjárására kerülhetett csak sor rájuk. Minden bizonnyal Karátsonyi Guidó (1817–1885) szorgalmazására, aki egyrészt illőnek tartotta, hogy Liszt vendégszereplésének sorába – akár nem hivatalosan is – beiktassa Torontál megye székhelyét, másrészt aki ezzel akart feledhetetlen élményt szerezni rokonának, Karátsonyi László alispánnak. Karátsonyi Guidó közbejárása Liszt nagybecskereki vendégszereplésével kapcsolatosan azért feltételezhető, mert többek között ő volt annak a három illusztris úrnak egyike, aki Lisztet a hangversenysorozat végén, 1846 decemberében Bukarestbe kísérte.

Liszt halálakor, 1886 nyarán a becskereki *Torontál* ismeretlen szerző tollából terjedelmes nekrológban méltatta az elhunytat⁴⁸, amellet részletes tudósítást is közölt Liszt temetéséről.⁴⁹

A kegyeletes, méltató írásban olvassuk Lisztről az alábbiakat: „Mind igaz, a mit dicsőítve mondtak rá. »Isteni ember« – ahogy Georges Sand őt a bámulat és szerelmi elragadtatás hangján nevezte; »hirhedett zenésze a világnak«, ahogy Vörösmarty szólítja meg hozzá írt ódájában; »korunk zenei titánja«, amint egyszer Wagner Richard üdvözlé; »a természet kedvence«, ahogy Haynald bíbornok köszönté föl egy pesti lakomán.”⁵⁰

Születésének 200. évfordulóján fontosnak tűnik a megállapítás, hogy ennek a zenei zseninek feledhetetlen zongorajátékát egykor a bánátiak is élvezhették.

⁴⁵ Dr. Borovszky Samu (szerk.): *Torontál megye*. Budapest, 1912 (elektronikus változat).

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ F. L.: *Liszt*. = *Torontál*, 1886. aug. 5.

⁴⁹ Anonim: *Liszt Ferencz temetése*. = *Torontál*, 1886. aug. 5.

⁵⁰ F. L.: *Liszt*. = *Torontál*, 1886. aug. 5.

Franz Liszt in Écska and Nagybecskerek

According to existing music history accounts, Franz Liszt (1811–1886), the world famous pianist, composer and music teacher, performed in Vojvodina on only two occasions: on 31st August 1820 in Écska, at the opening ceremony of the Castle of Count Lázár, and once between 1842 and 1846 in Nagybecskerek (today's Zrenjanin). On both events, he was guest to hospitable wealthy landowner families of Hungarian-Armenian origin from Banat. In Écska, his host was Ágoston Lázár (1768–1833), and in Nagybecskerek László Karátsanyi (1806–1869). He was also hosted by the Casino in Nagybecskerek. Although there are no records about the details of Liszt's appearances, his attendance is considered a significant fact in the history of music, especially now, on the occasion of his 200th birthday anniversary.

Keywords: Franz Liszt, Ágoston Lázár, László Karátsanyi, Écska, Nagybecskerek, performance

Pándi Oszkár

: Az Újvidéki Rádió zeneműsorának nyugalmazott főszerkesztője
: pandi.oskar@open.telekom.rs

LISZT FERENC VÁNDORÉVEI

Franz Liszt's Years of Pilgrimage

Liszt Ferenc életművében jelentős helye van sajátos zenei naplójának, amelyet évtizedeken át vezetett. A napló fogalmát nem szó szerint kell értelmeznünk. Az *Egy utazó naplója* és a *Vándorévek* cím alatt közreadott zongoraszerzeményeiben 1835 és 1877 között egy-egy élményét, gondolatát fejezte ki. Fiatal éveiben zenébe foglalta Svájc és Olaszország tájainak és örök értékű műemlékeinek szépségét, időskori darabjaiban az emberi lét kérdéseiről elmélkedett, nemegyszer vallásos meggyőződéssel. Merített a svájci és olasz népzenei örökségből, és megszólaltatta a magyar zene hangzásvilágát. Az ihletett, technikai szempontból is kitűnő kompozíciók Lisztnek a programzene melletti elkötelezettségéről tanúskodnak, de romantikus hangvételükön túl egy új zenei stílus, az impresszionizmus előfutárainak tekinthetjük őket.

Kulcsszavak: csodagyerek, új zongoraművészet, Svájc, élmények és tájképek, hangulatok Itáliában, Dante szökökútjai, verbunkos, impresszionizmus

A hangversenyző művészek életének nagy része utazásokkal telik el. Legtöbbször nincs is idejük megismerni a városokat, ahol fellépnek, csak a szállodai szobákat és a hangversenytermeket látják futólag. Liszt Ferenc is örökös vándor volt. Érdekes adat számunkra, hogy első útjainak egyike a Bánságba vezetett, ahol – még az életrajzaiban feltüntetett első nyilvános soproni és pozsonyi koncertjei előtt – 1820. augusztus 31-én a Nagybecskerek melletti écskai kastély megnyitóünnepségének harmadik napján játszott a nagyszámú előkelő vendég előtt. A korabeli krónikák szerint a kilencéves zongorista nagyszerű játékával elkápráztatta a jelenlévőket, akik „csodagyereknek kiáltották ki”. Szerencsére Liszt zenébe foglalta számos utazásának élményét. Zenei útleírásaiban beszámolt svájci és olaszországi tartózkodásainak eseményeiről, közölte benyomásait a tájakról, emberekről, nevezetességekről, műemlékekről, érzéseiről és gondolatairól. Öröme árak ennek a sajátos naplónak a fiatalkori kottalapjairól, mély elmélkedéseket közölnek az emberi lét értelméről az érett, idősödő művész zenei vallomásai.

Amikor huszonnégy éves korában 1835 őszén Bázélbe utazott, hogy találkozzon Marie d'Agoult grófnővel, már híres zongoraművész volt. A csodagyerek érett zenésszé vált. Karizmatikus egyéniségével világra szóló sikereket aratott

a hangversenydobogókon, ünnepelték Párizs arisztokrata szalonjaiban, és már megjelent nyomtatásban első 12 zongoraetűdje. Túl volt ifjúkori csalódásain, lelki megrázkódtatásain is. Megbékélt azzal, hogy nem vették fel a Párizsi Konzervatóriumba, mert ott akkor idegeneket nem tanítottak, és felépült búskomor lelkiállapotából, amelybe akkor sodródott, amikor megghiúsították szerelmét tanítványa, a francia belügyminiszter lánya, Caroline St. Cricq iránt. Barátjának mondhatta Hector Berliozt, a programzene úttörőjét, Victor Hugót, Chopint. Bensőséges kapcsolatot ápolt George Sand-nal. Magáévá tette a júliusi forradalom eszméit, és sikraszállt a saint-simonisták törekvéseiért. Több alkalommal hallgatta Paganini játékát, s jóllehet nem értett egyet a kizárólag tetszetős virtuozításra alapozott művészetfelfogásával, hegedűtechnikájának hatására elmélyülten kutatta a zongora hangzási lehetőségeinek hatékonyabb kiaknázását.

Marie d'Agoult írónőt a romantikus irodalom és a politikai publicisztika jeles női képviselőjeként tartja számon a francia irodalomtörténet. Műveit Daniel Stern álnéven jelentette meg. Frankfurtban született 1805-ben, apja arisztokrata származású katonatiszt volt, anyja tekintélyes bankárcsaládból származott. Szülővárosában járt iskolába, utána egy francia kolostorban tanult tovább. Charles Louis Constant d'Agoult gróffal 1827-ben kötött házasságot. Divatos párizsi szalonjában, ahova 1833–34 telén Berlioz vezette el Lisztet, számos író, zenész, festő és politikus megfordult. Marie már korábban lelkesedett Lisztért, és palástolatlan rokonszenvvel fogadta. Ha hinni lehet a Liszt életével foglalkozó, nem mindig hiteles írásoknak, Berlioz figyelmeztette barátját, hogy a háziasszony „számító lelkű szépség, aki a férfival együtt emelkedik a magasba, de bajban hideg marad, és nem áll melléje” (SZELENYI 1961: 24). Liszt óvatossá, tartózkodó magatartást tanúsított. Megcsömörlött a képmutató nagyvilági élettől, a szalonok üres fecsegéseitől, az ásitózkodásoktól és viharos tetszésnyilvánításoktól az irodalmi és zenei esteken, a túlzó kritikáktól és dicshimnuszoktól. És mégsem tudott ellenállni Marie közeledésének. Kalandnak indult viszonyuk tízéves élettársi kapcsolattá vált. Három gyermekük született: Blandine, Cosima és Daniel. Blandine és Daniel fiatalon meghalt, Cosima Richard Wagner feleségeként vált ismertté.

Marie d'Agoult Liszt miatt hagyta el családját, és távol a megbotránkozott párizsi arisztokrata köröktől, Svájcban kezdett vele új életet. Tény, hogy Liszt kezdetben nem volt felhőtlenül boldog. Igaz, jólesett neki a magány, élvezte a hosszú sétákat az alpesi tájakon, a társalgásokat művelt élettársával. Sokat olvasott és elmélkedett a művészetről, foglalkoztatták korának szociális problémái, bántotta az alkotók nemegyszer megalázóan mostoha helyzete. A tél bekövetkeztével Genfbe költöztek, innen írta anyjának francia nyelvű levelében, hogy hamarosan visszatér Párizsba: „Az anyát semmi sem pótolhatja, de Ön még több nekem, mint anyám. Hogy is lehetnék boldog Öntől távol! Nyolc nap múlva újra Párizsban lát, mégpedig elégedetten és boldogan, mint elutazásom napjaiban.

Hála Istennek, minden úgy alakul, ahogy mindig is szerettem volna: szabad lesz, és életemet az Ön boldogságának szentelhetem” (MILSTEIN 1965: 120). Marie ezzel szemben emlékirataiban egészen másképpen írja le közös életük első heteit: „Nem kívántunk mást, csak hogy együtt és egyedül legyünk, mély árkot ássunk magunk és múltunk közé... magányt és elmélyedést kívántunk és dolgozni akartunk... Minden lelkünk rokonságát bizonyította, amely olyan szoros összekapcsolt bennünket... azt, hogy egymásnak teremttünk, és hogy akarva – nem akarva egymást kell szeretnünk” (MILSTEIN 1965: 120).

Liszt ismét alávetette magát Marie akaratának, nem ment vissza Párizsba, hanem Genfben maradt vele. Koncertezett, órákat adott, díjmentesen vezette az újonnan megnyílt konzervatórium zongoratan szakát, komponált, sőt zenekritikát is írt. A nyugodt élet megfelelt a munkának. Tökéletesítette játékát, tudatosan „új zongoraművészetet” akart teremteni. Ilyen körülmények között komponálta 1835–36-ban azt a három sorozatot, amelynek zongorára írt darabjait az *Egy utazó albuma* (Album d’un voyageur) című kötetbe gyűjtötte. Az első rész, a *Benyomások és költemények*, tájképeket ábrázoló és hangulatokat érzékeltető hat zongoraszerzeményt foglal magában. A sorozat egy-egy szerzeményének címe megnevezi a tartalmat is. A második rész *Az Alpok virágai*. Kilenc darabjának nincs külön-külön címe, csak tempójelzése. A harmadik rész, amelynek Liszt a *Parafrázisok – három svájci darab* címet adta, F. Huber, illetve E. Knop témáinak feldolgozásait képezi.

Ennek a pittoreszk albumnak a darabjaiból dolgozta át 1845 és 1853 között és iktatta be a legsikerültebbeket a *Vándorévek*, vagy ahogyan szintén fordítani szokták, *Zarándokévek* (Années de Pèlerinage) című ismert művébe, amelynek első, svájci élményeket tartalmazó része 1855-ben jelent meg nyomtatásban. Ekkor már régen a múlté volt Liszt és Marie d’Agoult kapcsolata. De térjünk vissza az 1837 és 1839 közötti időszakhoz, amikor még együtt voltak, és Olaszországban tartózkodtak. Milánóban és Como-tó partján fekvő Bellagióban töltötték közös életük legboldogabb pillanatait. Itt kezdte komponálni Liszt a *Vándorévek* második, olaszországi sorozatának darabjait, amelyeket Michelangelo, Rafael, Petrarca és Dante halhatatlan alkotásai ihlettek, és amelyeknek a teljes kötete nyomtatásban jóval később, 1858-ban jelent meg. Ezt a kötetet egy három szerzeményből álló függelékkel egészítette ki. Ezeket 1840 és 1859 között komponálta, és nyomtatásban 1861-ben adta közre.

Miután 1863-ban (más adatok szerint 1865-ben) Liszt belépett a papi rendbe, mint abbé (világi pap) folytatta zenei tevékenységeit. Rendszerint reverendában járt, sokat foglalkozott az egyházi zenével, komponált, vezényelt és tanított. A magyar zenetörténet szemszögéből felbecsülhetetlen értéke volt pedagógiai munkásságának, amelyet a budapesti Zeneakadémia megalakítása idején fejtett ki. Változatlanul sokat utazott és szerepelt nyilvánosan. Műveivel és karmeste-

ri fellépéseivel mindenütt óriási sikert aratott. Életének utolsó két évtizedében Róma, Budapest, Weimar és Bayreuth között ingázott. De továbbra is szükségét érezte annak, hogy élményeit, gondolatait zenébe foglalja. Ezzel magyarázható, hogy hosszú szünet után hozzálátott a *Vándorévek* folytatásához, és 1865 és 1877 között *Harmadik év* címmel újabb hét darabbal egészítette ki terjedelmes művét. S amíg a ciklus korábbi kompozícióit a természet és műalkotások iránti csodálat ihlette, a harmadik sorozatban a saját lelkivilágából fakadó, elmélyült elmélkedéseit juttatja kifejezésre. A hét darab közül három vallásos jellegű, három a Róma környéki Villa d’Este parkjának ciprusait és szökőkútjait ábrázolja, egy pedig magyar jellegű motívumokra épül. A kötet 1883-ban jelent meg nyomtatásban.

Így teljesedett ki többszöri, a különféle adatokból nehezen követhető, átdolgozás után a *Vándorévek* teljes ciklusa. Darabjait sorozatokban vagy egyenként ma is rendszeresen előadják világszerte. Értékük nemcsak szépségükben rejlik. Liszt más szerzeményeivel egyetemben lényegesen hatottak zongora- és az egyetemes zeneirodalom további alakulására. John Ogdon angol zongoraművész írja: „Vajon Szkrjabin, Symanowski, Rahmanyinov, Paderewski és Medtner ugyanolyan zenét írt volna Liszt Ferenc (1811–1886) hatása nélkül? Biztosan nem, ami jele óriási erejének és befolyásának. Liszt zsenije, lelkesedése és önzetlensége valóban megváltoztatta a zenetörténet irányát... A *Vándorévek*ben egyaránt bámulom a boldog miniatűröket, amilyen az *Ekloga*, a *Pasztorálé*, *A forrásnál*, a *Honvág*y, az *Obermann völgye* és a *Dante-szonáta* nagylélegzetű kompozícióját” (OGDON 1976: 242–243). Barangolásai során megörököltette Liszt *Tell Vilmos kápolnáját* is, elidőzött *A wallenstadti tónál*, leírta a *Vihar* tombolását és a *Genfi harangok* zúgását. Ezekben a korai zenei úti jegyzetekben, amelyek közül egyeseket Byron, Schiller és Étienne Pivert de Senancourt irodalmi művei ihlettek, még a hangokkal való természetutánczás van jelen. Hallani a víz csobogását, a csapkodó szellőzéseket, az üres kápolnában visszhangzó lépéseket. De Liszt már itt is nagyszerű formaérzékéről és szuggesztív kifejezőmódjáról tesz tanúbizonyságot. Pándi Marianne szerint a Senancourt *Obermann* című regénye nyomán komponált darab, az *Obermann völgye* (amelyet Liszt az írónak ajánlott) a *Vándorévek* svájci kötetének legjelentősebb darabja: valóságos zongorára írt szimfonikus költemény. Plasztikusan mutatkozik meg benne Liszt egyik legnevezetesebb alkotói jellemvonása, a téma transzformálásának készsége (PÁNDI www.fidelio.hu).

A *Vándorévek* második részének első darabja, a *Mária eljegyzése*, Raffaello festménye nyomán született, a másodikat, *A gondolkodót* Michelangelónak a firenzei Medici-kápolnában levő szoborműve ihlette. Komor hangú zenéjét később Liszt a *Gyászóda* című zenekari kompozícióban dolgozta fel saját halotti szertartása számára. Ezt követi egy Bononcini-dal átírata, a hangulatos *Canzonetta del*

Salvator Rosa, majd a *Három Petrarca-sonett*, amelyek a Chopin-noktürnök lírai hangulatát idézik. A sorozatot az olaszországi vándorévek legjelentősebb, legtöbbet játszott darabja, a *Dante olvasása után* című kompozíció zárja. Maga a Dante-sonáta néven ismert mű, amelynek alcímében a *fantasia quasi sonata* megjelölés áll, egyetlen nagyszabású tétel. Liszt az irodalmi mű olvasása közben szerzett benyomásait írja le benne, de utal Victor Hugo azonos című költeményére is. Elemzői szerint az alkotás a beethoveni klasszikus nagy forma utolsó összefoglalása. Mottója Dante *Isteni színjátékából* a Pokol kapujának feliratát idézi: „Ki itt belépsz, hagyj fel minden reménnyel!” Merész modulációk, szenvedést és kétségbeesett küzdelmet érzékeltető kromatikus menetek elevenítik meg a kísérteties látomást, ezt követi a megnyugtató korál-dallam, továbbá Francesca da Rimini és Paolo Malatesta lírai szerelmi epizódja. Az elrettentő és vigasztaló motívumok kombinálása a fináléban jut el a sonáta drámai csúcspontjára. A *Vándorévek* második részéhez tartozik még a függelékként csatolt, velencei és nápolyi élményeket festő tetszetős *Gondoliera*, *Canzone* és *Tarantella*.

A *Vándorévek* harmadik sorozata, amelynek, mint említettük, Liszt egyszerűen a *Harmadik év* címet adta, már keletkezésének idejénél fogva is merőben különbözik az előző két kötettől. Higgadtabb hangvétel uralkodik benne, többször felmerül a halál gondolata, és az élet örömeinek zenei megnyilvánulásait is gazdagabb belső érzésvilág hatja át. Első darabja, az *Ima az őrangyalokhoz*, miniatűr szonátatétel, a második és harmadik darab, *A Villa d’Este ciprusai*, valójában siratók, amelyekről Liszt egyik levelében így vélekedett: „Most írtam mintegy száz taktusnyit zongorára. Sötét és vigasztalan elégia; csak a végén világosítja meg egy sugárnyi türelmes rezignáció. Ha közreadom, a címe ez lesz: A Villa d’Este ciprusai.” Következő levelében így folytatja gondolatmenetét: „Ezeknek a szomorú daraboknak nem lesz nagy sikerük, és nem is törődöm vele” (Liszt levelei Olga von Meyendorff bárónénak, 1877). Sötét hangulatából aztán egy pompás látvány, a mediterrán kert szökőkútja rázza fel. *A Villa d’Este szökőkútjai* című kompozíciójában szinte festői színgazdagsággal ábrázolta Liszt a vízsugarak játékát. Sokak szerint ez a ciklus legnépszerűbb, legtöbbször elhangzó darabja, amely virtuozitásával lenyűgöző hatást vált ki, és lényegében a zenei impresszionizmus kezdetét jelenti, jóllehet a „hivatalos” zenetörténet az irányzatot Debussy és Ravel nevéhez köti. Feruccio Busoni szerint Debussy nem véletlenül nyilatkozta a darab hallatán, hogy „ez az öreg Liszt próféta volt”. A sorozat következő darabja a „magyar Liszt” műve, melynek címe a *Sunt lacrymae rerum, en mode hongrois*, Vergilius Aeneiséből származik (Babits Mihály versében „Van a tárgyaknak könnyük” fordításban jelenik meg). Liszt a darabban az úgynevezett „cigány skálát” és harmóniaiát alkalmazza. Felhangzik benne a lassú és friss verbunkos visszafogottan értelmezett dallamvilága, záró részét pedig a magyar és az egyházi hangvétel jellemzi. Vallási jellegű a Mexikóban kivégzett Habsburg

Miksa császár emlékének ajánlott *Marche funèbre* (Gyászinduló). És egyházi jellegű a befejező darab, a magasztos *Sursum corda* (Emeljétek fel szíveteket) is, amelyről maga Liszt írta, hogy „nem való szalonokba, s nem szórakoztató, nem is andalítóan tetszetős”. A szakirodalom örömteljes imádságként tartja nyilván.

Írásunkat Liszt Ferenc gyermekkorának egy Vajdasághoz kötődő mozzanatával kezdtük. Születésének bicentenáriuma alkalmából számos műve került bemutatásra tartományunk városaiban is. De a *Vándor évekről* lévén szó, a *Villa d’Este szökőkútjainak* egy nagyszerű interpretációjáról szeretnénk befejezésül megemlékezni. E sorok írójának az 1960-as évek elején volt alkalmá a helyszínen gyönyörködni a híres szökőkutak szépségében, amelyeket a 16. század derekán Ippolito d’Este bíboros megrendelésére Pirro Ligorio sokoldalú reneszánsz művész alkotott Tivoli helységben. Csodálatos volt a Neptunus-kút, a Fontana del Dragone márványkút, a Proserpina kútja, az Orgona-kút, a Tivoli, a Százlyukú vagy a Serleg kút látványa. Néhány évvel ezelőtt Kinka Rita zongoraművésznőnk idézte fel *Vízi zenék* című nagy sikerű tematikus estjével és az előadott műsor CD-felvételével a már-már elfelejtett élményt.

IRODALOM

MILSTEJN, Jakov Iszakovics 1965. *Liszt*. Zeneműkiadó, Budapest

MOLNÁR Miklós (válog. és ford.) 1999. *Boldog és boldogtalan éveim Liszt Ferencsel: Marie d’Agoult grófné emlékiratai*. Palatinus, Budapest

OGDON John 1976. *A romantikus hagyomány*. Zongoramuzsika kalauz 5. fejezete Matthews Denis szerkesztésében. Zeneműkiadó, Budapest

PÁNDI Marianne Hangversenykalauza. www.fideli.hu/filipedia/klasszikus/művek/liszt/ferencannes_de_peligrine_i_vandorevek.

SZELÉNYI István 1961. *Liszt Ferenc élete képekben*. Zeneműkiadó, Budapest

Franz Liszt’s Years of Pilgrimage

In Franz Liszt’s opus, an important place is taken by his specific musical diary, which he kept over decades. The notion of the word diary should not be taken literally. In his masterwork *Years of Pilgrimage* (*Années de pèlerinage*) and the earlier cycle *Album d’un voyageur*, suites for solo piano composed and published between 1835 and 1877, Liszt’s complete musical style is evident, expressing his experiences and thoughts. In his earlier years he used music to express the beauty of the landscape and eternal artistic values of Switzerland and Italy, while in his later years he contemplated the questions of man’s existence, often with religious conviction. He used the Swiss and Italian national musical heritage, as well as Hungarian national themes and sound. The inspired and technically superb pieces advocate for Liszt’s commitment to programme music, but beyond their romantic sound they can also be considered as the forerunners of impressionism.

Keywords: child prodigy, new art of piano, Switzerland, experiences and scenery, moods in Italy, Dante fountains, recruiting music, impressionism

Draginja Ramadanski

· Újvidéki Egyetem, BTK, Szlavisztika Tanszék
 · mimaram@cable.net.rs

A HŐSI ÉNEK CSIPKÉJÉBE KÖTÖZVE¹Tolnai Ottó *Kisinyovi rózsájának* fordítói interpretációja*Bound in Lace of Heroic Songs*Translator's interpretation of *Kisinyovi rózsája* by Tolnai Ottó

Írásom *A kisinyovi rózsája* című Tolnai Ottó-mű szerbre való fordításának körülményeit, a fordítóban – a folyamat alatt – megfogalmazott szöveginterpretációkat foglalja magában. Ugyanígy nagy hangsúlyt kap benne a Tolnai-textus orosz hatásainak kikutatása, de a hősköltemény által definiált művészetkonceptió is, a (mumifikált) rózsák metaforájának értelmezése.

Kulcsszavak: fordítás, Tolnai Ottó, *A kisinyovi rózsája*, orosz irodalom, Puskin, rózsák, művészet, Teremtő

Nagy izgalommal és gyorsasággal fordítom Tolnai *A kisinyovi rózsája* című hőskölteményét. Erre Urbán András kért fel, aki dramatizálni szeretné a szöveget. Nyers fordítás kell nekik, annak a néhány szabadkai nézőnek, aki esetleg nem érti a szöveg eredeti nyelvét. Át kell szűrni az üzenetet, amely az elvakított és fülét takaró színházi közönséghez kell hogy eljusson. Csak bátran, üzente András. Még egy nehézség: ennek a szövegnek élnie kell, kimondásra kerül majd, színdarab lesz belőle! A rendezőből és szerzőből álló páros faragja a szöveget a színpadi próbák alatt, míg előttem nyelvi tété-à-tété áll, nem láthatom olyan formában, mint ők. Ráadásul mind a ketten jobban beszélnek szerbül nálam (nem túlzok), szégyelleg csálni. De ha teljesen őszinte akarok lenni, nagy megtiszteltetés számomra, hogy bár nem a „nagykapun”, de mégis ennek a műnek a középpontjába kerültem, már olvasóként nagyon megszerettem, nagy kedvvel pártfogolom.

Már az első változat után izgatottan levelezek mindkettőjükkel. Íme néhány részlet:

¹ A Tolnai-szövegben ez a mondat így hangzik: „...a hősi ének csipkéjébe gabalyodva...”

„Kedves András! Minden rendben van, csak egy kicsit gyors a tempód számomra, nem szoktam hozzá! Sajnos, nem tudok eljutni a bemutatóra, tanítani fogok, de biztos vagyok benne, hogy színpadi csodát csinálsz majd. Egyébként mélyen megérintett az orosz és a magyar kultúra ötvözése, hidd el, hogy ez kölcsönös (az oroszok is szép, ihlető titkot látnak a magyarokban).”

Vagy:

„Kedves Ottó! Íme egy használható fordítás. Van benne még néhány homályos pont (számomra), talán megvilágosodnának előttem, ha látnám a darabot... A mű hősi ének, hősköltemény, ahogyan a Politika című szerb napilapban olvashatjuk, egyszersmind lírai pikareszk és színházi (megint orosz beütésű) regény is egyben, különösképpen a fináléja, amikor már minden a metaszín síkjára tevődik át... Az már a rendező hatása? Vagy a főszereplője? A legtöbb időre a mottók kikereséséhez volt szükségem. Arany Shakespeare-fordítása biztosan nagyon érdekes lehet, ha már a fordító nevét tetted előre, talán csak Laza Kostić örült fordítása versenyezhetne vele. Sajnos, még nem találtam rá, de majd fogok. Mert Arany üszögnek fordította a cankert, az lehetett a te negritüd/puskin metaforájának a kiváltója, addig a mi fordítónk, Pandurović, az eredeti metaforát kukacnak (crv) fogta fel. Ez a tény bizonyos szintű egyenlőtlenséget jelent. A többi mottó (az, amely az Anyeginből és a Moby Dickből való) jól beleillett a szerb szövegbe is. Az utószóban nagy hatású és nagyszámú fordítót emlegetsz (!), ami nekem is (mivel én is fordítok) felkeltette az érdeklődésemet. A fordítónak mindig van saját, önálló politikája. Két-három lefordított metaforát akkor is a védelmembe vehetnék. De különösen azt az affrikáta-tömkeleget, amely a fordítás fonetikai szintjén észlelhető. Lehet, nem tudtál róla, de a szöveg kulcsmetaforáját, a cikóriát, szerbül vodopijának mondják. »A nyelv okosabb nálunk...«”

A szerző válasza következik:

„Kedves Draginja, minden jól ment, senkinek sem volt észrevétele, tehát kitűnő munkát végeztél. Én csak két apróságra figyeltem fel, ezt csak azért mondom, hogy mondjak valamit ilyen értelemben, mert egyáltalán nem kerestem benne hibákat vagy pontatlanságokat. Szóval, azt hiszem, hogy a külkeresek (negocijanti) mellé szar (govno) illik, nem ördög. A hársfánál (lipa) pedig alliterációra van szükség, valami olyasmi, hogy smrt-smreka. De mondom, minden kitűnő volt [...] Most pedig még egyszer köszönetet szeretnék mondani a bátor, nagy és kitűnően elvégzett munkáért.”

Ezt üzente nekem Sava Babić tanár úr, állandó beszélgetőtársam, amikor a fordítói munkáról van szó:

„A hőskölteményt olvasva nem tudtam magam elé képzelni a valódi szituációt, hogy az csak az eredetinek a fordítása, s hogy nem te vagy az alkotó. A szöveg belső kisugárzása, ragyogása (olyan nyelv, nyelv!), hogy az teljességében a te műved, mintha te magad írtad volna. Nagyon ritka jelenség, hogy a fordító ilyen szinten azonosuljon a szöveggel, de tudatában legyen a mű tőle független létezésével, s ha valamit mégis elvét, a fordító esztét veszti, és olyasmit tesz, amit nem volna szabad. Nem mondhatok mást, csak annyit: Le a kalappal! Jól tudom, mennyire nehéz Tolnait fordítani, hiszen szövegeiben sok az esztelen ugrás és a nyelvi bravúr.”

A vavilon.hu kurátorának, Dimitrij Kuzminnak, egy hamburgi szlavistának, Wolf Schmidnek, valamint egy philadelphiai orosz nyelvszakértőnek, Sibelan Foresternek intézett levélben egy bekezdés megegyezik:

„О работе. Я перевела с венгерского поэму Отто Толнаи Кишиневская роза, с густыми реминисценциями из Пушкина и Гоголя. Там прозвучало и определение, что для русской литературы Бог отнюдь не является каким-то белым китом. Внушает уважение, как иностранцы прочитывают русский культурный текст, подавно в сопоставлении с иными равновеликими кодексами”. / „A munkáról. Lefordítottam magyarul Tolnai Ottó hőskölteményét, A kisinyovi rózsát, amely tele van Gogol- és Puskin-reminiszcenciákkal. Elhangzik benne az a megfogalmazás, mely szerint az orosz irodalomban az Isten nem fehér bálna. Valóban nagyon megtisztelő, ahogyan az idegenek képesek megérteni a kiművelt orosz szöveget, főként a többi, hasonlóan nagy kódexhez képest.”

Most pedig ugyanarról, de más szavakkal:

Ha elolvassák Tolnai művét, a magukban lakozó orosz nyelv és irodalom szakértője jól fogja érezni magát, de nemcsak ő. A hősköltemény többszintes, az egyik szint a puskin és a gogoli. Erről a műhöz utószót írt Szőke Katalinnal, a szegedi egyetem orosz tanszékének docensével lezajlott levelezés tanúskodik, melynek révén a szerző, de néhány olvasó is, részleteket tudhat meg Puskin kisinyovi száműzetéséről, arról a helyről, ahol a költő „byronizálta a lelkét”. Mély tisztelet ébred bennük Puskinnak szabad vershangjára a száműzetés körülményei között is szabadon szárnyaló verse iránt; az 1821-ben Kisinyovban írt vers egyik sora Tolnai hőskölteményének refrénje lett („Ó, Kisinyov, ó, sötét város”).

*ott kezdte írni az orosz negritüd
az első szabad regényt
melyben folyamatosan tudósított volt
magáról az első szabad versről
ó egy szabadvers
a sok vásra vert versemény között*

A kissé ironikus mottó ellenére nem kevésbé őszinte a gogoli költészet iránti hódolata sem. (De a szerző kimondhatatlanul hálás, mert mi tagadás, ha Csicsikovnak nem támad ez az ötlete, akkor ez a hősköltemény sem látott volna napvilágot. Ny. V. Gogol: Holt lelkek.) Ha már Csicsikovnál és a külkereseknél tartunk, meg kell említeni, hogy foglalkozásuk tárgyát mégsem a szkatológia fogalmai segítségével határoztam meg (mint ahogyan a szerző tanácsolta is nekem). Úgy hiszem, hogy ezeket az „elesett angyalokat” (de a többi démont és tisztátlant is) nemes szavak segítségével kell és lehet legyőzni: a Teremtés megsemmisíthetetlen árnyékai ők.

Meg kell említeni Csehovot is, ugyanúgy Tolnai innovatív olvasatában:

*mert csehov ne feledje fiatalúr
semmivel sem kevésbé könyörtelen
és brutális mint a maga szerzői
csehov többet tudott arról a bizonyos
műtőasztalról is hol találkoztunk
[...]
míg előkerül gogol sinjelje
üldögelek kicsit ezeken a székeken
a köszvény tonnás csizmát húzott a lábamra
üldögelek a kisinyovi rózsán*

Az alkotás intertextuális háttere (nagy kihívás egy orosz irodalomtudós számára) Tolnai gazdag „aratásának” terméke, valóban nagy kihívást jelent kiigazodni a költő sűrű asszociációs hálójában. Mintha egy pillanatra megállt volna, hogy visszetekinthessen, hogy újra megvizsgálhassa a világot és benne önmagát, folyamatosan rákérdezve arra, hogy mi a jó és mi a rossz, mibe lehet kapaszkodni. Igen, tudjuk, hogy ez elavultnak hangzik: a személyes siker filozófiája a becsülettel, az igazságossággal és a jóval szembeállítva. A vállalkozók szókinséből egyszerűen hiányoznak bizonyos szavak. De azért itt van a nagy, értékes könyvekkel megrakott polc, a jó könyv mindenkit kijózanít:

*azt mondta még az a negritüd
engedte ki belőle a mókust
kiengedte
de a kerék forgott tovább
forog még ma is
bele van kalkulálva a mókus szelleme*

Az absztinenciára, csöndre, hallgatásra, ideiglenes halálra ítélt szabad művészet helyzete hozza magával a címben szereplő rózsza metaforáját, amely a feltámadás és egy opus magnum szimbólumává válik, a Költő helyzetének emblémájává. Tolnai a sivatagi rózsát hőskölteményének mágikus tárgyává nyilvánítja, amely feltételesen halhatatlan, mert egy kis nedv segítségével mindig újraéleszthető.

Egy könyv és egy igazi olvasó? Egy olvasó és egy igazi könyv? A múlt század kilencvenes éveiben volt a legszükségesebb idegurítani és meglocsolni a rózsza-múmiát, amikor a költő Tolnai követként új tantárgyat ajánl a bécsi diplomataképző akadémián: a zokogás katedráját. Az átmenet időszakában, amikor a „világ az emberek kezébe került”, a nem csupán csicsikovi réteg figurái már szinte mindent privatizálni akarnak (és meg is teszik), ő is a költői szuggesztivitás erejével, szkateriológiailag szeretné elfoglalni/átalakítani a valóságot, visszaszerezni az irodalomnak és az életnek a régi méltóságát, ami már próbálkozásként is dicséretes.

*egy magamfajta semmis tiszta költő is
miért ne tehetné meg ezt
vesz szépen egy (1) euróért egy gyárat
a tiszta költő vesz egy gyárat
ebben van némi újdonság
éppen a kiürült megtisztult rekvizitórium által
motívumfrissítés etcetera
hiszen a hárfa is csak egyfajta citera
majd a tiszta költő vesz még egyet
és így sorban vesz még
ki tudja hány manufaktúrát hány gyárat
és tíz (10) euróért csomagban munkásosztály
és miért ne kezdhetné el üzemeltetni akkor
e gyárait a tiszta költészet papja
a tiszta költészet törvényszerűségei szerint
miért ne kezdhetné a tiszta költészetben mozgatni
akárha egy mallarmé-poémában*

*gyárat munkásosztályt
hiszen minden mást már megpróbáltak
és nem ment*

A hősköltemény szempontjából ez a valóban nagyon szükségeltetett nedves-ség a mély együttérzés, szánalom és jóság emberi szüleménye, amellyel meg kellene locsolni Isten összes erőltetetten/látszólagosan mumifikált hírnökeit. Az lenne a költő küldetése, hogy a saját, kitartó, „csuklóból elütött” versikéivel, a jóó lajos utcából (lefordíthatatlan nyelvi asszisztencia) hozzájáruljon ehhez a messi, illetve (milyen bátran hozzá merünk szólni a vers allúziójához) misztikus misszióhoz.

Tolnai a végén rezignáltan száll szembe a lecsonkított világgal, olyan módon, hogy átvezeti az erkölcs kategóriáját a reális programból az örökös emberi álomba, a játékba, az előadásba, a csodába. A játék és a valóság magas és kíváncsatos azonosításába.

A rózsza metaforájának vannak „alacsonyabb” szintű elődjei is, amelyeket a tömeg (gužva) szó segítségével értelmeztünk (papírcsomó, hajtincs, hús és vér, kéve), amelyen át van húzva tű, gombostű, bajonett, valamilyen ambivalens, a kohéziót elősegítő tüske, amely egybetartja azt a sokaságot és nagyszámú halmazt. Ez az alapján erotikus beütésű eszköz ugyanúgy Puskin-hatásként azonosítható, persze, ha Sinyovszkijnek igaza van. Donatovics Andrej volt az első, aki felfigyelt Puskin pluralizmusára, hangsúlyt fektetve az erotikus játék alapelveire, mint a költő génuszának fontos összetevőjére. „Vékony, erotikus lábakon szaladt be Puskin a nagy költészetbe, és zűrzavar lett.” Ettől a botrányos állítástól még mindig nem tud felépülni az orosz Puskin-tudomány egésze (amely impozáns dialógust teremtett a puskini hagyománnyal, kezdve a tisztelettel, szerelemmel, a familiarizmuson keresztül, egészen a megsemmisítésig [Cmetajeva, Akhmatova, Brodskij, Majakovszkij]). Tolnai felkínálta az említett lábacskák saját olvasatát: azok nem Puskin tréfás lábacskái, még kevésbé a balett-táncosnőé, ezek a mezítlábaskodó örök gyerek² Puskin lábacskái a felnőttek világában, amikor a fiúból és a csipkéből anagramma lesz, a bácsikból csicsikovok. Némi-
leg lokálisan transzvesztizált puskin-féle szereplője a hőskölteménynek a költő gyermek alteregója, az elfekvő sokszámú lakójának mindenese, akik azzal ütnek győzelmeket, hogy isszák az illatos, evokatív cikóriát...

A költő és a fiú útjai és missziói gyakran kereszteződnek, sőt fedik egymást. Ó, igen! Botladozunk bizonyos régi jelszavakba. Elsősorban hangbeli asszociációk mentén követjük őket, kísérik később képi logikájukat is egy vékonyka

² Ezek Sava Babić szavai, amelyek a Rusma ili minijum című Tolnai-verseskötetben olvashatók, a kötet Sarajevóban 1990-ben jelent meg.

szálakkal szőtt nyelvi univerzumban. Kezdetben mindig ott a szó (az ige): a szó az, ami motívumokat teremt, és nem fordítva (indignált indigó). A szavak házasságot kötnek, vagy hozzájárulnak törvénytelen, dacoló kapcsolatok teremtéséhez. Mint ahogyan a fürdő tükrei előhívják a tükrözés elméletét

*nagy ünnep lesz
itt találkozik majd a tiszta költészet
a klasszikus a szocreál és a népi irodalom
tükrözési elméletével
újrátükrözzük a kis tartományt
kopulatív rendszerünkkel az adriáig tükrözzük
újrátükrözzük a monarchiát
újra a nagyjugoszláviát
mert a kisebbségi is akár a flamingó
e vacogó rózsaszín lény
csak önnön tükörtermekben manipulált
tömegben érzi otthon magát*

úgy a tengerifü is, az afrik, előhívja Afrikát, az pedig a negritüdot, Puskind, akitnek pedig van saját „szülöttje”, akit ez alkalommal nem az afrikai gének tették kormossá, hanem a hamvazószerda hamuja, mint kitagadott bélyegzővel a ráerőltetett uniformizáltság bensejében.

A Tolnai-szöveg kulcsfontosságú témája az ovidiusi/puskini nosztalgia, az elveszett haza iránti nosztalgia, méghozzá a példátlanul megénekelte szublimációval vegyítve (a kék motívuma).

*kurva egy dolog a honvágy
akkor is gyötör
akkor még inkább
akkor is gyötör
akkor gyötör igazán
duplán
egy dupla fenekű honvágy
ha hon hol volt hol nem volt
ha hon rég nincs már*

A hősköltemény oldalain megfogalmazódott művészetkonceptiót a leginkább úgy jellemezhetjük, hogy „egylépésnyire van a kifordított formalizmustól”. Véletlenül tudjuk, hogy Tolnai részletesen olvasta Sklovszkijt. De most

már szinte biztosak vagyunk benne, hogy az polemikus olvasás volt. Végül is maga Sklovszkij is emlékművet emelt (saját) tudományos hibájának. Az orosz formalizmus, tudta ezt Danilo Kiš is, a humanizmus válságának volt a kifejezése, amikor a társadalmat nem érintették a szellem termékei. „A művészetnek van büszkesége és saját erkölce is, amikor a világ hátat fordít neki, befelé fordul, önmagába, mert meg kell vizsgálnia saját lényegét, le kell ellenőriznie saját gyanúját, de a világot is” (Skladište, 1995: 185).

Tolnai önnön poétikájának megfogalmazásakor olyan tárgyakhoz folyamodik, amelyeknek van másodlagos faktúrájuk is, még ha csak egy befejezetlen gobelinrongyika, vagy egy csipke szakadt mintája, vagy csak egy csúnya, nyomorék virágféle is a herbárium levelei között. Nem idegenkedik ő a játéktól és a mesterségestől, de nem tudja elkerülni, hogy rámutasson arra, minden rendszer és lebonyolítás szilárd talaja felett ott lebeg az, amit sűrűn szem elől tévesztünk: annál elegánsabb az elfogultság, minél bizarrabb és sérülékenyebb. Ezért a szerző kedvenc hőseit a nehezen megfogható „infaustus” tipológiai kategóriából emeli ki, ők csábítóan fogyasztják saját állapotukat úgy, hogy nem birtokolnak semmit, de minden a rendelkezésükre áll. Ez a barangoló szemfényvesztők csicsikovi sármja, akik nem veszítik el a bennük rejlő sajátos líraiságot mindaddig, amíg harcban állnak a valósággal. Gyakran nemes apróságok közelében találják magukat: csipkék, esernyők, tükrök, kalaptúk [...] veszik őket körül.

Annak tudatában vagyok, hogy a hőskölteményben a szerző sokszor előhívta saját régi, igazolást nyert metaforáit, de mégis új, bizonyos értelemben késleltetett olvasat mellett döntöttem, nemcsak a szinonimákat hívtam segítségül (ez vonatkozik a költő képzeletbeli barátainak zaum-féle nevére is: a regénybeli Misu, a nevetést kiváltó, újból aktuális Olivér). “Ahogyan öregszünk, igyekszünk megvédeni magunkat a fiatalosan kokettáló túlzásoktól” igazoltam magam a költő előtt. Nem akartam elárulni, hogy ismerős előttem a tény, a költő oroszok és rózsák iránti hódolata sem új keletű (a Gogol halála című könyv pedig évtizedekkel előbb jelent meg).

Tolnai Ottó ezzel a hőskölteménnyel tehát bölcsen dekonstruálta a posztmodern gondolkodást, átrázta, de időnként belekapaszkodott Gogol köpönyegébe, Puskin katonakabátjába, Csehov proszektori viseletébe (és ezzel még nem teljes a lista). Egyébként is minden, amit Puskinnál, Gogolnál és Csehovnál hibaként definiáltak, érvényes a posztmodernre is. Meg kell említeni a kifejezésvadászatot a határok mentén is – magas és alacsony, komoly és nevetséges, saját és idegen között, a műfaj és stílus jelentésbeli azonosság túlerejét, a szöveg struktúrájáról szóló metatextusok bevezetését („jóllehet nem lenne szabad így/le-föl fordítgatni egy verset”), a mindennapi egyszerű tárgyak katalogizációját...

A Teremtő témája, aki civilben nem más, mint üvegfüvő, aki megengedi a Költőnek, hogy „hangtalanul dudáljon a ködkürttel”, a fiúnak pedig, hogy „pity-

pangot fűjjon”, szuggerálja a lélek és lélegzet teremő közelségét, amit még inkább erősít a még élettelen rózsamúmia keresése, amely gurul felénk, és közben minden akadályt legyőz maga előtt, még a másvilág földszínét is.

*mert megtojta
megtojta mindennek ellenére
ibis redibis peribis
megtojta a semmis sakálok
izzó gipszsivatagában
megtojta indigó tojását az ibisz*

Tolnainak ez a kettős kódolás a különlegessége, ezt tudja a legjobban. Néha úgy tűnik, hogy ezek személy feletti megegyezések, hogy kezét csupán a látomás vezérelte. Ny. V. Gogol azt mondta Puskin halálakor, hogy elment, és „nem hagyott létrát maga mögött”. Ugyanezt a metaforát használja Tolnai is, de az Istenre vonatkoztatja. A tehetség, úgy látszik, valóban teher, de olyan, amely felfelé húz, nem lefelé...

(Drozdik-Popović Teodóra fordítása)

Bound in Lace of Heroic Songs

Translator's interpretation of Kisinyovi rózsza by Tolnai Ottó

The paper contains the very circumstances of the translation of Otto Tolnai's poem „The Rose of Kishinyev” into Serbian, as well as the interpretation itself. The point is on the investigation of the Russian influence on Tolnai's text and the artistic conception of the poem, i. e. the explanation of the (mumified) rose metaphor.

Keywords: translation, Otto Tolnai, „The Rose of Kishinyev”, russian literature, Pushkin, rose, art, Creator

Géczi János

: Pannon Egyetem, Antropológia és Etika Tanszék
: geczijanos@vnet.hu

EARLY CHRISTIAN ANTI-SYMBOLISM (I)

Korakeresztény anti-szimbolika (I.)

At the end of the 1st century, Christians distanced themselves not only from the state religion of the Roman Empire, but also from the Jews, oriental religions and mysticism or rather from Gnosticism, the religious trend incorporating Greek thought. To keep their faith pure, they created their own ethics and an organization serving its maintenance and propagation. However, Christians of the 1st century created their own rose symbolism, denying the Roman religion that maintained the rose cult most together, with the flower cult of the well-to-do, by permanently narrowing its framework and by Christianizing its content.

According to the Greeks, for Christians, in the elaboration of the minute differences of rhetoric and spiritual possibilities, the rose gives a chance to compare the lapidary statements. First of all, the thorny nature of the rose was made to contradict the flower. The differences gave way to a comparison on the spatial, temporal, biological and psychological levels; however, the consequence is always of a moral character. The thornless rose is the most excellent environment, it can be considered the indicator of Paradise, and its thorny variant is the creature after the Fall. And this duality raises the memory of the plant having an allegorical function, notable only for its beauty and lack of harmful features, and the pursuit of it.

This era, with the change of the sense to a Christian one, given the appropriate reasoning, used the group of symbols with pleasure, in which the rose, based on only one botanic feature, is compared with other kinds of flowers. The plants of Paradise embody excelling in the Christian virtues. The immaculate lily and the rose reddening like the blood of the martyr in the first Christian sources could not have referred to one single person: the virtue of the lily was the characteristic of women who offered their virginity and the martyrdom of the rose was that of men offering their lives for Christ.

Keywords: history of symbols, flower symbols, history of thought, history of Old Christian mentality

At the end of the 1st century, Christians distanced themselves not only from the state religion of the Roman Empire, but also from the Jews, oriental religions and mysticism or rather from Gnosticism, the religious trend incorporating Greek thought. To keep their faith pure, they created their own ethics and an organization serving its maintenance and propagation. Christians (about two million in the 3rd and about 6 million in the next century) came together from

marginalized population groups living in towns and in great poverty. The big social distances triggered segregation. Christianity had a negative attitude towards a state representing pagan tradition and law, according to which people were not equal, and persecution of Christians contributed to this with varying ferocity. However, Christians of the 1st century created their own rose symbolism, denying the Roman religion that maintained the rose cult most together with the flower cult of the well-to-do, by permanently narrowing its framework and by Christianizing its content.

Faith, fidelity, virginity, neighbourly love, goodness, together with modesty and the endurance of suffering in the hope of eternal life, were virtues that attracted God-seekers to the Christian camp and that subjected them to the clear, pure and self-respecting goals of believers. The respect of those encountering torture, humiliation, and death for their Christian beliefs grew significantly. Christian martyrs tolerated their suffering as partakers in divine mercy, which was not acceptable to be desecrated with anything (flowers, crowns, fragrant oils), at least in the first centuries. Clemens Titus Flavius considered crowning with roses as a sin, because Jesus had to wear a crown of thorns.¹ Paradoxically, this is the reference that designated the future possible use of the rose. Clemens Titus Flavius disapproved of the curing effect of the rose: “The fragrance of the rose and the violet is of refreshing effect. It reduces and cures headaches. In spite of this, let us not be led astray by their fragrance, what is more, on no occasion should we inhale it...”²

Old Christianity refrained from the pagan use of crown and volatile oil, but in some areas, with considerable modification, it was willing to tolerate them. The acceptance of the use of symbols may have taken place in a manner similar to what was suggested by Clemens. He suggested the Christians use all the symbols accepted in the Roman culture, which could be given a particular, Christian sense.³ These symbols with their particular meaning can be seen on the walls of catacombs, and most of them, like the pigeon or fish, do not have an exclusive Christian interpretation.

Not even when Christianity was acknowledged as the state religion was the use of the crown stopped in the Roman Empire. Crown competitions of a pagan character took place as early as the 4th century, which is demonstrated by St. Aurelius Augustinus.⁴ For whatever reason pagan crown wearing remained and

¹ Clemens Titus Flavius *Paedagogus* II. 8.

² Clemens Titus Flavius *Paedagogus* II. 71,4.

³ Clemens Titus Flavius *Paedagogus* III. 59,2. Griechische Christliche Schriftsteller. 12,270.

⁴ Augustinus *Confessiones* IV. 2,1.

Christians always felt the difference from their own religious interpretation. No matter whether these events were organized for the glory of gods or the dead, or not even for any special purpose, Tertullian, who was considered to be impatient, passionate and a heretic, could consider it idolatry even in the 3rd century.⁵

What is the reason for the Christians of the church fathers' era to have used the crown? According to researchers of the history of religion and symbols, the reason might be rooted in the fact that their predecessor Jews also acknowledged and wore it as a symbol, e.g. on the eighth day of the high festival, though they themselves may have taken it over from the pagans, most probably from the Greeks (VANYÓ 1997: 148). References in literature to Solomon also mention the crown, (VANYÓ 1997: 148–149) and so it can be found in initiations. Jews took and wore crowns made of myrtle, olive-branches and roses, and they referred to happiness, everlasting life and life of suffering (VANYÓ 1997: 149).

Historians of religion, based on the features referring to the time and place, consider *The Book of Wisdom* a masterpiece written in the period of Ptolemy Soter II (116-80 BC). The work, which is often connected with Solomon, promises wisdom available to everybody. Although it was written in Greek, its author is considered to be a Jew from Alexandria, who is aware of Hellenistic knowledge. The stylistic role of the rose is one of the pieces of evidence that Jewish scholars from Alexandria selected their similes from the store of motifs of the Greeks. The second part of the work, which became one of the books of the Old Testament, sets Solomon's life as an example, and talks about what considerations coming from God and the decisions based on them meant to the ancestor considered the wisest. Thus the moral guidance is also the rose simile in *The Bible*: "Let us lay a crown of blossoming roses on ourselves, before they wilt."⁶

The content of this statement encouraged the nurturing of the early appearing, beautiful and fresh faith, but it also referred to the flower of the simile, to the use of the rose designating man as a crown. Roses referred to the faith of their carriers, and to the morals of them, just as in the case of the Greeks.

JUSTIN AND TERTULLIAN

Christian simplicity, which, according to God's perspective, selects and rejects every kind of material vanity, viewed Christ's life, his body and blood, as a victim. Based on this, in the rituals of Christians, the victim without bloodshed (living with a different name, mysterious) became usual. In the Christian masses, which were fundamentally different from those of the pagans, and which were

⁵ Tertullianus *De spectaculis* XII. 1.–XIII. 1.

⁶ *Liber Sapientiae* 2,8.

held first in private houses, and later in churches and cathedrals, which were first ornamented only modestly (with fabrics, paints and mosaics), the believers took Christ's body and blood to themselves in the form of bread and wine.

Christians, in the 2nd century, needed to organize their Church while they also had to protect themselves from pagan view so as to avoid publicity; they had to persuade educated laypeople even those who were followers, they had to distance themselves from sects, springing up here and there, and they had to do all this in the framework of a united proclamation.

The Greek apologist, Justin (100/110–163/167) did not refrain either from the description of proper Christian behaviour in his work *Apology*, while he was on the defensive against the slanders of pagans thrown at Christians. He put the despised characteristics that were irreconcilable with the proper view of God up against the behaviour that had not been totally accepted as a common norm yet, just because it was so different. According to his uncompromising view, e.g.: “Neither with regular sacrifice nor with flower crowns do we venerate man's deeds that have been exhibited in churches and called gods; we consider them senseless and dead...”⁷ From among their new habits he thought it important to mention that “...we don't put drink, fragrance, food sacrifice or crowns on the graves of the dead.”⁸

Justin believed with confidence that persecution of Christians would cease once he was able to introduce the more widespread Christian doctrines and all the expectations that were canonized slowly and spread in ever-increasing circles from synod to synod, from volume to volume, from codex to codex, to the pagans. His rationalism was rooted in the fact that in all the trends of second century ancient philosophies, he was able to argue about questions concerning genuine Christians for lay people so that their superiority and philosophical systems were also enhanced. His proselytism, with which he asked for tolerance towards his fellow believers, indicates the spreading of Christianity, but it also indicates that the number of his opponents did not diminish. Furthermore, it indicates that institutions remaining hidden from publicity evoked real fear and the religious procedures evoked real consternation in people with other religions in the Empire. Justin was the first to explicate Christian doctrines in detail, and so he made them comparable first of all with Stoicism, which he despised deeply, and Platonism, but he also got involved in disputes with the Jews, who acted like the pagans. The proposing of Christianity, a religion struggling for recognition as a self-consistent philosophy, is the Justin's achievement, and so is the fact that he defined its values in contrast to the Greek and Jewish traditions.

⁷ Justinos *Apologia* IX, 1.

⁸ Justinos *Apologia* XXIV, 2.

Justin accepted the truth of many Greek philosophers and poets because he saw them as Christians before Christ. To preserve the values, and seeking similarities and correspondences was a favourite procedure of the philosopher, who visited Rome from Ephesus twice, and founded a philosophical school there. For instance, he made a parallel comparison between Mary and Eve (based on the Apostle Paul's comparison of Christ and Adam).

Justin's antipathy towards the crown increased in others. And with the prohibition of the use of the crown, the hatred towards the rose was natural – at least until the pagan meaning of the rose changed.

The rose was so much excluded from Christians' life in the second century that it was impossible either to lay it on the corpses of those dead or killed or to leave it as memorial on the grave or to plant its bush on graves because the more prominent representatives of the Christian schools, deriving from the Greek traditions in the Eastern part of the Mediterranean saw it as even worse: the flower of the vanity of the body, to be denied in it.

No Christian references can be found which allowed or encouraged the use of the rose or of rose oil or any rose-based medicaments.

Early Christians thought that illness was of spiritual origin and not material, and that it was Christ, who in his body (i.e. in his Church) was the balm itself. Christ served the members of the congregation even in their illnesses, and the treatment of the patients with oil could be done exclusively by the Church (SZÁNTÓ 1983: 118–119). Oil treatment and any other use of oil or anointing by anybody else were considered indecent. According to the *Book of Exodus* (30:33), the consequence of profane use of anointing was capital punishment (HAAG 1989: 1694). The composition of the holy oil was regulated: it was made of myrrh, cinnamon, calamus and cassia, and it was forbidden to use it for anything apart from holy purposes, and this is the fragrant compound that might have resembled the odour of Paradise, in which the rose did not have a place.

Justin and his followers made Christianity if not attractive, then at least acceptable to the civilized world. Together with their criticism of pagans, they also made it clear that Christians with their blameless lifestyle, with their attitude of deference to the state, did not pose threat to the state, and with the exception of one they considered all its laws obligatory for themselves. The one is that the veneration given to the emperor belongs only to God. However, in criticising pagan religion, more implacable followers were born.

Believers aspiring to the Christian life demanded asceticism, which became attractive for others with its high standards. Tertullian, a prolific early Christian author from Carthage (c. 160 – c. 220 AD), who in his work stood up against state power and pagan behaviour that was destroying Christian morals parried the accusations directed against his Church, totally condemning the manifesta-

tions of pagan cultures. His rigour was nurtured in the footsteps of the apologists writing in Greek; however, his anger outgrew Roman moral puritanism. Because of his strict nature, he abhorred the theatre, mass spectacles, cultic events and festivals, because they are ignoble and are connected with paganism, the finery of women, the remarrying of widows, the appearance of virgins without a veil, since all these might give rise to impurity. They are unnecessary, and what is more vicious, as they go together with temptations. He considers all forms of pleasure shameful when he asks his reader: “Or may God like the charioteer, who disturbs so many souls, who is the servant of so much madness, so many changing moods, who is decorated by the devil himself so as to seize him with his chariot, like a priest painted as a fancy man decorated with a crown, like a distorted Elijah.”⁹

His *Apologeticus* (*Defense of Christianity*) was written about 197, *De Corona* (*On the crown*) sometime after 211. The latter was triggered by the martyrdom of a soldier who refused to obey to lay a crown on the head of Septimus Severus, who had just come to power, in honour of his sons. In the work, describing a moral question, he castigates those who display pagan behaviour, and at the same time, he shepherds those unable to recognize the right behaviour onto the true way: “You may now be crowned with laurel, and myrtle, and olive, and any famous branch, and, which is of greater worth, with hundred-leaved roses too, culled from the garden of Midas, and with both kinds of lily, and with violets of all sorts, perhaps also with gems and gold, so as even to rival that crown of Christ which He afterwards obtained. For it was after the gall He tasted the honeycomb and He was not greeted as King of Glory in heavenly places till He had been condemned to the cross as King of the Jews, having first been made by the Father for a time a little less than the angels, and so crowned with glory and honour. If for these things, you owe your own head to Him, repay it if you can, such as He presented His for yours; or be not crowned with flowers at all, if you cannot be with thorns, because you may not be with flowers.”¹⁰

In his view, the creator of the truth cannot be like what is false, as the latter is fake, and indeed a forgery. In exchange for worldly and sinful experiences he offered the struggles that God approves, and in which ‘we gain the crown’, and he himself accepted wearing the crown which expresses the new moral values. Western Christianity arrived at an acceptance of the crown through him – though the crown is not identical with that of the pagans. While one of the most outstanding pioneers of this process, Clemens Titus Flavius, made the crown to be seen as the sign of Jesus’ excellence, Tertullian considered the man-made

⁹ Tertullianus *Apologeticus*. I, 1.

¹⁰ Tertullianus *De corona militis* XIV, 4.

crown of leaves worn in pagan times as something directly from God, as a sign of honour given to martyrs.

The Christianizing of the crown was completed by the third century. Should the rose have been known only as a crown flower, this would have meant the end of the flower symbol. The inevitable logic of Christian authority in the Latin world would not have needed the Midas rose admired by the early Greeks. But he also required the reward of a life of virtue, which might have been the rose as well.

The rose spun into a crown may only be the gift of the martyrs; and this gift comes from Heaven to indicate that the soul of the martyr has gone to Heaven at once. In Tertullian's view, martyrs are the only ones that can experience eternal life, while others, after death, may leave their places only on the day of the Last Judgement, after Jesus' and the saints' resurrection and their thousand-year reign together. Until then they wait in 'ad infernos'.

It was also the apologists and the Christianity of the early church fathers' era that undertook the charting of the heavenly world. Tertullian himself contributed to what it became like and where and why the rose has a role in it.

This hot-tempered church leader, who was reluctant to refer to Greek philosophy, contrasted the despised rejoicings of the pagans with the sufferings and glory of martyrs of Christian persecution. He recruited followers to his view, and setting forth an example he published his *Acts of Perpetua and Felicitas*, which served to idolize martyrdom and enriched ideas about Paradise. Tertullian – contrary to Clemens Titus Flavius and Origen of Alexandria – forbade fleeing from the persecution of those in power, and he promised the flowers of martyrdom to all that did not shrink from the death awaiting them because of their faith. With the same flowers did Ambrose and Augustine, his follower, who were not only the rhetorically sophisticated and effective orators for Latin Christianity, but they also established the foundation of a Western Christianity which was less linked to the Greeks.

ST. CYPRIAN'S TRACTATES

St. Cyprian of Carthage's (200/210–258) sermon-like *Tractates* and his argumentative letter were studied with pleasure even by pagans, as well as by Christians, in spite of the fact that he never made any references to pagan authors, only to the *Bible*. Although he never mentioned his master, Tertullian (c. 160 – c. 204), a respected Latin Church father (though his morality was formed and defined by the latter's work), his reasoning, resembling collections of quotations, followed in the steps of Tertullian, and he carried on criticising pagan forms of behaviour with Tertullian's rigidity. No wonder he did not mention the rose, the characteristic sign of luxury and levity. For him the sign of martyrdom, in the

sense of the fossilized tradition, is the palm and crown, and neither could he make Paradise as having this plant, since it was not considered simple enough.

On the other hand, the possibility of making symbols strengthened with him, as he realized that links can be created between things with allegorical features, based on the comparisons of their higher meanings. His methods were canonized as soon as his work became sources of references.

The conceptual association of the Holy Spirit and fire had long before led to the visualization of spirits by means of flames – and so in Cyprian's case it is also the return to the use of a popular trope. That to this conceptual pair a third can be linked, which has the meaning of the rose, is not at all evident at this time, unlike in the Christianity of later ages. An example of the development is the chapter "The Holy Spirit has appeared as fire several times" of *Testimoniorum libri tres ad Quirinum* (248/249) (CI). Cyprian's Kiv. Reference to 3.2 and its argumentation: "With sacrifices accepted by God, fire descended from the sky to burn the sacrifices. The same way, the Angel of God appeared in the thorn bush in a flame in the Book of Exodus."¹¹

Similar references offered the possibility that the Moses thorn, with a doubtful botanic heritage, in the course of time could be interpreted as the rose based on the identical and so mutually exchangeable colours of the flame and the rose leaves. On the other hand, the ambivalence of the fire that it could originate from the spirit and from evil, from Paradise and from Hell its relation to the accepted sacrifice and to sin made it possible later to interpret the colour of the rose, and the double interpretation of the rose based on this tradition. If the descending fire of God is the acceptance of the offered sacrifice, while his anger was exemplified by the judgement of fire and brimstone¹², the fire colour rose had to put on this fancy dress of duality.

The rosy colour of the Greeks characterizing the human face, finger, skin is the indicator of the value of the creature and is proof of the creature's value as long as it is natural – being the result and gift of God's work. However, it is false and despised and considered against their Lord and faith as soon as it is made up with paints or when clothes or ornaments resemble it. Cyprian's *De habitu virginum* (*On the dress of virgins*, 249) he repeats definitely that "... the virgin and singleperson cares about what is the Lord's, that she be holy in body and soul." (I Cor, 7.32)¹³

St. Cyprian, similarly to the Roman church fathers, hardly ever used symbols promised by the rose in his arguments. Others did not exclude themselves

¹¹ Cyprianus *Testimoniorum libri tres ad Quirinum* III. CI.

¹² Cyprianus: *Ad Fortunatum de exhortatione martyri* III.

¹³ Cyprianus: *De habitu virginum*

so much from this, but they did it in a much prescribed manner putting them in opposition. The white and the red are flower colours, but for the visualization of their ideas the thorniness-floweriness associated with each created better opportunities. The barrenness and prickliness of the thorn was very close to the rose bush in its basic state – their meanings overlapped. The plant's blossoming as symbol can also be opposed to them. However, the rose flower that makes it possible to refer to in many different ways did not find immediate expression.

THE SPEECHES OF SAINT GREGORY OF NAZIANZUS

The Greek church father, Saint Gregory of Nazianzus (329–390), who at the 381 synod in Constantinople could be accused by the bishops of not serving satisfactorily the church's activities, since he did not behave like a senior priest and was not opulent enough, considered religiosity and worldly vanities with their new or traditional trappings as antagonistic. Gregory, in 363/64, after the death of Julian the emperor, condemned him in two passionate speeches as the embodiment of the pagan world because of his apostasy. In these pieces of work the above-mentioned – and otherwise intellectual – emperor, who in his educational reform made it possible to teach doctrines older than Christianity, was introduced as the symbol of paganism, and was like Hellenistic paganism as well. Gregory did not totally deny Hellenistic literature or the knowledge of it, but considered the practices coming from it humiliating and to be ignored. He wrote about the main leaders taking part in celebrations with irony and in an unfriendly manner: "Purple decorates them, headband, and the pomp of flower crowns them. It is well-known that they aspire to gaining power everywhere and for excelling over the common people because they despise the audience and the common people."

He summarized his own thoughts as if they were the follow-up of from one hundred years before, written as Saint Cyprian's views: "Respectability and outward appearance do not mean much to us, we are more interested in the inner person, and we aim to direct the viewer to the object of the contemplation..."¹⁴

Quite understandably, he tried to make pagan gods and their cult ridiculous to his readers and wrote about them in a derogatory manner. In one of the chapters of the *First Inveictive against Julian the emperor* he pilloried the gods of Homer, and for instance, he even asked: "How, pray, is the same Juno, according to you, sister and wife of the supreme Jove, at one time suspended in the air, and amidst the clouds, and pulled down by iron anvils at her feet—though she is complimented with fetters of gold—she, the white-armed and rosy-fingered so that

¹⁴ Gregorius Nazianzenus *Contra Julianum imperatorem*

even the gods who sought to beg for her pardon found their humanity not without danger to themselves...”¹⁵

This twisting of the reputation of the actors of pagan tradition had to lead to the overwriting of the symbols and attributes belonging to them.

FIRMICIUS MATERNUS

Firmicius Maternus, a lawyer from Sicily (300?–after 350), who became a Christian under the influence of the imperial order in 346 and 341, which prohibited the pagan cult, in his work *The Error of the Pagan Religions* acted as a missionary. He collected all the arguments of the early masters of apologetics, i.e. Clemens', Justin's and Lactantius' thoughts – and the themes – and he made a stinging attack against the pagan religions left without any social background. Undoubtedly, in a witty manner, as is seen in the transcript: “Many proposed to Ceres' only daughter, whom the Greeks called Persephone, we called her, changing its sounds, Proserpina. The mother considered each aspirant's worth one by one. But because the mother's decision had seemed unsure, a rich peasant, who was called because of his richness Pluto, who was not able to bear the postponement in his mad passion, and because he burnt with the flames of a sinful love, when finding the girl nearby Percus, he kidnapped her. By the way, Percus is a lake next to the town Henna; it is quite nice and charming. Its attractiveness is given by the diversity of its flowers, because it is surrounded with crowns of flowers alternating with each other all the year round. You can find all kinds of shooting hyacinth, the daffodil, or what paints the rose yellow from above...”¹⁶

THE ADAPTATION OF ROSE DUALITIES TO CHRISTIAN CONTENT

ST. GREGORY OF NYSSA: *THE LIFE OF MOSES (DE VITA MOYSIS)*

Like St Gregory of Naziansos, the admirer of Origen St. Gregory of Nyssa (335–394) is also a Cappadocian father. In his work about the life of Moses, he described and also explained the life of the Jewish leader allegorically. In Gregory's views, awakening, cloud (contemplation) and darkness (mystic experience) can be considered the three levels of spiritual life. The sense of the cloud that floated above Israel to direct the nation in the course of their escape from Egypt,

¹⁵ Gregorius Nazianzenus *Contra Julianum imperatorem*

¹⁶ Firmicius Maternus *The Error of the Pagan Religions* 7.

opened up as a result of contemplation, and gave a description of both God's and Man's characters. "The nation was directed with a divine strength. It was not of ordinary character (it was not from steam or vapour, which due to its humid character is formulated as a result of the wind's pressure, but it was much more lofty, unimaginable for Man). In this cloud, according to the Scripture, there was such a miracle, that if the sun was hot, it gave shelter for the nation; it shadowed the ones below it and sprinkled them with mild rosy dew, and at night it changed into fire, and from evening to morning it gave light to the Israelites like a torch."¹⁷

In the mystical scene, the appearance of spiritual power, the fire, the cooling dew offered experience of divine care and about the place where they came from, i.e. about the character of Paradise, the environment of the Lord. St Gregory of Nyssa indicated colour, with the shade of the rose, continuing with the tradition stemming from the beginning of the Greeks and made it seem as a phenomenon of the divine world.

ST. BASIL THE GREAT: ADDRESS TO YOUNG MEN
(AD ADOLESCENTES)

Saint Basil the Great (c. 330–379) was also born in Cappadocia, a territory closed to Hellenistic traditions. Like the two Gregories, the other two Cappadocian fathers, he also sympathized with the idealism of the Alexandrian theological school, which followed the Origen tradition. His sermon 22, *Address to Young Men*, the first Christian humanistic speech was frequently cited by masters of the Renaissance 1100 years later. He urged the separation of good from bad knowledge, the acquisition of useful knowledge from the pagan writers, and the refusal of anything harmful. For this purpose he used many similes, the majority of which might have not only served as sources for oral references, but they were also built into the visual world of iconologies in the late Middle Ages: one such picture is that of the bees that take from the flowers only the parts useful for them, and the useless remain untouched. In line with other examples calling for selection from among these pagan pieces of work the rose also appeared. Its presence may be explained by the allegoric interpretation of the vegetable feature, which often comes up with the Cappadocian church fathers. The youth was encouraged to make a distinction between the valuable and valueless in the speech: "If we are sensible, we also acquire from these books only what is suitable for us and what is related to truth. We will beware of the rest. As when picking flowers, we avoid the thorns; in such books we enjoy the useful and take heed of the harmful."¹⁸

¹⁷ Gregorius Nyssenus *De vita Moysis* I.

¹⁸ Basilus Magnus *Ad adolescentes* 4.

This behaviour, which advances Christian doctrines but which does not prohibit pagan books for a better understanding of them, is the characteristic of the Greek Church fathers with a Hellenistic culture. The number of references to the rose, the content and variety of these references significantly differs in the literature of Latin and Greek patrology, to the benefit of the latter. In the Greeks' rose references, the flower was connected to divine content, and served its designation. On the other hand, they refrained from its everyday use, just as the Latin Church fathers did, as they claimed the function of the rose to be allegoric.

The text describing Paradise and cited many times later was attributed to Basil and so it was attached to the end of his work. In this *Homiliae in Hexameron* worldly Paradise everything is available that had been out of reach for the contemporary people living under dire circumstances. In the eternal spring and happiness, the fields blossom and the rose grows without thorns.

The Edict of Milan of Constantine and co-emperor Licinius (313) made it possible to raise Christianity to the state religion in the Roman Empire. The attitudes of emperors in succession to Christianity were diverse; sometimes they stood up against heresy, other times they proclaimed patience towards paganism. In 380, when Theodosius the Great (379–395) reigned, Christian faith became obligatory for all Romans, and the emperor, based on the Constantinople synod, prohibited visits to pagan cult places. And this meant that rose symbols that had not been Christianised in the earlier centuries could not have poetic or rhetorical roles later.

CHRYSOStOM: *ON SAINT STEPHEN, THE FIRST MARTYR*

Chrysostom (344–407), an outstanding preacher of Antioch, well-versed in pagan philosophy and rhetoric, was christened as an adult, and he became famous as the enthusiastic promoter of the gospel and as an eloquent orator. His literary activity, besides his function as a preacher in the oriental church, competed with that of Saint Augustine, but his pieces of work were richer in images and similes and his rhetoric was more transparent. His references to the notion of the rose were from the abundance of the Greek traditions, and they were less in harmony with the Latin standpoint.

On the other hand, some anti-symbolism can be observed with him, too. While he does not refer to the rose as a subject symbol, he uses it as a notional symbol, though not in the manner discussed. He gives our flower value as an indicator in the qualification of some notions linked to moral behaviour precious to Christians. In his moralistic petition addressed to the first martyr, St Stephen, he makes preparations for one of the formative liturgical celebrations. This celebration had not been present in the events of the liturgical year, but it had not been

prohibited for private reflection, either. The veneration of the martyr saint was directed at those in heaven, it showed the common communion with them: that is why their figures are stylised, lack individual features, and the description related to them was manifested by the characteristics of the heavenly medium and Christian martyrdom. These features of ‘*communio sanctorum*’ also appear in the petition *On Saint Stephen, the first martyr*: “Oh Saint Stephen, the confessor of Jesus Christ, the Man of God, sign your faith with your blood and your love with your forgiving prayer said for your enemies: I crown you with the flowers of praise and I decorate you with the roses of respect for you. Because you crowned yourself first in the struggle for sainthood, in which you followed him faithful to the encouraging words which sounded as follows: “Do not be afraid of those who kill the body.” The victory of martyrs floated before your eyes and all the fear vanished and so did all the distress and dread of the worldly heart.”¹⁹

The rose of the text is the indication of the respect given to the martyr sacrifice. This is one of the first praises to a martyr tortured to death for Christ. The ethical esteem is the object of veneration, to which incidentally belong the crown and the flower (not necessarily forming this crown). The rose, compared to this, recedes into the background; its role is rather atmospheric, most probably rhetorical.

(To be continued)

REFERENCES

- ADAMIK Tamás 1991. *Nehéz az emberi léleknek nem szeretni*. Helikon, Budapest
 DELUMEAU, J. 2004. *A reneszánsz*. Osiris, Budapest
 HAAG, H. 1989. *Bibliai lexikon*. Apostoli Szentszék Kiadója, Budapest
 HEINZ-MOHR, G.–SOMMER, V. 1988. *Die Rose*. Eugen Diederichs, München
 LEVI D’ANCONA, M. 1991. *The Garden*. Flore en Italie. Petit Palais, Avignon
 SZÁNTÓ Konrád 1983. *A katolikus egyház története*. Ecclesia, Budapest
 VANYÓ László 1997. *Az ókeresztény művészet szimbólumai*. Jel, Budapest

¹⁹ Chrysostomus Szent István első vértanúhoz.

Géczi János

KORAKERESZTÉNY ANTI-SZIMBOLIKA (I.)

A keresztények az 1. század végével nemcsak a Római Birodalom államvalásától határolódtak el, hanem a zsidóságtól, a keleti vallásoktól és a misztikától, illetve a görög szemléletet magába foglaló vallási irányzattól, a gnoszticizmustól is. Hitük tisztán tartása érdekében saját erkölcostant s az ennek megmaradását és terjesztését szolgáló szervezetet hoztak létre. A 3. évszázad mintegy kétmilliónyi, a következő század elejének mintegy hatmilliónyi kereszténye a városokban élő, marginalizálódott, szegény népesség köréből szerveződött. A jelentős társadalmi különbség önmagában is az elkülönülés irányába hatott. A pogány szokással és joggal – amely szerint nem számított minden ember egyformának –, valamint az ezeket képviselő állammal szemben a kereszténység elutasítóan viseltetett, amihez hozzájárult még a váltakozó kíméletlenségű keresztényüldözés. Az első századok keresztényei azonban – a rózsakultuszt leginkább fenntartó római religiót s a tehetősebb rétegek virágluxusát egyként elutasítva – megte-mertették a maguk rózsaszimbolikáját, mégpedig úgy, hogy miközben a keretét végletesen leszűkítették, a tartalmát krisztianizálták.

A hit, a házastársi hűség, a szüzesség, a felebaráti szeretet, a szerénységgel páros jószág és a földöntúli élet reményében a szenvedések elviselése mind olyan erény volt, amely a keresztények táborába vonzotta az istenkeresőket, s a hívők életét áttekinthető, tiszta és magukénak érezhető célok alá rendelte. Azok becsülete, akik keresztény meggyőződésükért a kínzást, a megalázást, a halált vállalták, igen nagy lett. A keresztény vértanúk szenvedésüket az isteni kegyelemben való részesülésként viselték el, amelyet, legalábbis az első évszázadokban, semmivel – virággal, koszorúval, illatozó olajjal – nem illett profanizálni. Alexandriai Kelemen például azért tekintette a rózsával való koszorúzást bűnnek, mert Jézusnak töviskoszorút kellett viselnie. Paradox módon mégis ez az a vonatkozás, amely kijelölte a rózsza későbbi lehetséges használatát.

Az ókereszténység a pogányság koszorú- és illóolaj-használatától kezdetben ódzkodott, de néhány területen – erős módosítással – hajlandó volt megtérni. A szimbólumhasználat elfogadása hasonlóképpen mehetett végbe, mint amit Kelemen ajánlott. Ő javasolta azt a keresztényeknek, hogy mégiscsak használják mindazokat a római kultúrában elterjedt jelképeket, amelyeknek saját, keresztény értelmet tudnak adni. Ezeket a saját tartalmú jeleket a katakombák falain láthatjuk, s legtöbbjüknek, mint például a galambnak vagy a halnak, nincs kizárólagos keresztény – tehát a környezettől elütő – jellege.

A koszorú használata a Római Birodalomban akkor sem szűnt meg, amikor a kereszténységet államvallássá emelték. Hogy pogány jellegű, koszorús versenyek a 4. században is voltak, arról Szent Ágoston is tanúskodik. A pogány koszorúviselet, bármi okból maradt is meg, a keresztények mindvégig kiérezték belőle az övékétől elütő vallási színezetet. S akár az istenek, akár a halottak dicsőségére szervezték ezeket az eseményeket, s nem is egyedüli módon, a türelmetlen, szenvedélyes és eretneknek tartott Tertullianus még a harmadik században is bálványimádásnak minősíthette őket.

Mi az oka annak, hogy az egyházatyák korának keresztényei mégis használtak koszorút? A vallás- és szimbólumtörténész kutatók szerint az ok abban keresendő, hogy az előd zsidók szintén szimbólumként ismerték és viselték – például a sátoros ünnep nyolcadik napján –, ámbár maguk is a pogányoktól, valószínűleg a hellénektől vették át. A koszorúról a Salamonra való irodalmi utalások is említést tesznek, s a beavatásoknál is feltűnik. A zsidók mirtuszból, olajágból és rózsából készített koszorúkat hordtak és hordoztak, melyek a boldogságra, az örök és a megharcolt életre utaltak.

A zsidókeresztény és a keresztényzsidó művekben már megmutatkozott, s az első négy évszázad keresztény iratai sem mutattak mást, mint hogy a céljuk nem az olvasóik gyönyörködtetése az elmondott eseményekben, illetve a stílusban, hanem hogy a szöveg megismerői a hitigazsághoz közelebb jutva belássák, mely döntéseket kell életükben meghozniuk, mely életelv segítheti szellemiségük helyes alakítását. A formálódó, keresztény tartalmú fogalmi és képi szimbólumok nem a tanítás tárgyát, hanem az elsajátítottakra való emlékeztetést szolgálták. *Hénoch apokrif apokalipszise*, amelyben az évszázajegyek jellemzői közé sorolt rózsza, illetve Noé megszületésekor a csodát előjelző rózsavirág; *Péter apokalipszisében* a mennyek országából a földi életbe visszaérkező két halott testének rózsapirosa; *Simon végredeletének* jóslata, mely szerint a belőle megmaradó csontok olyan emlékeztető jegyként lesznek láthatók, mint a rózsza; Chrysostomus Szent Istvánnak, a Krisztust követő első vértanúnak a tiszteletet adta meg, s nem magát a rózsát – mindez azt mutatta, hogy a rózsza nem növényi, vagy belőle készített tárgyi jelkép, hanem poétikai-retorikai kellék. Nem az érzéki gyönyörködtetés, a fizikai gyönyörűségekre való utalás eszköze, hanem egyfajta magatartás, szellemiség érzékeltetője, s ennek beláttatását szorgalmazza, elfogadását jelzi. Ezt az egyedül helyes értelmezési módot Nazianzoszi Szent Gergely és Szent Ágoston egyaránt kifejtette. Nagy Szent Baszileiosz a rózsza botanikai dualitása jóvoltából sem a virág szépségét és a túske kártékony-ságát, hanem jóvoltukból a helyes és a helytelen választás közti különbségtétel fontosságát hangsúlyozta. S amikor a rózsza botanikai/fizikai valóságában jelenítetik meg, mint a Paulus életét leíró Jeromosnál, az álpáradicsom kihívó, testes kéjeire utalva megtagadott virággá vált. A rózsza minden értékét elvesztette a

korai kereszténység számára akkor, amikor a testi, földi, köznapi utalások képi vagy nyelvi eszközei között szerepel, de jelképisége – főként a keleti területek műveltségéből részesültekénél – fennmaradt, ha olyasmi tanulható meg, idézhető fel általa, ami a kárhozattól menti meg a mennyei példázatok elfogadóit. A kezdetben csupán Krisztust megillető mártírkoszorú, miután Szent Istvánnak, majd az őt követő vértanúknak is felajánlották, míg a jegy megszerzése kényszerítően elvárttá vált, a vértanúk százezrei számára végső céllá alakult. S amikor e krisztusi szenvedés-koszorút a kiontott piros vér rózsához hasonlíthatóságával szemléltetik, a koszorú éterizált tartalmával maga a virág is gazdagodni kezd.

A latin nyelviség bizonyos nemzetek fölötti jelleget ígért a kereszténység elfogadóinak, illetve a nyugati népességgel egyre bővülők táborának, de tagadhatatlan, hogy ez a Biblia héber és görög nyelvének elfeledésével, mi több, kulturális értelemben véve megtagadásával járt együtt. Ámbár a Szent Péter és Szent Pál örökségét vállaló római kereszténység is előnyhöz, mindenekelőtt a világi hatalomból való részesedés nagyobb lehetőségéhez jutott. A Római Birodalom folytathatóságát implikáló latinitás elterjedése és a vallási-egyházi-világi kultúra összeolvadása határozta meg utóbb, a Birodalom összeomlása után a rózsaszimbólumok keretét. A nyugati egyházatyák által idézett és elfogadott, rózsát minősítő kijelentések, a növény által nyújtott nyugati ízlésű allegorizáció néhány nagyobb rózsaszimbólum-mintázatba tömörültek. Mindenekelőtt ilyen az egyszerre két tulajdonságú paradicsom, amelyben a vértanúk várják sorsuk jutalmaként a föltámadást. Az erényes életet élő férfiak és nők földi magatartásának minősítésére is alkalmasnak mutatkozott a Krisztus környezetéből elszármazott virág; minden bizonnyal társítható volt a rózsá azokkal, akik az első keresztények vagy szentek, vértanúk és igazak lettek, így az élők számára példájukkal szolgáltak.

Viktorija Aladžić

∴ Újvidéki Egyetem, Építőmérnöki Kar, Szabadka
∴ vikica@yunord.net

AZ ÉPÍTŐMŰVÉSZET SZIMBOLIKUS NYELVEZETE SZABADKA PÉLDÁJA ALAPJÁN¹

The Symbolic Language of Architecture in the Example of Subotica

Az építőművészetnek a kezdettől fogva volt szimbolikus jelentése. Az épületek alapvető rendeltetésükön túl, hogy teret formáljanak a különböző tevékenységeknek, mindig meghatározott üzenetet is közvetítettek. A modern világ kommunikációs folyamatában az építőművészet elvesztette üzenetközvetítő szerepkörét, és ma csak célszerű rendeltetéséről beszélhetünk. A modern kor emberével feledtették az építőművészet többletjelentésének olvasatát, kutatásunk tehát arra hivatott, hogy közvetítse a XIX. századi Szabadka építőművészetének szimbolikus jelentését. A XIX. század építőművészete többszörös jelentést közvetített. Ékes homlokzatszízei révén többletjelentéssel szolgált a ház tulajdonosáról, jelt adott a társadalmi polgári közösségben betöltött szerepköréről, kulturális és vallási hovatartozásáról, foglalkozásáról, illetve kereskedelmi cézzalatt reklámfelületként is szolgált.

Kulcsszavak: építőművészet, díszítőelemek, homlokzat, szimbólum, XIX. század, Szabadka, jelentés

BEVEZETŐ

Az építőművészet az egyik legjelentősebb emberi tevékenységnek tekinthető, ugyanis minden más emberi munkaforma, aktivitás az építészet keretében valósul meg. Építőművészet nélkül az emberi civilizáció sem jött volna létre, és bármikor említést tesznek a civilizációkról, hangsúlyozzák építőművészetük fejlettségének fokát. Fennállnak olyan kultúrák, melyeket nem az építőművészetük jellemez, hisz az éghajlat lehetővé teszi a szabadban való életformát, ahol az emberi létforma a tájjal összhangban formál életteret.

¹ A tanulmány egy tudományos kutatómunka eredménye, mely a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma anyagi fedezetével valósult meg TR36042: „Az építőművészet és a városrendezés tervezetének optimalizálása Szerbia fejlődésének léptékmércéjével összhangban”.

Az emberi alaptevékenységek összefüggést mutatnak az építőművészet által képviselt mély szimbolikus jelentéssel, ugyanis az élettér formálásával az ember folyamatosan értelmezi az őt körülvevő világot. Az építőművészet mindig térben formálódott, a kozmosz részeként, tiszteletben tartva a meglévő természeti és kozmikus rendet az emberi tudatszínthez mérten, akár isteni kultuszhoz kötődött, akár a természetben előforduló élőlényeknek és tárgyaknak tulajdonított isteni hatalomhoz. Szembesülve az emberélet, kedvelt tárgyaik és az élővilág mulandóságával, az évkör folyamatos változásával, az élővilág folyamatos elhalásával és újjászületésével, a városlakók a történelem során felfigyeltek és jelentőséget tulajdonítottak az állandó dolgoknak, melyek ellenálltak a természet viszontagságainak, és maradandónak bizonyultak. E világnézet alapján a város tartós értékrendnek bizonyult a folyamatosan változó világban, s így az építőművészet olyan tevékenységnek bizonyult, amely tartós értékrendet teremt. Ezen túlmenően az építőművészet a tudás és az üzenet átmentője is volt. Így a város és az építőművészete kapcsolatot képezett a kozmosz és az ember, illetve az emberek – kortársak és nemzedékek – között, átadva a tudást és az üzenetet (BOGDANOVIĆ 1976).

A tudomány, a technológia és a kommunikáció fejlődésével a korszerű társadalomban merőben megváltozott az építőművészet szerepköre. Ma leginkább a hatalmat hivatott hirdetni, azt a hatalmat, melyet építője híresztel magáról, ami bizonyos mértékig az elmúlt korok jellemzője is volt. Mára viszont az épületek másodlagos üzenete, a kereskedelmi és oktató célzat, teljesen feledésbe merült. Ezt a szerepkört ma a médiumok, óriásplakátok, reklámfelületek, internet, táv- és szatellitkommunikációk vették át. A mai építőművészet technikai vívmányainak köszönhetően első látásra kedvező benyomást kelt, de a látszat ne tévesszen meg. A mai kor építésze lényegiségében, szellemiségében elsilányult, a mai emberekhez igazodva önös érdekképviselővé, arrogánssá, antiszociálissá és önimádóvá vált (BROLIN 1985).

Az építőművészet szinte technikai segédeszközzé lett a korszerű élet kényelme szempontjából, és a lakosság többsége mára elvesztette az építőművészet múltidéző olvasatának varázsát. Szüntelen az építmények értékvédelmének központi hangsúlyozása, de az objektumok így is csak dekorációs díszítményként, nem pedig elődeink szellemi hagyatékaként kerülnek védelem alá az utódnemzedékek számára, illetve egyáltalán nem kerülnek védelem alá, vagy könnyen felcserélődnek a modern kor kívánalmainak megfelelő, rövid élettartamú, pillanatnyi használatot kielégítő építményekkel.

Térségünkben a XIX. század építőművészete – ezt megelőző építőművészetről nem beszélhetünk, illetve rendkívül kis számban megőrzött épületekről lehet szó – őrizte meg az egyedüli kapcsolatot azokkal az időkkel, amikor az építőművészetnek teljesen más szerepköre volt az emberek életében, mint ma. Meg-

őrizte azt a kapcsolatot, melynek során a város hidat képezett az ember és a kozmosz között, és minden épület tervszerűen illeszkedett a város egészéhez, mely összhangban volt a kozmikus renddel. Ennek tudatában a védelme és üzenetének tolmácsolása, továbbadása kiemelt jelentőségűvé válik. Nem belemélyedve a múlt városépítőinek filozófiai és vallási meggyőződésébe, elgondolásaikba, az építőművészet jelrendszere alapszinten is tolmácsolható. Megfejtethető annak alapján, amit a tulajdonosok a házaikra kiírtak, vagy az apróbb, észrevétlenebb jelekre felfigyelve, melyek által az építőmesterek üzenetüket elrejtették, a célzott reklámhordozó jelekig, melyek ma külön reklámfelületre és óriásplakátra kerülnének fel.

STÍLUSVÁLASZTÁS – A TÁRSADALMI STÁTUSZ ÉS A KULTURÁLIS CSOPORTHOZ VALÓ TARTOZÁS KIFEJEZÉSE

A XIX. század történelme bőven kínált stílusválasztékot, így a polgárok választásuk révén hírt adhattak származásukról, társadalmi helyzetükről, életszemléletükről. Mai szemszögből nehezen ítéltethető meg a XIX. és XX. századfordulón a nemzeti hovatartozás, ám mégis jelen volt az egy meghatározott társadalmi réteghez, társadalmi, illetve kultúrkörhöz, valláshoz való tartozás, és egyfajta törekvést jelentett az azonosíthatóvá válás apró ötletességek révén. Szabadka XIX. és XX. századfordulós építőművészetét tanulmányozva nyomban szembeötlő, hogy az épülettulajdonosok stílusválasztás révén kifejezték egyéni jellemzőiket, illetve társadalmi hovatartozásukat.

E szempontból a legszembetűnőbb ifj. Mate Vojnić tulajdona, Szabadka legkisebb palotája (PRČIĆ, ALADŽIĆ 1.: 40–45), melyet 1893-ban Jedlicska János budapesti műépítész tervezett. Ma az említett kétemeletes bérpalota a Korzó 1. szám alatt áll. Neogótikus stílusban tervezték, ami nem volt véletlen. Mate Vojnić nemesi család sarja, elei a nemességet a törökök ellen vívott harci érdemeként kapták 1741-ben (GRLICA 2003), majd ezt követően önfeláldozó munkájuknak köszönhetően vagyongyarapítás terén előrehaladtak, és az 1826-os összeírás már nagybirtokosként tartja számon őket a tulajdonukban levő 22 452 katasztrális holddal. Az európai nemesség sorában a Skorojević család – egyszerű katonasorba tartozó Stipan elődük révén – a XIX. század folyamán a legtehetősebb családdá vált Szabadkán. Vagyoni helyzetüknek megfelelően státusszimbólumként neogótikus palotát építettek, felidézve a középkori európai nemes urak gótikus várainak stílusát, az első emelet magasságában épült balkonnal a középkori vitéz szobrával, ennek egyik kezében kopja van, a másikon pedig a családi címer (1. fotó). Ilyen módon a család tükrözte saját társadalmi pozícióját, státusát az akkori szabadkai társadalmi életben. Annak ellenére, hogy

a palota homlokzata a család dicsőséges múltját idézte a középkori nemességig visszamenően, a palota belülről korszerű luxuslakásként volt berendezve. A városban az első teherhordó lift itt volt beszerelve. A lakásokhoz hozzátartozott a szalon, gyermekszoba, hálószoba, ebédlő, mellékhelyiségek és fürdőszoba, ez utóbbi még mindig fényűzésnek számított a szabadkai lakásviszonyok között.

A szabadkai paloták többsége neoreneszánsz stílusban épült. Ezt a stílust főként a kereskedők és a vállalkozók választották, azonosságot vállalva a bécsi liberális burzsoáziával, amely a XIX. század második felében Bécs városát modern európai várossá formálta. A bécsi palotákon és az egyetem épületén is kedvelt stílusként alkalmazták a neoreneszánsz jegyeket, ezzel a bécsiek azonosságot vállaltak a szabad polgári olaszországi városok liberális szabad szellemiségével, elsősorban Firenzével, a reneszánsz kultúra bölcsőjével (ŠORSKE 1998). Térségünkben a bérházak szintén e kor képződményei, Bécs és Budapest mintájára, melyekkel a lakterek kérdését gazdaságosan megoldották. Szabadkát a bérpaloták építésének hulláma a XIX. század második felében érte el (ALADŽIĆ 2001).

A Vojnić családdal ellentétben – érdekeltségüket annak a földterületnek a növelésében látták, melyet kezdőtőkeként a törökökkel folytatott harci érdemként kaptak – Prokesch Mihály a modern idők embere volt, városi tisztviselő, a katonák elhelyezéseért felelős referens. Hivatali pozíciójából származó előnyét rendkívül jól kamatoztatta. A katonaság számára kiadott haszonbér összegyűjtéséből Szabadka legtehetősebb vállalkozójává vált. Ő építtette a legtöbb bérpalotát, összesen négyet, és egyben Szabadka legnagyobb bérpalotáját is (Korzó 15. szám). Prokesch minden bérpalotája neoreneszánsz stílusban épült, tervezőjük Koczka Géza szabadkai építész volt. A bécsi burzsoáziához hasonlóan Prokesch Mihály is többféle vállalkozást üzemeltetett: 1882 és 1888 között privát fatelepet, majd 1892-től téglagyárat üzemeltetett, 1891 és 1904 között a szabadkai kereskedelmi és hitelbank igazgatóbizottságának, 1898-tól 1917-ig pedig a szabadkai zálogház vezetőségének tagja.

1887-ben készült el leghatalmasabb bérházának terve, és a rákövetkező évben felépült egy óriási területen, mely három utcára nyílt, mai nevükön a Korvin Mátyás, a Korzó és a Đuro Đaković utcára (ALADŽIĆ 2008). A palota földszintjén a főutcára – ma a Korzóra – nyíló, kiadásra szolgáló helyiségek, az oldalutcák földszintjén, miként az emeleten is, pedig a kiadásra szolgáló lakások sorakoztak. Az épületnek három fő lépcsőfeljárója van, mindhárom utcáról egy-egy. Az udvar belterét az emelet magasságában körös-körül kovácsoltvas korlátú balkon övezi, ahonnan az egyszerűbb, szegényesebb lakásokba és a fényűző lakások mellékhelyiségeibe volt a bejáró (PRČIĆ, ALADŽIĆ 2004: 78–83).

A Prokesch-paloták itáliai reneszánsz stílusú homlokzatainak békés összhangja életre keltette a városban a szabad szellemiséget. A paloták földszintje

rusztikus stílust tükröz, a homlokzatot vízszintesen koszorúk és lizénák, homlokzatközepe a földszinti részt ívelt nyílások, az ablakok közötti homlokzati felületet pedig kiugró pillérek ékítik, melyek összességükben emlékeztetnek a reprezentatív firenzei palotákra, mint amilyen a Strozzi, Rucellai, a Medici és a Gondi (MAREJ 2005). Építészeti stílusválasztásával Prokesch nyíltan azonos-ságot vállalt a liberális Bécsnek és a liberális itáliai városoknak a reneszánsz idősakra jellemző szabad szellemiségével. Az ő palotáira nem jellemzőek a szimbolikus díszítőelemek, mégis a második emelet ablakai fölött kiugró homlokzatrészek díszítéseként észrevehető a leveles tölgyfaág makktermésével együtt, mint az erő jelképe (CHEVALIER 1989: 197).

A XIX. század utolsó éveiben új építészeti stílus jelentkezett Szabadkán: a szecesszió. E stílusjegy többnyire a nemzeti érzelmeknek adott hangot, formai szinten a „kis” provinciák művészeti alternatíváiként párbeszédet kezdeményeztek a „nagy” székvárosok akadémiai építészetével. Szabadka mindig mezőgazdasággal foglalkozó provincia volt, s így a szecessziós stílus rendkívül népszerűvé vált. Ha a városnak nem volt is annyi ereje, hogy kinevelje saját egyéni stílusát, a városba érkező színes és sokrétű emberek különböző környezeti hatására Szabadka kis Európává vált szecessziós stílusjegyei révén. Más szemszögből tekintve pedig különleges és egyedi építészeti dolgok valósultak meg. Különleges szecessziós formák választásával meghatározott kulturális csoporthoz való tartozást lehetett kifejezni. Így a városban a homlokzatokon felfedezhetőek a szecesszió bécsi, darmstadti és a müncheni Jugendstil hatásai, a magyar szecesszió, a francia art nouveau, illetve a szerb nemzeti stílus jegyei után való kutatás építészeti megoldásai.

Vajdaság legreprezentatívabb magyar szecessziós stílusban épült lakópalotája az apatini születésű Raichl J. Ferencz² nevéhez fűződik (2. fotó). Raichl 1896-ban költözik Szabadkára, és több jelentősebb épületet tervez, mint a szabadkai Gimnáziumét (1900) és az Osztrák–Magyar Bankét (1901). Építészmérnöki és üzletemberi – téglagyár-tulajdonos is volt – sikereiből kifolyólag két területet vásárolt a vasútállomás előtt (ma Raichl Ferencz park 3. és 5.), ezekre

² Raichl J. Ferenc 1869. február 28-án született Apatinban. 1891-ben Budapesten fejezte be az építőmérnöki tanulmányait, majd európai tanulmánykörutat tett elsősorban Bécsben és Berlinben. Visszatérte után Budapesten és Szegeden is tartózkodott. Szabadkán első ízben a főutcán levő Nacional Hotel (ma a Korzó 10. szám) homlokzatának adaptációjakor ad hírt magáról 1895-ben. A rákövetkező évben megnősül, Varga Károly szabadkai szenátus-tag leányával köt házasságot, és Szabadkára költözik. Az 1908-as teljes csődöt követően minden vagyonát aukción elárverezik. Ezt követően Szegeden élt, és ott több jelentősebb épületet tervezett. 1912-ben nevét Raichle Bernhauzenire változtatta, és Budapestre költözött. Élete további időszakában festészettel foglalkozott. 1960-ban hunyt el Budapesten (MARTINOVIĆ 1985).

1903-ban kérelmezte két épület építésének engedélyét. Az egyik telekre saját magasföldszintű pazar családi palotát, a másikra pedig egyemeletes bérpalotát kívánt építeni.³ A városi tervezőiroda azonban nem engedélyezte a benyújtott terveket, arra hivatkozva, hogy a kérdéses területen az 1882 óta érvényben lévő Építkezési szabályzat (ALADŽIĆ 2007: 92) alapján csak emeletes palota engedélyezhető. Raichl a szenátusnak benyújtott heves hangvételű panaszát követően – melyet nem méltányoltak – átdolgozta a terveket, és 1904-re felépültek a paloták (MARTINOVIĆ 1985).

Eddig tervezett palotáitól jól megkülönböztethetőek a két magyaros népi mintázattal díszített újabb palotái a mai Raichl parkban. Földijével, a szintén apatini születésű Pártos Gyulával – Lechner Ödön⁴ közeli munkatársával – való barátsága olyan művészkörbe vonzotta, amelynek tagjai a merészebb konstrukciók és szabadabb építészeti kifejezésformák után kutattak, gazdagon merítkezve a magyar népművészet csodálatos világából, különös ihletettséggel Erdély népi és építészeti kincsestárából.

A magyar művészek a XX. század elején tudatosan merítettek népi művésztük ősi, tiszta forrásából, a pazar gazdagságú növény- és állatvilágnak, a futóindás díszítményeknek a szimbólumvilágából. Kedvelt motívum az életfa, mely Erdélyben elmaradhatatlan díszítőeleme a székely kapuknak. Jellegzetessége a tárgyak karimáját és közepét, szívét díszítő gazdag, sűrű rovású mintázat, a közöttük lévő szabad motívumkiemelő felülettel. Európa területén a szecesszió térhódításakor fordultak e forráshoz, ekkor fedezték fel és kezdték el alkalmazni (MARTINOVIĆ 1988: 37).

A magyar népművészet e sajátosságaival nagyszámú művész élt, így Raichl J. Ferencz is e forrásból merített saját családi palotájának (Raichl park 5.) tervezésekor. A lenyűgöző homlokzat díszait képezi a dús növényi ornamentika kék színű mozaikból kirakva, a vajsínárnyalatú alapfalszín, a hullámvonalas kerítés, a terrakotta színű zsolnai kerámiából készült koszorúk, a stilizált rózsák sormintázata kerámiából, a keleties ablakformák, a rendkívül dekoratív fameg-

³ Szabadkai Városi Levéltár F:2, ép. eng. VIII. kör 2/1903.

⁴ Lechner Ödön építészeti stúdiumait Budapesten kezdte, majd később Berlinben a Schinkel Akadémián folytatta. Budapestre való visszatértekor társult Pártos Gyulával. Cégük az építészeti kirobbanó időszakában, az 1870-es években, rengeteg munkát kapott. A házasságkötést követően rövid idő múltával 1875-ben elhunyt a felesége. Lechner Párizsba költözött, és három évig Klement Parentnál dolgozott. Több reneszánsz épület felújításában vett részt Franciaország területén, és megismerkedett a haladó művészet új irányzataival. Az 1880-as évek végén Londonban tartózkodott, minek következtében munkái veszítettek történelmi jellegzetességükből. 1896-ban Pártossal felbontotta a partnerviszonyt. Önállóan kezdett dolgozni, egyedi építészeti kifejezésmódot kialakítva, a kereszténységet megelőző magyar művészeti források után kutatva (GERLE 1990: 117–127).

munkálású kibicelő ablakok, melyek Erdély népi faelemű építészetére emlékeztetnek, a tetőszerkezet alatt a csúcson pedig a családi címer (ALADŽIĆ 2002). A homlokzat olyannyira pompázatos, hogy többszöri szemlélődést követően is újabbnál újabb apróbb részletek engedik magukat felfedezni.

A palota beltere egyaránt pompázatos volt. A földszinten, a tágas hallon és a reprezentatív, méltóságteljeséget tükröző fő lépcsőfeljárón kívül voltak még kibérelhető gazdasági, valamint a személyzet számára fenntartott helyiségek, Raichl J. Ferencz építész műtermével egyetemben, mely közvetlenül a konyha mögött helyezkedett el, az udvarra nyíló bejáróval. Az emeleten elkülönülve, meghittén folyt a családi élet, kényelmes és tágas helyiségekben. Közvetlenül a lépcsőfeljáró mellett volt az étkező (ebédlő), mely télikertjével bálteremként is szolgált, az utcai szobák frontvonalán pedig a férfi dohányzószoba, a biliárdterem, a zene- és a női szalon – ahova a hölgyek vacsora után visszavonultak, teret engedve férjeik hosszas beszélgetéseinek a számukra fenntartott szalonban – és a tágas hálószoba következett. A hálólépcső után – már a palota beltéri mélysége felé haladva – sorjázott a gardrób-, a fürdő-, a gyerekszoba és egy kis intim reggeliző helyiség, mely az étkezővel együtt az étellift közelében helyezkedett el. A palotának ebben a részében segédkörlepcső kötötte össze a ház szintjeit a pincétől a padlásig. Minden helyiség rendkívül dekoratívan volt berendezve. A bútorokat maga Raichl választotta ki és vásárolta meg, a szőnyegek és az egzotikus tárgyak pedig az ő egzotikus tájakon való utazásait idézik.

Raichl családi palotája mellett épült fel az egyemeletes, kevésbé fényűző bérpalotája (Raichl park 3.) a földszinten két üzlethelyiséggel, az emeleten kiadó lakással. Raichl bérháza szerencsés átmenetet képez a Raichl-palota és az előbbieken bemutatott nyugodt, szigorú neoreneszánsz homlokzatú Prokesch-bérpalota (Korzó 15.) között. E három objektum összhangba hozatalával Raichl J. Ferencz tanúbizonyságot tett a széleskörűen rendezett utcaképpel és a harmonikus városképpel kapcsolatos szemlélete mellett. A Raichl-bérpalota legszebb eleme a légies, fényátengedő virágmotívumú kovácsoltvas kapu. Ugyanez a virágmotívum sorjázik gipszből – rátétes díszítőmotívumként – a hullámformájú tetőhomlokzatot díszítő koszorún, mely egyben a Raichl-bérpalota homlokzatának legfőbb ékessége. A bérpalota lépcsőkorlátja a pécsi Zsolnay gyárban előállított masszív kerámiaoszlopokból készült, a Lechner Ödön tervezte budapesti Iparművészeti Múzeum oszlopainak mintájára.

Raichl J. Ferencz alkotóművészete során, jóllehet rendkívül otthonosan érezte magát a magyar népművészet stílusvilágában, nem maradt meg ennél az egyetlen építőművészeti stílusnál. Több irányban kutatta a művészet formavilágát, folyamatosan meglepetést szerezve egyéniséget tükröző ötletvilágával. Alig fejeződött be saját palotájának építése, máris egy újabb egyemeletes ház tervezése követte, Nikola Maksimović zombori ügyvéd feleségének, Máriának

a megrendelésére. A ház a Komor és Marcell 2/a (előző utcanév Október 10.)⁵ alatt található. A földszinti hét üzlethelyiség és az emeleti két lakóhelyiség az özvegy Maksimovičénak bizonyára elegendő jövedelmet biztosított. E bérház funkcionális szerkezete egyszerű volt. A pincében a földszinti üzletek raktárhelyiségei, a mosókonyha és a lakók számára elkülönített tér, a földszinten utcára nyíló hét üzlethelyiség a hozzájuk tartozó udvari raktérrel. Az emeletet két lakás osztotta meg, egy hat- és egy négyszobás. Az előbbinek négy szobája, az utóbbinak három szobája nézett az utcára, a többi az udvarra, ahol a konyha, a fürdőszoba, a raktér és a személyzet szobája kapott teret. Mindkét lakásnak volt külön fürdőszobája, és a lakásokba való bejárat az udvarról nyílt az első emelet magasságában húzódó teraszon át (PRČIĆ, ALADŽIĆ 2004: 234–237).

Özvegy Maksimovičné házának külső díszítése során Raichl J. Ferencz ismételt teret engedett a meg-megújuló lehetőségek gazdag tárházának. A töredezett ívszerkezet a homlokzat kompozíciós elemeként a bizánci építészet asszociációját kelti (3. fotó). Ezen építészeti stíluson határozottan érzékelhető a megrendelő ráhatása a tervezőre, aki feltételezhetően nem sok mindent ismert a középkori szerb építészetről, ezen a homlokzaton mégis megpróbált valami stíluskülönlegességet alkotni, amely a szerb nemzeti stílus motívumaként is felfogható. Szabadkán ilyen stílusban ez a ház az egyedüli, épületként ezért érdemel külön figyelmet.

HÁZAK HIRDETŐPLAKÁT SZEREPKÖRBEN

A meghatározott szimbolikus elemek jóval nagyobb számban tűntek fel a bankokon, a városházán és a hozzá hasonló adminisztratív tevékenységet ellátó épületeken. Raichl első tervei Szabadkán neoreneszánsz és neobarokk stílusban készültek. Az 1899-ben épült két földszinti ház, a Vase Stajić 11. és 13., két újabb stílust képviseltek. Az első a francia szimbolizmusét, a második a bécsi szecesszióét; e két épület képviseli Vajdaságban az első szecessziós stílusjegyű épületet, sajnos 2010-ben mindkettőt lebontották. 1901-ben Raichl J. Ferencz a bécsi szecesszió stílusjegyében megtervezte az egyemeletes Osztrák–Magyar Bankot, amely Szabadkán e stílusjegyben az építész legjelentősebb munkája. A homlokzat díszítésekor Raichl még nem tudott teljesen lemondani a barokk elemekről, de már szembetűnő a szecesszió felé való elhajlása.

Az Osztrák–Magyar Bank homlokzata rendkívül gazdag dekoratív részletekben, a szimbolikus elemek összefűződnek az épület rendeltetésével. A homlokzat gazdag díszítésű, keretező ornamentikájának fő ékessége a napraforgó, teljes növényábrázolásként szárral és levéllel. A napraforgó a gazdagságot jelképezi

⁵ Szabadkai Városi Levéltár F:2, ép. eng. VII. kör 16/1904.

– egyetlen virág tengernyi magot áraszt. Ez a jelkép ismétlődik a pinceablakok kovácsoltvas rácsozatának csúcsívén. A rácsot sodort vékony rudak alkotják, melyek imitálják a növény növekedését, a növénytípusú szecesszió jellegzetességeként.

A homlokzat vízszintes övezetű koszorúinak sorában, a földszinti és az emeleti ablak közötti hegyes szögű mezők oldalsó, előreugró homlokzatrészében Merkúr feje látható, az isteni hírnöké, a kereskedő, a feltalálók és a tolvajok istenéé. Bőséges tárházát lehetne felsorolni a római istenség nevével fémjelzett dolgoknak, neve számos területen – az asztronómiától egészen a vegyészetig – védjegyként szerepel. Például latinul a kereskedőt, aki mindmáig a mindennapi élet szereplője, mercatornak nevezik. A homlokzaton és a rendkívül dekoratív faragású bejárati ajtón Merkúr védjegye díszleg, amely a banki szolgáltatásokat igénybevevők, főleg a kereskedők számára a legjobb ajánló. Ilyen összefüggésben a szimbólumok teljes mértékben kereskedelmi célzatúvá és reklámjellegűvé váltak.

Az ajtó középtájékának alsó lemezén, a Merkúr-fej mellett, faragott kulcsrészlet ékeskedik, a kilincs messingből készült, és a szfinxnek – a titkok őrzőjének – alakját öltötte fel (4. fotó). A homlokzat minden dekorációs eleme közvetlen üzenetet hordoz, és egyidejűleg kivételes művészi igényű mestermunkákról tesz tanúbizonyságot. Kitűnik közülük a masszív, tömör bejárati ajtó, a messingből készült zárral és a szfinx alakú kilinccsel.

A másik szabadkai banképület, mely bővelkedik dekoratív, szembeütő szimbólumokban, az 1907-ben Komor Marcell és Jakab Dezső tervezte egykori Kereskedelmi Bank Rt.⁶, Korzó u. 4. (MARTINOVIĆ 1988: 42–45). Egyazon fedél alatt a földszinten a bank és az étterem helyezkedett el, az emeleten pedig a kiadó lakások. Az épületet a magyar szecesszió stílusa jellemzi, erdélyi népművészeti motívumok ihletettségében, gazdagon díszítve Zsolnay-féle kerámiával. A bank homlokzati részén az oldalsó ablakok domborműszerűen mozaikkal vannak körberakva, szív alakban, baglyot jelképezve. A kereszténység korában a baglyot a bánat, a sötétség, a gonoszság jelentésköréhez kapcsolták, a görög mitológiában viszont Pallasz Athéné jelképesen a bölcsességet és a tapasztalatot sugározza (CHEVALIER 1989: 619–620). Az ablakot körülvevő fríz kettős jelképiségét alkotja a bagoly és a szív, ezek gyakori elemei a magyar népművészetnek. Az említett ablakok felett félkörívben fából pávafarokforma ékeskedik, amely szintén kedvelt motívuma az erdélyi népművészetnek.

Az épület fő szimbóluma, a háromszögletű oromzati erkély méhkas formáz a takarékoság jelképeként (5. fotó). A méhkas kovácsoltvas díszítményből az ajtó feletti diszrácsozaton, valamint a kőből készült domborművön véssett for-

⁶ Szabadkai Városi Levéltár F:2, ép. eng. VIII. kör 13/1907.

mában is látható, a főbejárat jobb és bal oldalán. Ez az épület még számos szimbolikus jelentésű díszítményt kínál csodálnivalóként. Különösen kedves látvány a kőből készült leány mellszobra. A lányalak fejével megtámasztja az erkélyt az utca felé hajolva, s valódi lányos gesztust mintázva, kikönyököl az ablakon. A homlokzat másik részén a dombormű mókust ábrázol: tölgyfaágon ülve makkot tart mellső lábai között, a szorgalom, a takarékoság és a gazdagság halmozásának jelképeként.

1910-ben Karácsonyi Árpád a már megépült, a mai Lázár cár u. 4. alatti házára – a kapu fölé – utólag felhelyezte díszítőelemként a méhkast. A ház tervezője Matija Šalgo szabadkai építész volt (6. fotó). Ez az épület nem tartozik az építész legrepresentatívabb épületei közé, ám a méhkas nem véletlenül került a kapu fölé. Karácsonyi Árpád hivatalnoki állásán túl méhészettel is foglalkozott, és a méhek iránti szeretetét háza kapubejárata felett is megörökítette. Szabadkán több példáját lehet fellelni annak, hogy a háztulajdonosok foglalkozásukhoz kötődő jelképeket helyeztek el díszítőelemként házuk homlokzatán.

A fürkésző szemet nem kerüli el a mai Május 1. u. 44. számú ház homlokzatán a háromszög alakú timpanon alatti halas – pontyot ábrázoló – dombormű, mely mind a négy ablak díszítéseként funkcionál (7. fotó). A kapu felett úgyszintén gipszből domborműsor látható, vízhez kötődő figurákkal. A kapu felett jobbról és balról a legszélső figurák halászsokat ábrázolnak, amint a fejük fölé, a magasba tartják a kifogott halat. Mellettük női testű vízi szörnyek, lólábakkal, szárnyakkal és kígyó formájú farokkal. A fríz középső része három ifjút ábrázol, a hátukon két hattyúval. Az összes többi XIX. századi palota és ház homlokzati gipszdíszítményeitől eltérően, melyek sorozatmunkák, bizonyossággal állítható, hogy – az aránytalanabb test és a naivitás ellenére – Szabadkán e homlokzat domborműve egyedi rendelés, helybeli mester munkája, és a városban csak ennek a háznak a homlokzatát ékesíti.

A háztulajdonos elmondása alapján e házban egykor halász élt. A ház előtt és a teljes Május 1. utcán át akkor még a Füzfa patak (Vrb) folyt. A homlokzatzsík őrzik a pataknak és a tulajdonos foglalkozásának emlékét. A sekélyes patak nem volt halászható, de a Palics, ahova beleömlött, a tulaj kedvelt halászhelye volt. Ma hihetetlenül hangzik, de mégis tény, hogy 1899-ben 73 804 kilogramm halat fogtak ki a Palicsból (ALADŽIĆ 2007: 115). Az első háztulajdonos, Vóli Mátyás akkoriban szolidan megélt a palicsi halászatból. Erről az 1887-ben Gáli Adolf tervei alapján megépült háza is tanúskodik. A tervrajzon jól látható, a mai Május 1. utcán át nyitott csatorna vezetett. A ház homlokzata neoreneszánsz stílusú. A vízszintesen húzódó, pillért utánzó vakolatsávot, mely elfedte a homlokzatot, a legutóbbi adaptációnál feltöltötték, és csak a díszek maradtak meg. Az ablakok feletti halak a tervrajzon is jól láthatóan be vannak rajzolva. Szabadkán ez egyedi esetet képvisel, egyetlen más háznál sincs hal a főgerendánál a neoreneszánsz ablak felett.

Szabadkán, a mai Radić fivérek u. 104. alatti ház homlokzatán, a kapu felett, a díszkövön még érdekesebb részlet látható. A különösen karikírozott duci leányarc alatt röptében ábrázolt gólya látható, csőrében újszülötten (8. fotó). A ház 1908-ban épült, Bebecz János és felesége, Kopilović Klára részére, Zakaria Miklós vasúti mérnök tervei alapján. Ez az egyedüli polgári épület fűződik Zakaria Miklós nevéhez, mégpedig okkal.⁷ Bebecz János építkezési engedélykérelmét a Szabadkai Mérnökségi Osztály elutasította, mondván, megfelelő építész aláírása szükségeltetik. Nincsenek arra vonatkozó adatok, hogy ki lépett fel Zakaria Miklós helyett az illető osztályon, de az épület a tervek szerint elkészült, bizonyára a szabályoknak megfelelően.

Bebecz János háza U alaprajzvonalat követ. A homlokzat közép részén van a kocsibejárat, jobb és bal oldalon egy-egy lakás, ami arra enged következtetni, hogy a ház bérbeadásra szolgált. A Bebecz család az egyik lakást lakta, a másikat bérbe adták. Az 1906-ból származó Malušev címjegyzék (MALUŠEV 1906: 97) bejegyzést tartalmaz egy bizonyos K. Klára bábaasszonyról, aki a mai Radić fivérek utcában lakott, a házszám feltüntetése nélkül. Nem állapítható meg teljes bizonyossággal, hogy Kopilović Kláráról lehet-e szó, de az egybeesés, a gólya csőrében a csecsemővel, arra enged következtetni, hogy a házban bábaasszony lakhatott.

A ház többi dekorációs részlete is figyelemre méltó. A pártfal csúcsán két dombormű formál női arcot, alattuk a nap jelképében emberi arcforma ékeskedik. Mindkettőnek telt arcformája van, a kapu felett lévő leányokéhoz hasonlóan. A pártfalon elhelyezkedő női arc körül a babérlevélfonat, illetve a pártfal jobb és bal oldalán lévő oszlopcsúcsokon a tölgyfalevélfonat határozott szimbolikus jelentésre utal.

Volna még bőven példa olyan házakra, melyek dekoratív díszítése kizárólag reklámcélként szolgált, és akad példa olyan mágikus szerepkörű díszítésre, mellyel szerencsétlenségtől kívánták megvédeni a házat. Falusi házaknál az oromfal beugró fülkéjében elhelyezett szobrocskák közül a leggyakoribb Szent Flóriáné, a tűzoltók védőszentjéé. A nádfedeles és szalmaborítású háznak a tűztől való megvédésére volt hivatott, hiszen a XIX. század kezdetén gyakran még a kémények is fából épültek (ALADŽIĆ 2007: 52). Szent Flórián szobrocskája Szabadkán még egy helyen, a Joó Lajos utca 6. számú ház homlokzatának csúcsíves bemélyedésében látható (9. fotó).

A háztulajdonosok a homlokzati szimbólumok – gyakran saját nevük kezdőbetűje, illetve a ház építésének éve, esetleg vallási vagy bizonyos társadalmi csoport jelképe – révén hovatartozásukról tájékoztattak. Érdekességként kiemelhető, hogy házkapun – történetesen Kunecz Mór házának kapuján – látható díszes néviniálé.

⁷ Szabadkai Városi Levéltár F:2, ép. eng. II. kör 2/1908.

A XIX. század 60-as éveitől Kunecz Mórnak vegyeskereskedése volt Szabadkán.⁸ 1862-ben a városi hatóságokhoz engedélyért folyamodott, hogy Palicson⁹ nürnbergi árut forgalmazzon. 1875-ben telket vásárolt a mai Strossmayer utcában, ahol akkoriban igen egyszerű földszintes házak sorakoztak. Ezt megelőzően az úgynevezett Zsidó utcában lakott, melyet túlnyomó többségben zsidók laktak. Itt volt a régi zsinagóga is, melyet a mai Tito marsall sugárút építéseinél a teljes utcával együtt lebontottak.

Kunecz Mór Szabadka központjába költözve szerteágazó gazdasági tevékenységet folytatott: 1888-ig üzemeltette vegyeskereskedését, a Providentia Rt. biztosítótársaság leányvállalatának igazgatója volt, és szabadkai viszonyok között igazi kuriózumként 1890. november 29-én magánbank és pénzváltó tulajdonosaként is beiktatták a bírósági jegyzőkönyvbe. Két ízben, 1888-tól 1890-ig és 1891-től 1894-ig töltötte be a szabadkai zsidó egyházközség elnöki tisztségét, majd a Chevra Kadisa egyesület elnöke lett, a későbbiek folyamán tiszteletbeli elnökként tevékenykedett.

Sikeres üzletemberként Kunecz Mór 1881-ben emeletes palotát építtetett Wágner Nándor 1879-es tervei alapján.¹⁰ Az építészmérnök a tervrajzhoz a homlokzat két variációját is mellékelte, de a tulajdonos a klasszikus neoreneszánsz stílust választotta. A következő évben a házhoz – ugyanazon építészmérnök tervei alapján – udvari emeletes szárnyat építettek hozzá, földszinti segédhelyiségekkel (PRČIĆ, ALADŽIĆ 2006: 174–177).

E ház tipikus példája az eklektikus építészetnek. Az elkészült épület alig tér el az eredeti tervezettől: szimmetrikus homlokzat, középen kocsis- és gyalogos kapubejáró, felette az emeleten balkonnal. A kapu két oldalán, a földszinten két bejáró vezet a boltba. A két teljesen azonos emeleti ablak pedig kiugró pillérrel és háromszög alakú timpanonnal van díszítve. Az oldaldomborművek a többitől csak a megmunkálásban különböznek, mert élükre rakott kőlapok utánzásával készültek.

A homlokzat dekoratív gipszrészletei nem méltóak külön említésre, mert az előregyártott kész gipszdíszművek gazdag választékából kerültek ki, melyet az akkori kereskedelem bőségesen bocsátott forgalomba. Hasonlóképpen a griffek, amelyek a hegyes szögű mezőkben az emeleti ablakok alatt, valamint a Stevan Milinović háza homlokzatának csúcsívén láthatóak, amint a mai Szabadság tér felé fordulnak. A ház a Rudić utca 2. szám alatt van bejegyezve.

Kivételes egyedi mestermunkát képvisel a fából készült kapubejáró, melynek középrészét kovácsoltvas díszrácsoszat alkotja. A rács alján fémjelezték az építés évét, a háztulajdonos iniciáléjának pedig a hatágú csillag közepében, a zsidó hit-

⁸ Szabadkai Városi Levéltár F:2. 1121/polg. 1861.

⁹ Szabadkai Városi Levéltár F:2. 1819/polg. 1862.

¹⁰ Szabadkai Városi Levéltár F:2, ép. eng. jelzet nélkül 4/1880.

vallás jelképében, a homlokzat csúcsívén adtak helyet. A csillagot babérkoszorú veszi körül, történelmi pillanatnak állítva ünnepet, amikor a zsidó közösséghez tartozók – az Európában való több évszázados üldöztetésüket követően – szabadon kifejezhették nemzeti és vallási hovatartozásukat (10. fotó).

ÖSSZEGZÉS

E munkában a szerény számban elemzett építészeti elemek és részletek feltárják, még inkább sejtetik a szimbolikus jelentések további bőséges gazdagságát, melyek remélhetőleg ösztönzően hatnak a további kutatásokra. A szimbólumgazdagság szempontjából a szabadkai Városháza a legjelentősebb építmény, és mivel pazar díszítőelemeinek gazdagsága meghaladja e munka keretét, ezúttal nem került feldolgozásra. A Városháza külön tanulmányt igényel, mert kül- és belterületén a város története került megörökítésre: az Osztrák–Magyar Monarchiáé, valamint a bácskai hagyományoké és életmódé. A város építészetére vonatkozó jövőbeli kutatások kiindulópontját kell hogy képezze a város egyediségét jelentő sokszínű értékrétegződések felfedezése, feltárása, megfigyeltése, legyen szó akár a Városháza díszes épületéről, illetve bármely más épületről a város betelepítésének kezdeti időszakától a törökök kivonulásán át, akár a második világháború időszakáig. A többi vajdasági város viszonylatában az ilyen jellegű kutatás Szabadkán könnyebben megejthető, mivel a Szabadkai Városi Levéltár igen nagy mennyiségű és gazdagságú anyagot tárol a szabadkai városlakók életéről és munkájáról. Az eredeti építkezési tervrajzoktól kezdődően, a szabadkai polgárok különféle csoportokhoz, felekezetekhez való hovatartozásán és érzelmi kötődésén túlmenően, hozzáférhető adatokat őriz az építészetben is használatos szimbólumok mélyebb jelentéséről. Analógia révén párhuzamos kutatások végzhetőek más településekkel egyetemben, és ebből a szemszögből még jobban megvilágítható a korábbi korok építészeti öröksége tájegységünkön.

(Máté Emese fordítása)

IRODALOM

- ALADŽIĆ, Viktorija 2001. *Nastanak i razvoj najamnih kuća u Subotici tokom XIX i početkom XX veka*. Beograd
- ALADŽIĆ, Viktorija 2002. *Zsolnay Ceramics in the Civil Architecture of Szabadka (Subotica)*. Urednik: Csenkey, E., Steinert, A.: Hungarian Ceramics from the Zsolnay Manufactory 1853–2001, New York, 217–222.
- ALADŽIĆ, Viktorija 2007. *Uticaj zakonodavstva na prostorni razvoj Subotice od kraja XVIII veka do druge polovine XX veka*. Beograd. (Doktori értekezés. Kézirat.)
- ALADŽIĆ, Viktorija 2008. A reneszánsz hatása Szabadka építészetére. *Létünk II.* 68–87.

- BOGDANOVIĆ, Bogdan 1976. *Urbs & Logos*. Niš
- BROLIN, Brent C. 1985. *Arhitektura u kontekstu*. Beograd
- CHEVALIER, Jean–GHEERBRANT, Alain 1989. *Riječnik simbola*. Zagreb
- GERLE János–KOVÁCS Attila–MAKOVECZ Imre 1990. *A századforduló magyar építésze*. Budapest
- GRLICA, Mirko 2003. *Vojnici od Bajše – plemička priča*. Subotica – Szabadka
- MALUŠEV Sándor 1906. *Czím és lakjegyzéke*. Szabadka
- MAREJ, Piter 2005. *Arhitektura italijanske renesanse*. Subotica
- MARTINOVIĆ, Kata C. 1985. *Subotički opus Ferenc J. Rajhla*. Subotica
- MARTINOVIĆ, Kata C. 1988. *Subotički opus Komora i Jakaba*. Subotica
- PRČIĆ VUJNOVIĆ Gordana–ALADŽIĆ Viktorija–GRLICA Mirko 2004. *Gradotvorci I*. Subotica
- PRČIĆ VUJNOVIĆ, Gordana–ALADŽIĆ, Viktorija–GRLICA, Mirko 2006. *Gradotvorci II*. Subotica
- ŠORSKE, Karl E. 1998. *Fin-de siècle u Beču – politika i kultura*. Beograd

The Symbolic Language of Architecture in the Example of Subotica

Architecture had symbolic meanings from the earliest times. Apart from the main function to provide space for different activities, it always contained different messages. In times of modern communication, architecture has mainly lost its role in the transfer of messages; nowadays it only has a strictly functional character. Modern people lack the possibility to “read” architecture. This research deals with interpreting the symbolic language of 19th century architecture in Subotica. The meanings of 19th century architecture had many layers. Architecture and its decorative elements were used to express the status of the owner, their affiliations to a certain group, but it also had another, more commercial role to advertise the sort of trade taking place in a certain building.

Keywords: architecture, decorative elements, facade, symbol, 19th century, Subotica, meaning

Bertók Rózsa

∴ PTE, BTK, Filozófia Tanszék
∴ rozsa.bertok@gmail.com

MORAL PHILOSOPHER OR ECONOMIST? (II)

Adam Smith's Influence in the 20th Century

Morálfilozófus vagy közgazdász? (II.)

Adam Smith hatástörténete a 20. században

One of the greatest values of philosophy and the history of philosophy is disguised in the history of its influence. The present-day Renaissance of Adam Smith is not only about celebrating him as a moral philosopher but also the genuine, undiscovered economist. Adam Smith, as the analyst of the history of the wealth of nations, took into consideration the individual, the person who creates, describes, invents, lives to see and interprets his actions, and also calculates, observes and gets to know the presence of the other/others. Smith wrote on the topic of eliminating curbs on freedom of movement with reference to poor employees. Several illustrations of the game theory can also be traced back to Smith.

Researchers are trying to find a solution to how to “overwrite” differences of origin, economic, emotional, social and habitual character; to find the means to persuade people who are living, working and studying in the same place at the same time to cooperate instead of waging wars, engaging in hostilities and taking revenge.

The conference in Oslo commemorating the 250th anniversary of The Theory of Moral Sentiments focused attention on the analysis of neglected Smithian categories.

In Adam Smith's works there is still a great amount of undiscovered additional material on the possibilities of sympathy, both on resentment, and also on getting rid of prevailing prejudice.

The history of Adam Smith's influence has not come to an end; it is quite possible that it is currently gathering momentum. Without his philosophy, he has no economic theory; his conception of economics cannot be understood without his philosophy, and as the invisible hand is his moral philosophy, so is the impartial observation the moral foundation of economic processes. Adam Smith is an economist-philosopher and a philosopher-economist.

Keywords: moral philosopher, economist, wealth of nations, the individual, Smithian categories

In addition to environmental pollution and unemployment, poverty is one of the greatest problems of mankind in our age.

It is in the sphere of poverty that the thorniest questions of society are encountered: the problem of state intervention, justness in the distribution of the

scarce supply of provisions, degree in the freedom of choices and the deciding on the modes of aid.

Amartya Sen, who greatly engaged himself in the problem of relationships between ethics and economics, also made it his concern to analyze the most complex issues concerning the entire world and, in one way or another, the questions of poverty. Not only is there no common standpoint regarding whether poverty is a question of social policy or economic efficiency, whether to deal with it primarily in the spheres of politics or economy, but there is also no satisfactory definition of poverty itself.

Sen's paper *Poor, Relatively Speaking* (SEN 1983: 153–169) shows the confusion that exists around the concept of poverty. Most of the problems stem from the fact that in the richer countries the definition of relative poverty has received a more favourable rating. Consequently, the concepts of relative and absolute poverty were merged into one another. According to Sen, the two definitions cannot be dealt with either in an isolated way, or as merged into one. Researches into relative poverty have resulted in providing the basis for various welfare programmes, but they have remained far from giving a true solution to the problem. When Peter Townsend (1962) used the subsistence level of living as the basis of the poverty line, he showed that as many as one in seven Britons were living in poverty in 1960. The relativist definition instead of considering comprehensive results drew attention to the very important issue that it is of vital importance to define the poverty threshold. Relativity was a problem from the outset, since the interpretation of the concept of poverty as a state of deprivation was defined by making comparisons. This definition, when setting up a social hierarchy, was leading us astray, because in the absurdity of relating, the person who can buy only one luxurious car a day and not two, three or even a dozen, could be regarded as poor. If famine is part of our day-to-day life, then a relative situation does not count at all.

Other authors, thanks to the stratification approaches, identified poverty with lack of equality, and saw the solution in comparing the data referring to the lower strata with the rest of the society, rejecting in this way the necessity of calculating the subsistence minimum. The catch in this approach is that disparities do not change in quantity, i.e. the increase in poverty cannot be detected.

The political definition of poverty, as it was called, led to similar misconceptions. Society determines a certain level of income which it should guarantee for everyone. The level of aid can never take into consideration those other circumstances which are beyond the factors which determine the various levels.

Sen mentions the arguments of Fred Hirsch (HIRSCH 1976) on 'positional goods', which make clear the difference between the evaluation of the absolute and the relative situation. The possibility of enjoying a pleasant, quiet place in

a seaside resort, gives a person such a positional advantage over others, which implies knowing the beach and familiarity with it. Through it a person can gain absolute advantage over other people on the basis of his/her relative position – knowing something that others do not. The individual's absolute achievement may depend on his/her relative position. In the notion of poverty the absolute and relative spaces cannot be mixed, because if capabilities, commodities or characteristics become mixed in the research on poverty, one can no longer discriminate between the approaches.

Sen argues that poverty must be seen as an absolute notion, “it will be claimed that *absolute* deprivation in terms of a person's *capabilities* relates to *relative* deprivation in terms of commodities, incomes and resources.”

The absolute approach to poverty rejects any kind of comparison between social strata, it does not know of the ‘better than others’ or ‘less than’ relation categories. Sen came to this thought through Adam Smith's theory of necessities. Smith in the *Wealth of Nations* (SMITH 1991, V: II) wrote about taxes upon consumable commodities, where he clearly specified them. He divided them into ‘necessaries or luxuries’ and said:

“By necessities I understand not only the commodities which are indispensably necessary for the support of life, but whatever the custom of the country renders it indecent for creditable people, even of the lowest order, to be without. A linen shirt, for example, is, strictly speaking, not a necessary of life. The Greeks and Romans lived, I suppose, very comfortably though they had no linen. But in the present times, through the greater part of Europe, a creditable day-labourer would be ashamed to appear in public without a linen shirt, the want of which would be supposed to denote that disgraceful degree of poverty which, it is presumed, nobody can well fall into without extreme bad conduct. Custom, in the same manner, has rendered leather shoes a necessary of life in England. The poorest creditable person of either sex would be ashamed to appear in public without them. In Scotland, custom has rendered them a necessary of life to the lowest order of men; but not to the same order of women, who may, without any discredit, walk about barefooted. In France they are necessities neither to men nor to women, the lowest rank of both sexes appearing there publicly, without any discredit, sometimes in wooden shoes, and sometimes barefooted. Under necessities, therefore, I comprehend not only those things which nature, but those things which the established rules of decency have rendered necessary to the lowest rank of people” (SMITH 1991: 393).

In Smith's view necessities do not extend only as far as necessary commodities for biological maintenance, but include sentiments which ensure the avoidance of shame. In the given culture a linen shirt and leather shoes are as much part of avoiding shame as is one's daily bread. The dictates of customs to keep

to traditions have no grading, and shame has no levels; avoidance of shame is an absolute category; for example, the ownership of leather shoes is the absolute measure of the level for the lower strata of society below which one cannot go, and in this relation one cannot live more or less shamefully.

Sen interprets Smith's passage above in the following way: "In this view to be able to avoid *shame*, an eighteenth-century Englishman has to have *leather shoes*. It may be true that this situation has come to pass precisely because the typical members of that community happen to possess leather shoes, but the person in question needs leather shoes not so much to be less ashamed than others—that relative question is not even posed by Adam Smith—but simply not to be ashamed, which as an achievement is *an absolute one*" (SEN 1983).

Sen claims that for the assessment of the standard of living, neither commodities, nor their characteristics nor utility are sufficient. The ownership of a bicycle in itself, for example, has no meaning at all, even when taken together with all the possibilities that are included in it and achievable with it, if the capabilities to bring them into effect are lacking. The utility of the bicycle refers to the nature of the commodity itself and does not affect the person using it. Thus, the most important constituent of the standard of living is the ability which makes the commodities function and uses their characteristics. The living standard of the owner of a bicycle for disabled people cannot be measured by the ownership of the bicycle in itself, and yet the feeling of mental happiness that requires no material goods can also be misleading in judging the living standard. The living standard ought to be measured in the spaces of capabilities and possibilities "...poverty is an absolute notion in the space of capabilities but very often it will take a relative form in the space of commodities or characteristics" (SEN 1983: 161).

The capability to meet social conventions and avoid shame, that is the ownership of leather shoes, also conceals some psychological components, while other capabilities may not have these. The contrast between capability and utility may not be that obvious in the case of capabilities involving psychology "it would be impossible to catch the various psychological dimensions within the undifferentiated metric of utility" (SEN 1983: 161). The capability of happiness is just one among other capabilities, and thus, utility can be given more space within a general judgment of the relevance of capabilities.

In richer societies, in addition to leather shoes, people will need the ownership of many other commodities in order to avoid shame, but one should not forget – as Sen points out – that these things gain sense in the space of commodities, and the desire for an ever widening range of commodities can head towards infinity, and still not say more about poverty. Because, only a definition of living standard which takes into consideration individual capabilities can have the absolute requirement of the avoidance of shame in the absolute sense.

Peter Townsend – in spite of his relativist viewpoint concerning poverty – gives the outlines of the resources which satisfy the absolute needs for taking part in the life of a community. In a poor community, these resources may satisfy minimal criteria: nutritional needs, having clothes and a roof above one's head, and avoiding disease. We can see this in the examples of nineteenth century London or York, or India today. When estimating the standard of living, it is not the participation in communal life, but rather the ownership of the mentioned commodities that matters, since here, taking part in communal life is easy and natural. In richer countries, the situation is quite the opposite: the nutritional and other physical requirements having been met, participation in communal life demands higher requirements. "Relative deprivation, in this case, is nothing other than a relative failure in the commodity space – or resource space – having the effect of an absolute deprivation in the capability space" (SEN 1983: 16).

Viewed from certain aspects there is very little, and from others, very great discrepancy between poor and rich countries regarding the standard of living. In being able to acquire certain commodities (food, clothing, health, travel, etc.), the means required for achieving individual capabilities vary very little among the various communities, while there are enormous differences due to the sharply differing resources regarding the capabilities for achieving life without shame (Adam Smith), taking part in the communal life (Peter Townsend), and sustaining self-esteem (John Rawls).

Sen, in the concluding remarks of his paper, insists on the fact that the relative and absolute conceptualization of poverty can be resolved, and their significance made public only by revealing the space in which the research was done (e.g., commodities, incomes, or capabilities). The absolutist approach to poverty is closely related to the concept of capability. These capabilities refer to individuals and disregard commodities, characteristics of commodities and their utility. An absolutist view in the space of capabilities corresponds to the relative approach in the space of commodities, resources and incomes in those cases when it aids avoiding shame, taking part in the life of the community and sustaining self-respect. In analyzing inter-communal differences, specific personality traits in converting commodities into individual capabilities should not be neglected either. It would also be essential to find out whether one is dealing with a relatively poor person or someone whose disadvantageous social position is in the absolute sense poor.

Adam Smith discusses the inequalities caused by policy (SMITH 1991, I: X, II). The greater the restraints of freedom, the more striking are the inequalities. This is achieved in three ways: (1) by reducing the number of competitors in some employments (2) by increasing the competitions beyond natural bounds in others, and (3) by obstructing the free circulation of labour and stock both from employment to employment, and from place to place.

The *first* way is the outcome of the corporations' privileges. In certain trades the number of apprentices is cut back artificially; the long term of apprenticeship, which increases the expenses of education, also serves the aim of cutting down on the number of competitors. In Sheffield the master cutler was allowed to have one apprentice, the weaver two at the most, and it was the same with the silk weaver in London; the term of apprenticeship was seven years.

A striking example of the *second* way is the education of the greater part of the churchmen; it was possible to become educated with hardly any expense of one's own on state or foundation scholarships in Europe. Their wages, on the other hand, were very low; a curate earned as little as a master mason would have earned without employment for one third of the year. Yet, at the same time – from the standpoint of the common good – the low expenses of education overbalance the disadvantages of low wages.

The *third* way is the obstruction of the free circulation of labour from one employment into another, in order to stop workers doing the same or very similar operations in another manufacture for higher wages. Corporation laws can obstruct the circulation of labour even in the same town.

Obstacles to the circulation of labour are yet even greater than those for the circulation of stock. Obstructing labourers in their right to change their workplaces has certain economic drawbacks, puts them under constraint, but does not make it impossible for them. The Poor Laws in England, however, by making impracticable the new settlement of the poor, ostracized them from employment as well.

Smith sees the Poor Laws as the greatest problem of social life in England.

The Poor Law, passed in the 43rd year of Elizabeth's reign, stated that every parish was obliged to provide for its own poor. Since it was imposed on the parishes to attend to the poor through their appointed overseers, each parish tried to have as few of them as possible, and prevent their settling. Settlements were conditional on renting a tenement of ten pounds a year, or giving such security for the discharge of the parish where they had been living up to then, or forty days' residence in the parish – conditions that were almost impossible to fulfill.

The poor laws of Queen Anne and William III are slightly revised versions of the above, but what dominates in them is hypocrisy, since the right to settlement and employment can seemingly be achieved, yet in practice is almost infeasible to realize. Smith's lines convince us of the inhumanity of these laws, and of the excessive curb on freedom induced in the form of external constraint.

"To remove a man who has committed no misdemeanour from the parish where he chooses to reside is an evident violation of natural liberty and justice" (SMITH 1991: 1140).

A decade after Smith's work on economy had been published, Joseph Townsend wrote a treatise on the Poor Laws (*A Dissertation on the Poor Laws*,

1786). He considers the Laws outdated and inadequate for solving the problems of the poor. In his opinion the solution would be to create a situation in which the poor would be ready to accept any kind of work for even meagre wages. Charity can only result in the increase of population, and puts the burden on those who are not directly to blame for the grievous situation. The abolishment of compulsive charity would automatically solve this social problem: hunger as an instrument could drive the poor to seek work, and their wages would restrict the quantity of goods they could buy, and this would halt the increase of population. “He, who stately employs the poor in useful labour, is their only friend; he, who only feeds them, is their greatest enemy.”

The author was of the opinion that the emergence of economic motives should not be hindered artificially by social warrants, because social welfare obstructs the natural development of processes and the accomplishment of duties pertaining to taking part in the production of goods. To support his argument, Townsend used as a model the island and the goats, in which the Robinson-paradigm was supplemented with new interpretations. The Juan Fernandez Island, named after its discoverer, is evidence of the biological functioning of the invisible hand. A pair of goats was let loose on the island. The goats bred and quickly multiplied till they had replenished the island; then, the Spanish put on shore a greyhound dog and bitch. The dogs also bred and fed on the goats, and as their number increased the goat population diminished; they could find shelter only among the craggy rocks where dogs were unable to follow them. Only the strongest and most active of the dogs could get food when the goats descended with fear for short intervals to feed, and thus their number also declined. A new kind of balance was established in this way. Nature helped setting up the equilibrium in the form of the quantity of food necessary to support life, which in the beginning demanded victims, but later on resulted in order and peace without any external intervention. It was the Thomas Robert Malthus vs. Condorcet debate that made Townsend’s principle famous. In Malthus’ view, food supply will set limits to the increase of population, and if not so, natural disasters (war, epidemics, crime, or famine) will cut back the growth of population. The peaceful functioning of the economic sphere is assured by the laws of nature and not by artificial, external, governmental interventions. The ‘laissez faire, laissez passer’ principle has a biological colouring in the case of the above authors.

Another far-reaching question of the issues of poverty is bridging the gap between rich and poor countries and/or aiding poor countries. These can include economic injections, food aids or admittance of refugees. Their negation had already been formulated, based on the Townsend and Malthusian argument about population growth, and yet another theory was proposed by Garret Hardin, which became well-known as the ‘Lifeboat Ethics’; it models a situation

showing the dangers of the distribution of meagre resources. “So here we sit, say 50 people in our lifeboat. To be generous, let us assume it has room for 10 more, making a total capacity of 60. Suppose the 50 of us in the lifeboat see 100 others swimming in the water outside, begging for admission to our boat or for handouts. We have several options: we may be tempted to try to live by the Christian ideal of being ‘our brother’s keeper,’ or by the Marxist ideal of ‘to each according to his needs’. Since the needs of all in the water are the same, and since they can all be seen as ‘our brothers,’ we could take them all into our boat, making a total of 150 in a boat designed for 60. The boat swamps, everyone drowns. Complete justice, complete catastrophe” (Garrett Hardin, *Lifeboat Ethics: the Case Against Helping the Poor*, Psychology Today, 1974).

Adam Smith has become a classic, because in his comprehensive work on economy every era can find its own reading. Sen, among others, also points out the justifiability of rereading and studying Smith’s great work, when he finds thoughts in it which help towards the understanding of society today and the solution of its problems. The current world situation also calls for Sen’s reading of Smith, so as to lead us, by giving a new interpretation of freedom, towards solutions in the relationship between economy and ethics.

ADAM SMITH’S INFLUENCES IN TEXTS OF AMARTYA SEN, JOHN RAWLS AND FRANCIS FUKUYAMA

As we are following Sen’s text, we can recognize Smith’s powerful influence in creating a new kind of theory of justice.

„If Rawls presents one way of thinking about objectivity in the assessment of justice, Adam Smith’s invoking of the impartial spectator provides another. This ‘ancient approach’ (as I write these lines it is almost 250 years since the first publication of Smith’s *Theory of Moral Sentiments* in 1759) has a very long reach. It also has both procedural and substantive contents. While Rawls’s primary focus seems to be on variations of personal priorities, Adam Smith was also concerned with the need to broaden the discussion to avoid local parochialism of values, which might have the effect of ignoring some pertinent arguments, unfamiliar in a particular culture. Since the invoking of public discussion can take a counter-factual form (‘what would an impartial spectator from a distance say about that?’), one of Smith’s major methodological concerns is the need to invoke a wide variety of viewpoints and outlooks based on diverse experiences from far and near, rather than being contented with encounters – actual or counterfactual – with others living in the same cultural and social milieu, and with the same kind of experiences, prejudices and convictions about what is reasonable and what is not, and even beliefs about

what is feasible and what is not. Adam Smith's insistence that we must *inter alia* view our sentiments from 'a certain distance from us' is motivated by the object of scrutinizing not only the influence of vested interest, but also the impact of entrenched tradition and custom.

Despite the differences between the distinct types of arguments presented by Smith, Habermas and Rawls, there is an essential similarity in their respective approaches to objectivity" (SEN 2010: 44–45).

Sen draws a parallel also between Rawls's theory and the characteristic features of the view's of Smith's impartial spectator.

SMITH AND RAWLS

"In the Rawlsian universe of justice as fairness, it is the membership entitlement that seems to get all the attention at the political level (though Rawls devises the original position with the aim of cutting out the influence of their vested interests in the choice of principles of justice), whereas in the approach advanced by Adam Smith, invoking 'impartial spectators', distant voices may be given a very important place for their enlightenment relevance, for example, to avoid parochialism of local perspectives" (SEN 2010: 108).

"The place of impartiality in the evaluation of social justice and arrangements is central to the understanding of justice. There is, however, a basic distinction between two different ways of invoking impartiality, and that contrast needs more investigation. I shall call them respectively 'open' and 'closed' impartiality. With 'closed impartiality' the procedure of making impartial judgments invokes only the members of a given society or nation (or what John Rawls calls a given 'people') for whom the judgments are being made. Rawls's method of 'justice as fairness' uses the device of an original position and a social contract based on that, among the citizens of a given political community. No outsider is involved in, or a party to, such a contractarian procedure.

In contrast, in the case of 'open impartiality' the procedure of making impartial assessments can (and in some cases, must) invoke judgments, among others, from outside the focal group, to avoid parochial bias. In Adam Smith's famous use of the device of the 'impartial spectator'; the requirement of impartiality requires, as he explains in *The Theory of Moral Sentiments*, the invoking of disinterested judgments of 'any fair and impartial spectator' who does not necessarily (indeed sometimes ideally not) belong to the focal group. Impartial views may come from far or from within a community, or a nation, or a culture. Smith argued that there is room for – and need for – both" (SEN 2010: 123).

KANT AND SMITH

It is a highly important fact in the development of the history of influences that the ideas that led up to Kant's categorical imperative are laid down in Smith's theory of the impartial spectator.

"The insistence on impartiality in contemporary moral and political philosophy reflects, to a great extent, a strong Kantian influence. Even though Smith's exposition of this idea is less remembered, there are substantial points of similarity between the Kantian and Smithian approaches. In fact, Smith's analysis of the 'impartial spectator' has some claim to being the pioneering idea in the enterprise of interpreting impartiality and formulating the demands of fairness which so engaged the world of the European Enlightenment. Smith's ideas were not only influential among Enlightenment thinkers such as Condorcet who wrote on Smith. Immanuel Kant, too, knew *The Theory of Moral Sentiments* (originally published in 1759), and commented on it in a letter to Markus Herz in 1771 (even though, alas, Herz referred to the proud Scotsman as 'the Englishman Smith'). This was somewhat earlier than Kant's classic works, *Groundwork* (1785) and *Critique of Practical Reason* (1788), and it seems quite likely that Kant was influenced by Smith" (SEN 2010: 124).

SMITH AND FUKUYAMA

It is Fukuyama who – in his work, *State Building* – sets the foundations for the Renaissance of Adam Smith's thoughts by making the connection between state building and economy, by looking for the scope of government tasks, or rather, by stating: the national power is a key component in the art of state building.

"It has become much more fashionable in recent years to argue with Sen (1999) that democracy is both an object of development in itself and a means toward economic growth. There are a number of reasons for this argument.

It is clear, for example, that it is not authoritarianism per se that determines economic outcomes but rather the quality of the authoritarian leader and the technocrats advising him or her.

Authoritarian countries as a group might do well if they could all be run by Lee Kwan Yew; given that they are as often run by a Mobutu or a Marcos, it is not surprising that authoritarian regimes show much greater variance than democratic ones in terms of development outcomes" (FUKUYAMA 2005: 45).

An interesting event of the Renaissance of Smithian thought was the conference in Oslo: Interdisciplinary Adam Smith Conference Commemorating the 250th anniversary of *The Theory of Moral Sentiments*, University of Oslo, Norway 27–29 August, 2009. The TMS had been neglected for a long time. This is

inexplicable because it develops the topic of human nature, a subject which is interesting not only for philosophers but which also addresses questions about the mutuality of human sentiments, the circumstances of behaviour and the possibilities of social cooperation to psychologists, social psychologists, sociologists, economists, and educators also. Thomas Cushman (Wellesley College), in his lecture *Resentment in Theory of Moral Sentiments* (A sociological Re-examination and Critique) studies the dialectic of resentment and sympathy. By developing the issue into details, he has opened up a new path for our thoughts on resentment. There have been a great many studies on sympathy, yet resentment has not aroused the interest of researchers. Resentment (indignation or hurt) is a more fundamental category than sympathy. Resentment presupposes social relationship, but it can be dangerous without self-command or sobriety. We only focus on sympathy when others expect us, or we expect ourselves, to sympathize with resentment. Resentment is the basis for social solidarity and intersubjective understanding. We must be united with resentment so that it can lead to sympathy. If resentment is innate in every human being then, indeed, it has to precede sympathy which develops in social relations. In its real manifestation resentment is both the basis and the subject of sympathy. The Smithian resentment seemed to be so general as to give the foundation of sociability. Smith was the first sociological theorist who based his social theory on resentment. Subsequent philosophers, with a few exceptions, (Schopenhauer, Nietzsche, Scheler) did not develop his thoughts further. It is feasible that now, taking Smith's legacy seriously, a new social theory based on resentment will emerge. Smith's cautiousness is also involved in the way this story has developed, according to which Smith's Stoicism caused him to be not only restrained but also extremely cautious. Right at the beginning of tackling the problem, we have to detach resentment from anger. Anger is not always reflective. Anger is fury, and it need not necessarily have human reference. We can be angry because for, example, we have become furious for the reason that there is no wind and we cannot go sailing, but we cannot feel resentful since the stillness of the wind has not offended us. Rubbish from our neighbours could cause resentment whether it was the wind to blame for blowing it over or not. But our resentment has sense only when it is related to persons. The difference between resentment and anger is a rather complicated issue. Sharing resentments with others – according to Smith's friend, David Hume – has a positive role, and not because of its being a natural reaction against the injustices of the world, but much more for its ubiquity in human nature which then can serve as the basis of sympathy. Resentment is a bond, a reinforcement, which can generate positive sentiments among people even though the feeling itself is not positive. Resentment is a fundamental social phenomenon, and it is not without dangers. While anger can be pacified,

envy satiated, resentment is a kind of injury that may never heal. In resentment there is the connotation of repetitiveness, which strongly conveys the lack of willpower. It can be felt over and over again even to an unrestrained degree, and this is what makes it dangerous. Smith tries to restrain it in two ways. 1. Sympathy is one way; the kind of contentment in which sympathy is achieved and the resentment is approved. 2. The other one is like a catharsis, taking theatre performances as its example: the actors are involved in difficult situations on the stage, and thus they can show that it is possible to win the sympathy of others even when the relations are adversary and they are in a desperate situation and their lives are futureless. Sympathy with the resentment from the audience's viewpoint is not only the achievement of the actors' virtuosity, but it is also a function of feeling sympathy with the content of the resentment. If they can share it with the audience, then they will take it on themselves, if not, then the actors will remain on their own with their resentment. Cushman's criticism finds Smith's model too simple and static. He does not relate it to conflicts which lack and/or cannot gain approved sympathy. Sharing the feeling of sympathy serves as the basis of social equilibrium. No matter how strongly Smith was criticised for this thought, today it is worth considering the reinterpretation of Smith's precept. Going into the particulars and finding answers for them are left to us. We can only be grateful to Smith for opening a path, and cannot reproach him for not going along it to the end. It has become a burning issue from the viewpoint of social consensus to share sentiments caused by collectively endured social injustices, or else, exchanging views on collective culpability.

Smith helps not only Amartya Sen, but through him Fukuyama too; Fukuyama quotes Avner Greif (1993), who gives a model of a social cooperation problem by applying tools of game theory, when he writes about how the eleventh century Maghribi traders were able through multilateral coalitions to enforce merchant contracts in the absence of a reliable legal system, and then again, how this system proved to be more efficient than the bilateral enforcing systems. The Maghribi traders pursued their profession as members of the social network of the Jewish community that had moved from Baghdad to North Africa. These traders became socialized in the spirit of 'mercantile law', which was more cultural than contractual, and served as behaviour control exerted by *ex ante* means (FUKUYAMA 2005: 52).

This is the way in which individual sentiment, social belonging together, cultural transmission of emotions, the acceptance of the feelings of the other/others came to be related with the social phenomenon of solidarity. In solidarity, responsibility, trust and tolerance interpreted as loyalty assume each other. Mutuality which permeates Smith's conception – which is manifested now in market exchange and now in the reciprocity of sentiments – can be detected in

sympathy with resentment or in sympathy based on resentment. Resentments turning into virtues crystallize the historical memory of injustices, while in the praxis of reconciliation and patience they even obliterate them.

The history of Adam Smith's influence has not come to an end; it is quite possible that it is currently gathering momentum, and with reference to this, we are not talking of expropriation, and the Smith from Chicago and Kirkcaldy-born Smith are not divided, but rather that his worthy and even today useful thoughts are taken seriously and are made use of; because there no parts of either his books or his thoughts which could be set aside or taken apart from each other. Without his philosophy, he has no economic theory; his conception of economics cannot be understood without his philosophy, and as the invisible hand is his moral philosophy, so is the impartial observation the moral foundation of economic processes. Adam Smith is an economist-philosopher and a philosopher-economist.

(The End)

REFERENCES

- BERTÓK Rózsa 2002. *Magánvétkék – közhaszon*. Dr. Haller Média Kiadó, Pécs
- BUCHANAN, James M. 1992. A törvény és a láthatatlan kéz (Law and the Invisible Hand). = *Piac, állam, alkotmányosság*. KJK, Budapest
- EVENSKY, Jerry 2007. *Adam Smith's Moral Philosophy*. Syracuse University, New York
- FEINBERG, Joel 1973. *Társadalomfilozófia*. (Ford.: Krokovay Zsolt) Osiris Kiadó, Budapest, 1999
- FUKUYAMA, Francis 2004. *State-Building: Governance and World Order in the 21st Century*. Ithaca, NY: Cornell University Press, Published May
- FUKUYAMA Francis 2005. *Államépítés – Kormányzás és világrend a 21. században*. Századvég, Budapest
- HIRSCH, Fred 1976. *The Social Limits to Growth*. Routledge and Kegan Paul, London
- POLÁNYI Károly 1976. Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet = *Tanulmányok*, Gondolat, Budapest
- RAWLS, John 1997. *Az igazságosság elmélete*. (Ford.: Krokovay Zsolt) Osiris Kiadó, Budapest
- SEN, Amartya 1983. *Poor, Relatively Speaking*. Oxford Economic Papers, pp. 153–169.
- SEN, Amartya 2010. *The Idea of Justice*. Penguin Books, London, England
- SMITH, Adam 1979. *The Theory of Moral Sentiments*. (Ed.: D.D. Raphael and A.L. Mafie) Clarendon Press, Oxford
- SMITH, Adam 1991. *The Wealth of Nations*. Everyman's Library. Alfred A. Knopf, New York, London, Toronto
- SMITH, Adam 2006. *The Theory of Moral Sentiments*. Dover Publications, INC. Mineola, New York (The work was originally published in 1759)
- TÓTH I. János 2000. A környezeti javak igazságos elosztása. = *Az értékek akarása*. Kaposvár

Bertók Rózsa

MORÁLFILOZÓFUS VAGY KÖZGAZDÁSZ? (II.)

Adam Smith hatástörténete a 20. században

A filozófiának s a filozófiatörténetnek egyik legnagyobb értéke a hatástörténetében rejlik. A jelenlegi Adam Smith-reneszánsz nem csupán a morálfilozófusnak, hanem a felfedezetlen igazi közgazdásznak is szól. Adam Smith, mint a nemzetek gazdagságának (wealth of nations) történeti elemzője, figyelembe vette az individuumot, azt az egyént, aki megalkotja, leírja, kitalálja, megéli, értelmezi saját cselekedeteit, s a mások/a másik jelenlétét is belekalkulálja, megfigyeli, megismeri. Így egyúttal az egyének társas együttműködésének módszertanát dolgozza ki. Világossá válik, hogy Adam Smith láthatatlan kezének (invisible hand) eszméje alapján létrejött elfogulatlan szemlélet (impartial view) alapozta meg Immanuel Kantnak a kategorikus imperativusát. A hatástörténet ez idáig inkább David Hume-ra koncentrált, kinek szintén elvülhetetlen szerepe van a smithi, ma empátiának értendő szimpátia (sympathy) kidolgozásában. A hatástörténet Smith előtti szálai szépen látszanak: Grotiuson keresztül a sztoicizmusig vezetnek.

A Smith utáni hatástörténet módszertani vizsgálata a 20. századtól indul visszafelé. A kérdésünk ma az, hogy mely szerzők vették kölcsön és használták, gondolták tovább az ő műveit, passzusait. S kiket inspirált további értékes s főleg hasznos gondolatok megfogalmazására. Így bukkanunk az ő segítségével Amartya Sen nyomán a szegénység problémájának nem szokványos megoldására, az abszolút s a relatív kategóriák újradefiniálására Smith bőrcipőjének segítségével. Fred Hirschnek, a „helyzeti javak” (positional goods) elhíresült fogalomalkotását szintén Smith inspirálta a korlátozottan rendelkezésre álló javak elosztásának módjai kapcsán. Smith a szabadság korlátozásának tilalmáról írt a munkavállaló szegényekkel kapcsolatban. Számos játékelméleti illusztráció is visszavezethető rá, gondoljunk akár Townsend szegénységelméletére, Malthusnak az élelmezést és szaporodást összefüggésbe hozó tanaira, vagy Hardinnak a mentőcsónak etikájára (life-boat ethics).

A mai társadalmak problémái, a globalizmus új kihívásai szempontjából keresik a kutatók, hogy mivel lehet „felülírni” a gazdasági, érzelmi, származásbeli, szociális, habitusbeli eltéréseket. Azt, hogy miként lehet ugyanabban az időszakban egy helyen élőket, dolgozókat, tanulókat rávenni arra, hogy háborúzás, ellenségeskedés, bosszúállás helyett kooperáljanak. A toleranciára, szolidaritásra, bizalomra, összefogásra keresik Smith nyomán a közös tőkét Evensky, Sen, Fukuyama.

Az *Erkölcsei érzelmek elméletének* 250. évfordulójára rendezett oslói konferencia az elhanyagolt smithi kategóriák elemzésére fókuszált. Sokáig nem keresték, vagy nem nála keresték a kanti társiasság eredetét. A „társtalan társiasságban” a társtalanság lett hangsúlyos, ami az elidegenedéshez, a magányosság vizsgálatához vezetett. A 20. század végének társadalmi változásai kikényszerítik az új dimenziók kutatását, s ehhez elengedhetetlen az emberi természet vizsgálatának folytatása, mely a felvilágosodásnál elakadt. A közösségi cél szempontjából mára már más értelmet kap a nemzet, s az együvé tartozás bázisa lett a globális szempont. A lokális s a globális összhangja a hangsúlyos, mely új kihívás is az emberi természetről szóló kutatások számára, s egyben programját is adja a különböző tudományterületeknek. Smith írásaiban még mindig sok felfedezetlen adalék van az együttérzés lehetőségeiről éppúgy, mint a sértettségről (resentment) vagy az ember túlzott elfogultságának kiküszöböléséről.

A smithi koncepciót mindenhol átható kölcsönösséget – mely hol a piaci cserében, hol az érzelmek viszonyosságában mutatkozik meg –, a nehezteléssel való együttérzés kapcsán, vagy az együttérzésben a neheztelés alapján érhetjük tetten. A neheztelés erénnyé válásában kikristályosítja az igazságtalanságok történelmi emlékéit, miközben a megbékélés és a türelem praxisában el is tünteti őket.

Adam Smith hatástörténete nemhogy nem ért véget, hanem igazán csak most kezdődik, ennek kapcsán nem a kisajátításáról van szó, nem a chicagói Smith-t felezik el a Kirkcaldy Smith-szel, hanem értékes és hasznos gondolatait komolyan veszik és felhasználják. Mert nincsenek elkülöníthető s egymástól elszakítható részei sem a könyveinek, sem a gondolkodásának. A filozófiája nélkül nincs közgazdasági elmélete, a közgazdasági koncepciója nem érthető a filozófiája nélkül, s ahogy a láthatatlan kéz a morálfilozófiája, az elfogulatlan szemlélet a gazdasági folyamatoknak is az erény-alapja. Adam Smith filozófus közgazdász, közgazdász filozófus.

Korompay Klára

∴ ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet
∴ korompay.klara@btk.elte.hu

AZ IRODALMI NÉVADÁS FOGALMÁRÓL

Réflexions sur les termes relatifs à l'onomastique littéraire

A címben jelzett fogalom Kovalovszky Miklós 1934-ben megjelent tanulmánya nyomán vált közkeletűvé, mégpedig a következő, szűkebb értelemben: hogyan adnak nevet az írók szereplőiknek? Az alábbiakban elsősorban azt kívánjuk kidomborítani, hogy a fenti, úttörő jellegű tanulmány ennél összehasonlíthatatlanul tágabb kérdéskört elemez: név és ember, név és irodalom kapcsolatáról kevés hozzá fogható mű született a magyar névtani irodalomban. Az elmúlt évtizedek lezártatlan terminológiai vitái, ingadozásai és újításai nyomán (vö. írói névadás, irodalmi eredetű névadás) célszerű újra átgondolni a terminus mai használatát. Ennek során egy olyan felfogás mellett érvelünk, amely (Kovalovszky szelleméhez híven) tág és összefoglaló értelmű: mindazokat a kérdéseket magában foglalhatja, amelyeket a névadás és az irodalom, illetőleg a név és az irodalom kapcsolata felvet.

Kulcsszavak: irodalmi névadás, írói névadás, irodalmi eredetű névadás, név és irodalom

Nem szokványos dolog, hogy egy tudományos terminus kapcsán nyelvünknek azzal a sajátosságával szembesülünk, amelyet Mészöly Miklós így jellemez: „félreérthetetlen többértelműség” (MÉSZÖLY 1993: 100–101). Márpedig a címben jelzett kifejezés kapcsán évtizedek óta tanúi vagyunk a jelentés lebegésének, szinonim kifejezések párhuzamos játékának, s egészében a nyitott kérdések egész sorának. Szükséges tehát, hogy megpróbáljunk ezekkel szembenézni.¹

EMBER ÉS NÉV VISZONYA A KOVALOVSZKY-TANULMÁNYBAN

Az *irodalmi névadás* kifejezés olyan természetes módon, szinte észrevétlen jelent meg a szakirodalomban, hogy keletkezésének korát nehéz volna pontosan meghatározni. Jellemző adalék ehhez Tolnai Vilmosnak egy 1931-ből származó közleménye, amely a beszélő nevek (például *Igazházi*, *Nyúzó*, *Harangláb* stb.) kérdéskörét elemzi, már legelső mondatában gondosan meghatározva, mit ért

¹ Ez az írás a magyar irodalmi névadás kutatásának 75. évfordulója alkalmából készült.

ezenek. Számunkra most az utolsó mondat érdemel figyelmet, amely ilyen irányt vesz: „Egyáltalában érdemes volna az irodalmi névadás módjait megfigyelni és megállapítani; azt hiszem, nem egy tanulságos vonást kapnánk a korok nyelvi, irodalmi és ízlésbeli történetéhez” (TOLNAI 1931: 179). Ha nem az adott terminusra irányulna figyelmünk, talán fel sem tűnne megjelenése, olyan egyszerű maga a kifejezés, olyan tökéletesen érthető az adott kontextus alapján.

Kovalovszky Miklós klasszikus munkája (*Az irodalmi névadás*, 1934) egy csapásra beemelte a köztudatba a fogalmat, egyben olyan átfogó elemzést nyújtva a vele kapcsolatos kérdések egész soráról, amely messze túlmutat a címben megjelölt területen. Jőmagam úgy gondolom, hogy a magyar névtani irodalom egyik legkiemelkedőbb alkotása ez a mintegy hatvanlapos tanulmány. Kiemelkedő különösen a tekintetben, hogy képet, méghozzá érzékletes képet ad arról, hogy mit jelent az ember számára a név.

Éppen ezért mielőtt a terminológia vitás kérdéseire térnék, idézek néhány sokatmondó, magvas, a hétköznapi névhasználó számára sokszor az evidencia erejével ható gondolatot.

Ha egyetlen lapidáris gondolatot kellene a műből kiemelnem, a következő Vajda János-idézetet választanám: „Nem igaz, hogy a név oly pöhölykönnyű dolog” (i. m. 28). A gondolatmenet újabb és újabb pontjai (különféle kérdések kapcsán) ugyanazt a névszemléletet képviselik s bontják ki fokról fokra. Lássuk ennek legjellemzőbb elemeit. Különösen sokat tudnak a név fontosságáról azok az írók, akik, mint Kosztolányi vagy Flaubert, ragaszkodnak hőseik nevéhez, hiszen – mondja Kovalovszky – „Minden név viselőjének szerves tartozéka, lényegének, jellemének foglalata, melynek sajátos színe, értéke van előttük” (7). Egy következő megállapítás a nevek kialakulásáról szóló fejezetből származik: „A név a személynek nemcsak egyszerű, közömbös jele, hanem valóságos szimbóluma, sőt mondhatjuk, vele elválaszthatatlanul egy, létezésének és egyéniségének foglalata” (10). Tovább szövődik ez a szál a névhangulat és a személyhez fűződő érzelmi elemek kiemelése kapcsán: ha a név viselőjét ismerjük, „igen könnyen hajlandók vagyunk szerves kapcsolatot keresni és találni a név és a személy között, kifejező erőt tulajdonítani a névnek” (12). Ebben különösen nagy szerepe van a hangalaknak, továbbá a névhez kapcsolódó asszociatív elemeknek: „A név mintegy viselőjének arcképe” (20). Nem meglepő, hogy a névvarázst elemző fejezet különösen bővelkedik átfogó, ihletett meghatározásokban: „Minden névnek van valami szimbolikus értéke, rejtett értelme, valóságos varázsa” (29). „A név gazdag szimbólum: egy embert, egy életet jelent, ezernyi érzésével, gondolatával, élményével. A mindenség egy élő darabja, az ember misztikuma szorul bele” (30). A kezdetleges népek, s hozzájuk hasonlóan a költők is, különösen érzékenyek e kérdésre: „Legtöbbjük ösztönösen érzi a név varázsát, zenéjének jellemző, szimbolikus erejét. Lelkükben minden név egy

egyéniiség, egy jellem definíciója, valóságos arculatuk van ezeknek a neveknek, élnek és beszélnek” (31). Később, az irodalmi névadás típusainak vizsgálata során, közelebbről a beszélő nevek kapcsán ismét megjelenik a név és a kép párhuzama: „A nevektől nemcsak azt várjuk, hogy egyszerűen jelöljék a személyt, hanem valami módon képet is adjanak róla. Ez a jellemzés rendszerint homályos és tökéletlen, hiszen olyan bonyolult valóságot, mint az emberi egyéniiség, lehetetlen egy szóval visszaadni. A név tehát inkább csak arra szorítkozhatik, hogy az ábrázolt egyéniiség hangulatát keltse fel bennünk. Mindamellettenek a hangulatnak elevenítő ereje van” (39). A felsorakoztatott irodalmi idézetek hosszú sorából végül Goethe egy hasonlatát emeljük még ki: ő azt kívánta a névtől a szereplők kapcsán, hogy „ne csak beburkolja őket, mint egy bő köpönyeg, hanem úgy simuljon alakjukra, mint a ruha” (47).

A fenti idézetekben a fogalmazásmód definíciószerűsége külön figyelmet érdemel. Az olvasóban nemegyszer fölmerül a kérdés: ki szólal meg ilyenkor, ki látja így a neveket? Ezek a mondatok nem előrebecsátott elméleti meghatározásként jelennek meg, hanem mindig egy-egy adott gondolatmenet folytatásaként, amelyek valamely konkrét helyzetre, esetleg régi korokra vonatkoznak, egy író gondolataira épülnek, néha egy szereplő szavaival kapcsolatosak. A szerző ilyenkor mintegy átveszi az előbbieket nézőpontját: összegez, szavakba foglal, értelmez, tolmácsol. Az általa kiemelt és közvetített elemekből pedig összeáll egy olyan névfelfogás, amely nemcsak a forrásokra, hanem a velük azonosuló szerzőre is jellemző.

Akárhol ütik fel e gazdag tartalmú tanulmányt, a névnek ilyen szellemű megközelítésével találkozunk: a név a személy szimbóluma, arcképe, szerves tartozéka; vele kapcsolatban mindig fontos a névhangulat; ennek hátterében pedig kitüntetett figyelmet érdemel a hangalak, a zeneiség. Ami az írók, költők világát illeti, ott (akárcsak a kezdetleges népek körében) a névvarázs jelenségével meghatározó módon számolni kell.

Aki jól ismeri Kosztolányi Dezső a *Nyelv és lélek* című kötetét, s azon belül is a saját írói névadásával foglalkozó, többnyire pár soros, de beláthatatlanul gazdag tartalmú megjegyzéseit, feltétlenül ráismer arra a szellemi rokonságra, amely az ő szemlélete és Kovalovszky névfelfogása között van. Föltehető, hogy a *Pesti Hírlapban* alig néhány évvel korábban megjelent Kosztolányi-írások (amelyekből a tanulmány idéz is néhányat, vö. Arany János neve: 12–13, Kovács János és Timoránszky Titusz: 35, Édes Anna: 44–45 stb.) a névről való gondolkodás elsődleges forrásai lehettek a tudós szerző számára. Tegyük hozzá: sok más író, így Marcel Proust gondolataival együtt. Nagyon tanulságos egyébként egy apró mozzanatot: a tanulmány szövegében visszatérő fordulatként fogalmazódik meg újra és újra az a meggyőződés, hogy a nevek megközelítésében az egyén műveltsége, képzelete, érzékenysége mindig meghatározó tényező (vö. 14, 18, 31, 34).

Nem hagyhatjuk szó nélkül: a név fönti felfogása meglehetősen idegen a mai névtudománytól. Jó esetben a konnotáció, a stilisztika, a névhangulat, a név-lélektan, a beszélő nevek kapcsán olvashatunk ilyen kérdésekről (vö. J. SOL-TÉSZ 1979: 29–31, 129–172; HAJDÚ 2003: 101–128; VÁRNAI 2005: 84–91; FARKAS 2006; SLÍZ 2006; TAMÁS 2010); másrészt viszont találkozhatunk azzal a sommás véleménnyel is, hogy a név üres címke. A tulajdonnév definíciójáról szóló szerteágazó viták (vö. HAJDÚ 2003: 49–59) egészen más kérdésekről szólnak, mint ez a tanulmány. Tény, hogy Kovalovszkytól nem definíciót tanulhatunk, hanem szemléletet. Azt, hogy a névnek – akárcsak a nyelvnek – nemcsak gyakorlati funkciója van; szelleme, varázsa, kifejező és felidéző ereje is figyelmet érdemel. Tanulságos egyébként, hogy a *Magyar Nyelv* 1934-es évfolyamában, ahol *Az irodalmi névadás* részletei először megjelentek, Lovas Rózsa tollából egy előző számban a következő írást olvashatjuk: „Név – lélek” (LOVAS 1934). A Kosztolányi világába illő cím mögött korai híradás rejlik az eszkimók nevezetes névfelfogásáról. Érdemes idézni ennek kapcsán a következő alaptételt: „Az ember testből, lélekből és névből áll” (KUBÍNYI 1956: 72; vö. továbbá FRAZER 2005).

AZ IRODALMI NÉVADÁS TERMINUS JELENTÉSEI

Mit jelent Kovalovszky szóhasználatában a tanulmánya címeként megjelenő kifejezés? A szöveg e szempontból is figyelmes olvasást, árnyalt megközelítést érdemel. Célszerű lesz felidézni az általa kialakított fejezetcímeket: I. *Az irodalmi névadás jelentősége és tudatossága* (1–8), II. *A tulajdonnév* (8–31), III. *Az irodalmi névadás mint a jellemzés eszköze* (31–36), IV. *Az irodalmi névadás típusai* (36–47), V. *Az irodalmi névadás fejlődése* (48–50), VI. *A magyar irodalmi névadás* (50–62). Amennyire igaz, hogy a fejezetek többsége elsősorban azt vizsgálja, hogy az írók hogyan adnak nevet szereplőiknek, annyira hangsúlyozandó az is, hogy a tanulmány egésze ennél összehasonlíthatatlanul többet mond. Alapvető benne az irodalom szempontja; a névre vonatkozó megállapítások legtöbbször írók szavaiból vagy irodalmi idézetekből indulnak ki; ám például a második fejezet (mely a tanulmánynak több mint egyharmadát teszi ki) már alcímével is jelzi, hogy e rész főhőse voltaképpen a név, közelebbről a személynév. A gondolatmenet a névvel kapcsolatban igen sokszor elágazik a legváltozatosabb irányokba: szóba kerülnek például az irodalmi művek hatására elterjedt nevek is (25). Nem is szólva az olyan tűnődésekről, amelyek például a név viselőjének a saját nevéhez való viszonyáról, sőt a saját név idegenségéről szólnak (19–21, 30). Magam hajlamos vagyok azt gondolni, hogy Kovalovszky műve valójában az ember és a név viszonyát állítja a középpontba, a maga teljes sokszínűségében és összetettségében, az irodalom tanúságát tekintve kiinduló-

pontnak. A mű minden újraolvasása megerősíti bennem azt a meggyőződést, hogy az *irodalmi névadás* kifejezés itt a hagyományosnál tágabban értendő. Például így: név és irodalom.

A terminussal kapcsolatos vitát Mikesy Sándor indította meg, huszonöt évvel a fenti tanulmány megjelenése után. „Írói névadás – irodalmi névadás” című dolgozatában fölvetette a terminológiai elkülönítés szükségességét két eltérő fogalom között: „feltétlenül el kell választanunk az irodalomban való névadást az irodalomból való névadástól. Mivel pedig az elsőre igen megfelelő a Kovalovszkytól is használt »írói névadás«, az »irodalmi névadás«-t a második számára kell fenntartanunk” (MIKESY 1959: 110).

Egy kicsit bővebben kifejtve és egy magam választotta példával érzékeltetve: irodalomban való névadás az, amikor egy író nevet ad szereplőinek (például Jókai Mór *Kárpáthy Zoltánnak* nevezi el hőseit); irodalomból való névadás pedig az, amikor egy irodalmi mű hatására egy név a valóságos névhasználatban is terjedni kezd, illetve kedveltté, divatossá válik. (A fenti név egyben erre is példa, mégpedig kétszeresen is az, amint ezt a *Zoltán* keresztnév divatjának erősödése és a *Kárpáthy, Kárpáti* családnév népszerűvé válása mutatja, az utóbbi a névváltoztatási kérvények tanúsága szerint, vö. FARKAS 2008.)

Ma, több mint negyven évvel Mikesy írása után, kiindulhatnánk a tapasztalati tényekből: mennyiben vált be a tőle javasolt terminológiai különbségtétel? Felváltotta-e azóta az *irodalmi névadást* az *írói*? (És hogyan alakult eközben a másik fogalom neve?) Számomra mégis érdekesebb lesz most más irányt venni. Úgy gondolom ugyanis, hogy Mikesy javaslata (mely első látásra szinte kényszerítő erejű) abból a szempontból is mérlegelést érdemel, hogy saját logikáján belül mennyire volt következetes, illetve milyen buktatókat rejtett magában. Szívesen csatlakozom ahhoz a szemlélethez, amelyet Arlette Farge francia történész képvisel: „történelmet írni annyit jelent, mint vállalni, hogy egészen más-képp is íródhatott volna” (FARGE 1994: 36).

Első megjegyzésem Mikesy javaslatával kapcsolatban az, hogy Kovalovszky szóhasználatában – amikor az irodalomban való névadásról beszél – valóban megjelenik (az *irodalmi névadás* mellett) az *írói névadás* is, de mégis az előbbi terminus kap összehasonlíthatatlanul nagyobb hangsúlyt. A cím jelentőségét zárójelbe tenni nem lehet! Igaz, hogy sokkal egyértelműbb az *írói*; de gyakrabban használt és nyomatékosabb a másik. Ebből az is következik, hogy ez utóbbinak egészen más jelentést tulajdonítani erősen kockázatos dolog.

Újabb megfontolandó tényező a következő. Egy szakkifejezés sorsában meghatározó szerepet játszik a használati gyakoriság. Ha egy már bevett terminust elvileg több eltérő területre is lehet alkalmazni, ott fog igazán megmaradni vagy meggyökeresedni, ahol a megnevezés szükséglete erősebb és állandóbb. Számomra Mikesy kristálytiszta logikájának ez a legnagyobb buktatója: az iro-

dalomban való névadást kutatók egész sora vizsgálja folyamatosan, az irodalomból való névadás pedig meglehetősen marginális kutatási területnek tekinthető. Nem célszerűbb-e akkor az utóbbi számára keresni új nevet, megtartva a hagyományos elnevezést a gyakrabban használt fogalomra?

Jómagam személyesen is beleütköztem mindezekbe a terminológiai kérdésekbe, amikor a *Roland-ének* neveit (s rajtuk keresztül a mű hatását) vizsgáltam a középkori magyar névanyagban (KOROMPAY 1978). Az irodalomból való névadás jellegzetes esete ez. Az egész jelenségkörre én az *irodalmi eredetű névadás* kifejezést alkalmaztam (i. m. 49–55), építve ennek egyértelmű jelentésére és az elemzésben részletesen kifejtett irodalmi összefüggésrendszerre. Azóta is következetesen ezt használom (vö. KOROMPAY 2008). Adós maradtam viszont egy meghatározással, amelyet szóban nemegyszer megfogalmaztam, s most írásban is jelzek: irodalmi eredetű névadásról akkor beszélhetünk, ha egy adott névközösség névadási szokásaiban irodalmi mű hatása mutatható ki. Úgy tapasztalom, hogy azok, akik ma e területtel foglalkoznak, vagy erre is utalnak, szintén ezt a kifejezést alkalmazzák (vö. G. PAPP 2009: 10–23; SLÍZ 2010: 126–131).

Ha a szóban forgó terminusok alakulását nagy vonalakban összegezni próbálom, a következő kettősséget látom kirajzolódni: az irodalomban való névadásra (Mikesy javaslata nyomán) egyre inkább az *írói névadás* utal; az irodalomból való névadásra pedig az *irodalmi eredetű névadás* kezd elterjedni.

TOVÁBBI KÉRDÉSEK

Mit jelent akkor ma az *irodalmi névadás*?

Célszerű ezt a kérdést nyitott kérdésként kezelni. Egyrészt számolhatunk azal, hogy él a kifejezés ma is, bár kissé elbizonytalanodva; sokan vannak, akik az eredeti értelemben, az írói névadásra utalva használják. (Tanulságos képet nyújtanak erről a Hajdú Mihály bibliográfiájában szereplő címek, vö. HAJDÚ 1992, az újabb szakirodalomra nézve pedig G. PAPP Katalin gondos áttekintése: 2009: 10–23.) Másrészt igazi mozgástér, mondhatni játéktér nyílik egy újszerű kérdés fölvetésére: mi lehet a jövője egy klasszikus terminusnak, ha (tudománytörténeti okoknál fogva) helyébe lépett egy másik, mely az adott jelenséget pontosabban nevezi meg?

Számomra az *irodalmi névadás* kifejezés varázsa (Kovalovszky kedves szavával élve) abban rejlik, hogy az a jelentéskör, amelyet sugall, tág és rugalmas. El tudnám képzelni olyan használatát, amely mintegy összefoglaló értelmű lenne: a névadás és az irodalom kapcsolatára általában utalna, mintegy fölérve a fönti két, szűkebb jelentésű terminusnak, az *írói névadás*-nak és az *irodalmi eredetű névadás*-nak. (Milyen jó lenne, ha ezek végre egy közös szekcióban találkoznának a névtudományi konferenciákon!) Még tovább menve: eset-

leg magában foglalhatja olyan új és fontos kutatási területeket is, amelyek az irodalomtudomány terén a névvel kapcsolatban születtek (például: írók, költők viszonya saját nevükhöz). Név és irodalom sokfelé ágazó, hatalmas területének akár az egészére is utalhatna. Mindezt maguk a kutatók: irodalmárok és nyelvészek tudnák eldönteni, esetleg megvitatni. Személyes véleményem szerint minél tágabb értelmezést kap ez a terminus, annál inkább megfelel annak a szemléletnek, amely Kovalovszky egész tanulmányából sugárzik.

IRODALOM

- FARGE, Arlette 1994. Le temps, l'événement et l'historien. *L'Inactuel* 2: 31–36.
- FARKAS Tamás 2004. A családnevek konnotációjáról. *Névtani Értesítő* 26: 49–57.
- FARKAS Tamás 2008. *Kárpáti, Kárpáthy és a Kárpáti-k*. Egy újkeletű magyar családnév művelődéstörténete. = Hoffmann István–Juhász Dezső szerk., *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Debrecen–Budapest. 147–164.
- FRAZER, James G. 2005. *Az aranyág*. Osiris Könyvtár, Budapest. XXII. fejezet: Tabu alatt álló szavak. 148–154.
- HAJDÚ Mihály 1992. Az írói névadás magyar bibliográfiája. *A Név hatalma. Helikon irodalomtudományi szemle* 3–4: 536–550.
- HAJDÚ Mihály 2003. *Általános és magyar névtan*. Osiris Kiadó, Budapest
- KOROMPAY Klára 1978. *Középkori neveink és a Roland-ének*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- KOROMPAY Klára 2008. Középkori kultúra és irodalmi eredetű névadás: a *Trisztán-regény* nevei a középkori Magyarországon. = Bölcskei Andrea–N. Császi Ildikó szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Balatonszárszó, 2007. június 22–24*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai I. Budapest, 387–394.
- KOSZTOLÁNYI Dezső 1971. *Nyelv és lélek*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest
- KOVALOVSZKY Miklós 1934. *Az irodalmi névadás*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. (Részletekben megjelent: *Magyar Nyelv* 30 [1934]: 150–157, 210–231, 271–287, 31 [1935]: 20–35.)
- KUBÍNYI László 1956. Nansen az eszkimó személynevekről. *Magyar Nyelv* 52: 69–72.
- LOVAS Rózsa 1934. Név – lélek. *Magyar Nyelv* 30: 12–17.
- MÉSZÖLY Miklós 1993. A mesterségről. = *A tágasság iskolája*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 97–105.
- MIKESY Sándor 1959. Írói névadás – irodalmi névadás. *Magyar Nyelv* 55: 110–112.
- G. PAPP Katalin 2009. „én Alsórácegresből vagyok...”. *Írói névadás Lázár Ervin műveiben*. PhD-disszertáció, ELTE, Budapest
- SLÍZ Mariann 2006. A beszélő nevek mint a posztmodern eszközei. *Magyar Nyelvőr* 130: 290–301.
- SLÍZ Mariann 2010. *Névadás és történelem: az Anjou-kor I. felének személynevei*. PhD-disszertáció, ELTE, Budapest
- J. SOLTÉSZ Katalin 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- TAMÁS Ágnes 2010. Magyar élclapok nem magyar nemzetiségű szereplőinek nevei a 19. század második felében. *Névtani Értesítő* 32: 79–92.

TOLNAI Vilmos 1931. Beszélő nevek. *Magyar Nyelv* 27: 176–179.

VÁRNAI Judit Szilvia 2010. *Bárhogy nevezzük... A tulajdonnév a nyelvben és a nyelvészetben*. Tinta Könyvkiadó, Budapest

Réflexions sur les termes relatifs à l'onomastique littéraire

Une étude fondamentale, parue sous la plume de Miklós Kovalovszky en 1934 et consacrée à l'onomastique littéraire, pose la question de savoir comment les auteurs choisissent le nom de leurs personnages. Nous souhaitons souligner à ce propos que l'importance du texte de Kovalovszky dépasse de loin l'interrogation sur le lien entre auteurs et noms des personnages: il s'agit d'une approche infiniment plus vaste qui aborde la question du lien entre l'humain et le nom, le nom et la littérature. Certains débats terminologiques s'ouvrant sur des hésitations, de même que l'introduction de nouveaux termes invitent à une réflexion sur le sens à donner aujourd'hui à l'expression utilisée autrefois par Kovalovszky. Pour nous, rester fidèle à son esprit c'est donner à son terme un sens aussi large que possible, un sens qui tienne compte des diverses questions soulevées par le lien entre le nom et la littérature.

Mots clés: onomastique littéraire, noms donnés par les auteurs, noms d'origine littéraire, nom et littérature

Ispánovics Csapó Julianna

∴ Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
∴ csapo@eunet.rs

A MAGYAR ISKOLAI ÉRTESÍTŐK KIALAKULÁSA ÉS FELTÁRÁSA

The Development and Study of Hungarian School Reports

A magyar könyvészet egyik mostohagyermeké az iskolai értesítő. Az 1744-től datált érdemsorozatokból kialakult tanügyi kiadványtípust a különféle egységesítő szándékú minisztériumi rendeletek alakították ki. Az iskolai értesítők oktatástörténeti vonatkozásai nyilvánvalóak, mindamellett nélkülözhetetlen forrásai a bibliográfiának és a művelődéstörténeti/kultúrtörténeti kutatásoknak. Az értesítők 1949-ig terjedő tárgyidőszakának a bibliográfiai számbavételét a XX/XXI. század fordulóján végezte el az OPKM. A kötetek analitikai feltárása folyamatban van.

Kulcsszavak: iskolai értesítő, évkönyv, Magyarország, Vajdaság, tartalmi feltárás, bibliográfia, művelődéstörténet/kultúrtörténet

A *Ratio Educationis* (1777) egyik fontos hozadéka egy új könyvészeti műfajnak, az iskolai értesítők elődeinek, a „classificatiók”-nak a megszületése. A törvényrendelet 235. paragrafusában előírja, hogy „A tanév végén [...] minden iskolában és fakultáson nyomtatásban kell megjelentetni a teljes év munkájával kiérdemelt osztályzatok jegyzékét” (RATIO EDUCATIONIS 1981: 186). Majd három évtizeddel később a II. *Ratio educationis* 222. paragrafusa megerősíti a korábbi előírást: „Miután tehát e szabályok szerint a vizsgák befejeződtek, az igazgató [...] kihirdeti az érdemjegyek rendjét, és [...] a tanév végén gondoskodik ennek kinyomtatásáról...” (RATIO EDUCATIONIS 1981: 324).

Az iskolák normaorientált állami szabályozásának az igényét támogatja az Ürményi József, Tersztyánszky Dániel, Makó Pál és Kollár Ádám által kidolgozott iskolai rendszabályzat, amely az egységesítés érdekében rendszeres kimutatások, jelentések, táblázatok készítését követeli meg. „Iktatókönyvek, jegyzőkönyvek, tanulmányi naplók, minősítő táblázatok készültek; a tanulók előmeneteléről és erkölcsi magaviseletéről félévenként részletes kimutatást kapnak a főigazgatók, sőt a királyi iskolák a tanév befejeztével nyomtatott érdemsorozatokot kezdenek közzétenni” (FINÁCZY 1902: 185).

A latin nyelvű, „Classification juventutis...”, „Juventus gymnasii” című, napvilágot látó érdemsorozatok alapvető statisztikai adatokat tartalmaznak, általában a tanulónak a tanulmányi eredményeik alapján rangsorolt névsorát, ritkábban a tanárok névsorát közlik. Megjelenésük a félévi és év végi nyilvános vizsgák mellett dokumentálja az iskolák éves tevékenységét.

Az évi jelentések, iskolai értesítők, évkönyvek megjelenése a XIX. század közepétől rendszeressé válik. Nem kis része van ebben egy 1849-ben megjelent osztrák közoktatásügyi rendeletnek, az osztrák birodalom gimnáziumainak és reáliskoláinak a szervezésére vonatkozó tervezetnek. Az ún. „Entwurf” (Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich) arra kötelezi a középszintű oktatási intézményeket, hogy minden tanévben évkönyvet (értesítőt) jelentessenek meg. A törvényrendelet 116. paragrafusa az értesítők tartalmi kereteit is körülírja. „A kiadványnak tartalmaznia kell a tantervet, a megjelent tanügyi rendeleteket, az iskolai könyvtárak, szertárak gyarapodását, a tanárok névsorát, munkásságát, a tanulók névsorát és jegyeit, statisztikákat stb., valamint egy tanulmányt, az ún. programértékeztést. Ez legtöbb esetben az iskola egy tanárának tudományos értekezése volt” (GRÁBERNÉ BŐSZE 2007). A fenti rendelet értelmében az iskolák az 1850/51-es tanévtől kezdik rendszeresen közzétenni értesítőiket.

„A korai különböző típusú és szerkezetű kiadványok – írja Róth András Lajos – a század utolsó évtizedeire egységes arculatot nyertek a tartalmi szerkezet tekintetében. Az iskolák, amelyek cserekapcsolatban állottak, kölcsönösen egymástól is tanultak és nyertek ötleteket, de a fölöttes iskolai hatóságok is belátták az egységesítés fontosságát az olyannyira fontos adminisztráció és statisztikai nyomkövetés szempontjából” (RÓTH 1997: 2). Az egységesülés folyamata esetenként vitákat szül. Iskolánként változó, mit kell tartalmaznia egy jól szerkesztett értesítőnek. A hetvenes évek pedagógiai szakajtójában megjelenő egyes vélemények szerint a programértékezések fölösleges ballasztként terhelik az értesítőket. Ezek a tudományos folyóiratok profiljába illenek inkább, állapítja meg többek közt Klamarik János (KLAMARIK 1873) a Heinrich Gusztáv, Kleinmann Mór szerkesztette *Magyar Tanügyben*, hiszen a szakmához szólnak, nem a tanulóifjúsághoz és a nagyközönséghez. Sokkal hasznosabb az értesítőbe illő pedagógiai, módszertani közlemények publikálása. Mások ezzel szemben úgy gondolják, a fent említett értekezések növelik az értesítők becsét, segítik a szaknár munkáját (RÓTH 1997).

A magyar királyi vallási és közoktatásügyi miniszter 1890-ben utasítja a vezetése alatt levő középiskolákat, hogy az értesítő valamilyen aktuális nevelés- vagy oktatásügyi kérdéssel foglalkozó tudományos értekezést is közöljön.

Az ezeréves Magyarország egyik ünnepi előkészülete a minisztériumnak az az 1893-as rendelete, amely kötelezi a középiskolákat történetük megírására. Ennek fontosságára az akkori közoktatásügyi miniszter, Eötvös Loránd (1848–1919) is felhívja a figyelmet. Az ország 185 középiskolája közül 182 bejelenti, hogy szándékában áll bemutatni történetét a tervezett millenniumi kiállításon. Fináczy Ernő a vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából elkészíti *A magyarországi középiskolák múltja és jelene* című tanulmányát, amely monográfiaíráshoz szükséges módszertani útmutatóként is hasznosítható. A minisztériumi törekvések eredményeként nagyon sok iskola „...megírta (megíratta) és megjelentette saját történetét – az 1894/95. és az ezt követő évi értesítőkből, vagy azok hiányában külön kiadványban. A millenniumi ünnepségek évének elejére a magyarországi 54 protestáns középiskola közül részben vagy egészben csak 16 magyar nyelvű írta meg történetét, míg az összes középiskolák közül csak 64-nek készült el” (RÓTH 1997: 5).

Régiókban, az egykori Bács-Bodrog vármegyéhez tartozó Bácskában 1874-ben jelenik meg az első iskolatörténeti munka. Radics György (1846–1886) a vármegyeszékhely főgimnáziumi igazgatója *A zombori államgymnasium* című munkájában az intézmény múltját tekinti át. A minisztériumi indíttatású millenniumi „készülődés” időszakában Szűcs Lajos, a zentai gimnázium igazgatója az intézmény alapításának és két évtizedének a történetét foglalja össze közel kétszáz oldalon *Zenta városi községi gymnasium alapításának és 19 évi működésének története* (Zenta, 1895) című munkájában. *A zombori magyar királyi állami főgymnasium története 1872–1895* (Zombor, 1896) Jeszenszky Dezsőnek (1846–1899), az újvidéki születésű zombori gimnáziumi történelemtanárnak a könyve. Jeszenszky kifejti, a gimnázium missziója a magyar kultúra terjesztése a többnemzetiségű környezetben. Jó érzékkel figyeli meg, hogy a katolikus bunyevácok/horvátok jobban igazodnak a magyar államhoz és kultúrához, mint a pravoszláv szerbek, akik már egy fejlett nemzeti identitástudattal és kultúrával rendelkeznek. Másik fontos megállapítása művének bevezetőjében olvasható. Elgondolása szerint: „...egy vidéki gymnasium nagyon jelentéktelen szerve ugyan a nemzeti élet megnyilvánulásának, mindazonáltal az ilyen kisebb értékű létalakok történelmi genesise is érdekes és tanulságos, gyakran ugyanolyan mértékben, mint a nagy jelenségek történelme” (JESZENSZKY 1896: 3).

Az 1933-as *Magyar pedagógiai lexikon* vonatkozó szócikke a műfaj további tartalmi fejlődéséről, gazdagodásáról tanúskodik. Az itt olvasható leírás értelmében: az iskolák év végi nyomtatott értesítőjének „...tartalmaznia kell a lefolyt iskolaév történetének minden fontosabb mozzanatát (beírások,

tanév megnyitása és lefolyása; vizsgálatok, a testületben beállott változások; tanulmányi kirándulások; isk. ünnepélyek; egészségi állapot; az intézet jótékonyága; hivatalos látogatások stb.); a testület tagjainak névjegyzékét, iskolai munkakörét, társadalmi és irodalmi munkásságát; az ifj. egyesületek működését; a végzett tananyag rövid jelzését; a használt tankönyvek jegyzékét; a könyv- és szertárak gyarapodását és jelen állapotát, a tanulók névjegyzékét és osztályzatát osztályonként; a tanulókra vonatkozó statisztikai adatokat; tájékoztatást a következő iskolai évről; a középiskolákban ezenkívül értekezést és az érettségi vizsgálatok ismertetését” (MAGYAR PEDAGÓGIAI LEXIKON 1933: 511–512). Az 1945 előtti évkönyvtermés tömegében megfelel a fenti kívánalmaknak. Ugyanakkor az iskolai értesítők belső szerkezete, az egyes fejezetek arányai igen gyakran eltértek egymástól.

Az iskolai értesítők kiadása az iskolák államosításakor az 1948-as állami rendelet¹ nyomán 1949-ben megszakad. Az 1980-as évektől kezdve előbb szórványosan, az 1990-es évektől pedig ismét rendszeresen készülnek, nemcsak Magyarországon, hanem a határon túli magyar nyelven oktató intézményekben is (KERTÉSZ 2000).

Az értesítők az érdemsorozatok „kibővített tartalmú folytatásai, továbbfejlesztői” (KERTÉSZ 2000). Gráberné Bösze Klára szerint az iskolatörténeti, neveléstörténeti kutatások legfontosabb forrásai a levéltári iratok mellett az iskolai értesítők. „Iskoláink életéről leggazdagabban, a szemtanúk hitelességével az értesítők adnak számot. E műfaj nem az iskolák évi beszámolóit egyszerűen, hanem a tanárok tudományos megnyilatkozásainak fórumai, az iskolai élet színes lenyomatai, emberi sorsok induló szakaszának hírmondói. Köztük vannak a magyar és magyarországi szellemi élet kiválóságai” (GRÁBERNÉ BÖSZE–LÉCES 1996: 7).

A fentiekből adódóan Róth András Alajos a pedagógia és didaktika mellett mind a bibliográfia, mind a helytörténet szempontjából fontos forrásnak tartja könyvészetünk mostohagyermekét, az iskolai értesítőt. A bibliográfusnak szekunder támpont, hiszen az egyes „...tanárok iskolán kívüli társadalmi tevékenységéről, irodalmi, művészeti vagy tudományos tevékenységéről beszámoló fejezetben rengeteg olyan utalással találkozunk, amelyek a megjelent írások bibliográfiai adataira vonatkoznak, gyakran szakszerű leírását adva a cikkeknek. De hasznos forrásnak bizonyulnak azon információk is, amelyek csak azt jelzik, hogy az illető tanerő hol, milyen időszaki kiadványban közöl. Áttételesen így könnyebb a bibliográfiai adatok begyűjtése” (RÓTH 1997). A helytörténeti vonatkozásokat vizsgálva tágítanunk

¹ „Iskolai évkönyvek kiadásának megszüntetése” tárgyában 1948. június 7-én kelt 42.418/1948. VKM sz. utasítás.

kell a kört, hiszen a tárgyalt kiadványtípusban megjelenő közlemények nem pusztán az egyes települések, iskolák múltját, hanem a magyar kultúratörténet egészét gyarapítják, mert „...az értesítők oly értékes, máshonnan ma már nehezen összeszedhető adatokat tartalmaznak, amelyek nélkül szinte elképzelhetetlen egy-egy iskola teljes körű tevékenységének feltérképezése. Az iskolai év felépítésére, a tanterv és tananyag szerkezetére, a tanári kar összetételére, a tanított tárgyakra és tanításuk idejére vonatkozó adatok mellett ott sorakoznak az adatok a diákságra vonatkozóan is. Megismerhetjük nevüket, nyelvi, nemzetiségi és felekezeti hovatartozásukat, egészségügyi állapotukat, a szüleik polgári állását, társadalmi eredetét, érdemjegyeiket, kiemelkedő tevékenységeiket egyaránt. Az értesítőket lapozva kitárul az iskola mindennapi belső élete, az önszerveződő önképzőkörök, ifjúsági és diákegyletek. Képet nyerünk az oktatási intézmény fejlődéséről, szertárainak, gyűjteményeinek gyarapodásáról. Fény derül arra a társadalmi háttérre, amely nem kis részben járult hozzá az iskolák fenntartásához, egy-egy szegényebb sorú diák iskoláztatásához, vagy gyűjteményeik gyarapításához. Az iskolák kultúraközvetítő és kultúraápoló szerepe helyi vonatkozásokban is nagyon fontos, hiszen nem egy helységben ezek az intézmények voltak az egyetlenek – az egyházak mellett –, amelyek révén kulturális megnyilvánulásokra került sor. Felsorakoznak mindazon magánszemélyek, magánvállalkozók, intézmények, állami támogatók, akik és amelyek anyagilag is felpártolták az oktatás ügyét. Az »Adatok az iskola [...] évi történetéhez« című fejezetek tartalmazzak még nagyon sok olyan adatot, amelyek beékelve a szövegbe – jelentőségüknél fogva – érdeklődésre tarthatnak számot helytörténeti, illetve művelődéstörténeti szempontból» (RÓTH 1997: 5–6).

A magyarországi iskolai értesítőket feltáró első bibliográfia a Dörnyei Sándor, V. Ecsedy Judit és Pavercsik Ilona szerkesztette *XVIII. századi érdemsorozatok* című kötet.² A *magyar neveléstörténet forrásai* című sorozatban publikált segédletből megtudhatjuk, hogy a Magyarországon fellelhető legkorábbi értesítő 1744-ben jelenik meg Kassán, és az Országos Levéltárban található. A több mint kétszáz érdemsorozatot feldolgozó bibliográfia az alsó- és középfokú iskolák értesítőit veszi számba. A címleírások a városok betűrendjében, iskolatípusok szerint, ezen belül időrendben követik egymást. Az érdemsorozatok fenti bibliográfiája lelőhelyjegyzéket is közöl, ami nagyon fontos, analitikus feltárást végez, amikor az osztályok felsorolására, létszámának közlésére, tanári névsorok közreadására vállalkozik.

A magyar iskolai értesítők teljességre törekvő bibliográfiáját 1996 és 2006 között adja közre Gráberné Bösze Klára és Lécés Károly tizennégy

² Budapest, OPKM, 1989.

kötetben az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum kiadásában.³ Az OPKM értesítő-különgyűjteményében és a magyarországi nagykönyvtárak (egyetemi, egyházi, iskolai), levéltárak állományában fellelhető dokumentumok címléírása tartalmazza az értesítő címét, az iskolaévet, az évfolyamot, a kiadási évet, a szerkesztőt/közlőt, a nyomdát, a nyomda székhelyét, a terjedelem adatait, esetenként megjegyzést, valamint a lelőhelyet. A bibliográfia a mindenkor történelmi Magyarország területén található iskolák értesítőit tartalmazza. Az 1918-ban elcsatolt területeken maradt magyar iskolák évkönyvei/értesítői nem szerepelnek a bibliográfiában. Az 1941 áprilisában visszaszatolt területeken ismét a magyar tanügyigazgatás vette át az iskolákat, így természetesen az 1944/45-ig napvilágot látott értesítők adatai is bekerültek a bibliográfiai korpuszba. A gyűjtés tárgydőszaka 1949-ig terjed, 42 600 bibliográfiai egységet foglal magában. A folytatást illetően „Fontos lenne még az 1949-től 1990-ig, vagy 2000-ig nyomtatásban megjelent évkönyvek bibliográfiai leírásait is összeállítani, bár az 1990-es vagy talán 1980-as évektől megjelentek talán már megtalálhatók a könyvtárak adatbázisaiban. Valószínűleg »digiévkönyvek« is megjelentek...” (GRÁBERNÉ BŐSZE 2007).

A fenti munkálatokkal szinte egy időben kezdi Róth András Alajos egy integrált könyvtári program segítségével a székeljudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtárában fellelehető értesítők feltárását. A valamikori helyi református kollégium és katolikus gimnázium történeti könyvtárainak az iskolai évkönyvgűjteménye a Monarchia több száz iskolájának majdnem 9000 értesítőjét tartalmazza. A feldolgozáshoz használt integrált könyvtári program lehetővé teszi az értesítők tartalmi feltárását, valamint a gyors és hatékony visszakeresést. A Róth által feltárt értesítők analitikái a gazdag tematikáról⁴ vallanak, egy olyan sokrétű, jól hasznosítható adatmennyiségről, amely Róth szerint analitikus katalógus formájában válhat igazán közkinccsé (RÓTH 1997).

Térségünkben a szabadkai Városi Könyvtár bibliográfusa, Kiss Gusztáv teszi közzé, az anyaországi gyakorlathoz igazodva, a vajdasági magyar

³ A magyarországi iskolai értesítők bibliográfiája. 1–14. Budapest, OPKM, 1996–2006.

⁴ Tanévnýtít és tanévnýtít beszéd, tanárbeiktató beszéd, tanári értekezés, nevelésméleleti munka, módszertani munka, iskolatörténeti adat, iskolai ünneptéyek, irodalmi műelemzés, alkalmi beszéd és vers, tanári székfoglaltó, tanári jubileum, oktatásméleleti munka, iskolatörténet, iskolai rendszabályzat, művelődéstörténet, irodalom, irodalomtörténet, egyháztörténet, nekrológ, statisztikai adatok, didaktikai gűjtemények, meteorológiai jelzések, iskolai és tanulmányi kirándulások, illusztrációk, a tanárok társadalmi tevékenysége, életrajz, jellemrajz, iskola és világháborúk, könyvtári leltárak, természettudományok, bibliográfiai adatok, a tanárok irodalmi munkássága.

értesítők első bibliográfiai összegzését.⁵ A másfél ezer tételnyi bibliográfiai anyag 1944-ig terjedő leírásai „...a többnyire ismert és számon tartott (nemzeti bibliográfiák, településbibliográfiák és egyéb helyen fellelt) kiadványokat sorolja fel települések szerint, azon belül is iskolatípusok alapján csoportosítva őket” (KISS 2001: 1). A bibliográfia a lelőhelyet is jegyzi, néhány tétele annotált, esetenként utal a programtanulmányra.

Értesítőink tartalmi feltárása várat magára.

Az alapfokú tanintézmények iskolai értesítőinek esetenkénti analitikus leírása igazolja, az ezekben fellelhető közlemények jórészt iskolatörténeti jelentőségűek, az adott intézmény tanáira, növendékeire, életére vonatkozó adatokat tartalmaznak. Tipikus a bezdáni községi általános iskola értesítőjének a szerkezete (függelék).

Vidékünk középfokú iskoláinak, ipariskoláinak, gimnáziumainak az évkönyvei művelődéstörténeti jelentőséggel bírnak, hiszen az *Entwurf* és a későbbi minisztériumi rendeletek nyomán programtanulmányokat, iskolatörténeti írásokat is tartalmaznak. Példaértékű az apatini polgári fiúiskola egyik értesítőjének a függelékben közölt szerkezete. Az utóbbi iskolatípusok esetében jellemző a nyolcvanas években megjelenő tanulmányi kirándulások, melyekről rendre beszámolnak az értesítők. Az apatini polgári fiú- és leányiskola tanulói az 1913–1914. tanévben Bezdánba, Kiskőszegre és Vörösmartra látogatnak. Mák Ferenc a fumei és a tavaszi diákkirándulásokról számol be a fumei magyar királyi állami főgimnázium, az óbecsei községi polgári leányiskola, a magyarkanizsai községi polgári fiúiskola, a pancsovai magyar királyi állami polgári leányiskola és a fehértemplomi magyar királyi állami főgimnázium értesítőjében fellelt közlemények alapján. Az iskolai értesítőknek köszönhetően értesülhetünk arról, hogyan fogadják 1885-ben a zombori gimnazisták a pesti gyorssal az országos kiállításról hazafelé tartó fumei gimnáziumi tanulótársaikat, milyen tapasztalatokat szereznek a magyarkanizsai községi polgári fiúiskola, az óbecsei polgári leányiskola és a pancsovai polgári leányiskola növendékei 1905, 1909, 1911 tavaszán a fumei tengerparton.

Értesítőink tartalmi feltárása tehát könyvészetünk el nem évülő adóssága.

⁵ A magyar nyelvű iskolai értesítők Vajdaságban 1–2. = *Új Kép (Tanármelléklet)*, 2001., 4. és 5–6. sz.

FÜGGELÉK

1. Bezdán mezőváros községi iskoláinak II-ik értesítője az 1886–1887-ik tanévre. Összeállította a közs. tanító-testület. Zombor, Nyomatott Muzsik és Partlics-nál. 1887. – [34]. p. ; cm

T.: *A szülők figyelmébe* (3–6. p.); *A tanév története* (7–8. p.); *A közs. iskola-
szék tagjai* (9. p.); *Községi tanítói testület* (9. p.); *Hitoktatók* (9. p.); *A tanulók
érdemsorozata. Érdemsorozatba használt jelmagyarázat. Beltéri V. és VI. ve-
gyes osztály. Beltéri IV. vegyes osztály. Beltéri III. vegyes osztály. Nagytutczai
III. osztály. Nagytutczai II. osztály. A gólyautczai II. vegyes osztály. Az újutczai
II. vegyes osztály. A kápolnai II. vegyes osztály. A beltéri I-ső vegyes osztály.
Homok szt. györgyi vegyes osztály. A kápolnai I. vegyes osztály. Az újutczai
I. vegyes osztály. Ismétlő fiú osztály. Ismétlő leány osztály. (10–32. p.); Tan-
ügyi táblázat 1886–87. tanévről [33. p.]; *Értesítés a jövő tanévre* [34. p.]
OSZK Ért. 169/a / 1885–1887*

2. Az apatini államilag segélyezett községi polgári fiú- és polgári leány-
iskola értesítője az 1913–14. tanévről. Közli: Weigang János igazgató. 1914.
Lotterer Antal Apatin. – 44 p. ; cm

T.: *Kirándulás Kiskőszeg–Vörösmarth Bezdánba. (1–2); II. Az ősz
környezete és élete Apatin vidékén / Weigang János igazgató* (3–10. p.);
*Adatok az 1913–1914. tanév történetéhez : Tanulók felvétele és az iskolaév
megnyitása. A tanítás menete. A tantestület működése. A tantestület egyes
tagjainak működése. Az iskola tanulóinak egészségügye. A tanulók erkölcsi
magaviselete. Valláserkölcsi oktatás. Az ének- és tornatanítás. A hazafias
szellem ápolása. Rendtartás. Jutalmazások. Az évi zárvizsgák Uránia. Tánc-
tanítás. Tornaverseny. (12–17. p.); Az iskola felügyelete és igazgatósága :
A) Kir. tanfelügyelőség. B) Miniszt. szakfelügyelő. C) Iskolaszék (18 p.) Fiú-
iskolai tantestület (18–19. p.); A leányiskolai tantestület (19. p.); Statisztikai
adatok : 1. A nyilvános tanulók száma az isk. év elején és végén a társadalmi
állás szerint részletezve 2. Az iskolába beírt nyilvános tanulók számának
alakulása az iskolai év folyamán, iskolai mulasztások 3. A nyilvános tanulók
száma az iskolai év végén a tanulás eredménye szerint 4. A nyilvános tanulók
megoszlása vallás és anyanyelv szerint az iskolai év végén osztályonként (20–
22. p.); A polgári fiúiskola tanulóinak névsora : I. fiúosztály. Osztályfőnök:
Szörényi János. II. fiúosztály. Osztályfőnök: Hauk János. III. fiúosztály. Osztályfőnök:
Oppenländer Gyula. IV. fiúosztály. Osztályfőnök: Buschbacher
Márton (23–25. p.); A polgári leányiskola tanulóinak névsora : I. leányosztály.
Osztályfőnök: Lesskó Olga. II. leányosztály. Osztályfőnök: Szörényiné
Telegdi Anna. III. leányosztály. Osztályfőnök: Oppenländerné Benkó Teréz.*

IV. leányosztály. Osztályfőnök: Bresowsky Izabella (25–27. p.); Értesítés : az 1914–1915. iskolai évre vonatkozólag a következőket hozom a köztudomásra. I. A polgári iskola I. osztályába szabályszerűen csak oly tanuló léphet be... II. Középiskolából a polgári iskolába való átlépést a vallás- és közoktatásügyi miniszterium a következőképpen szabályozza... III. A különbözőzeti vizsgák táblázata. A gymnasiumból átlépő tanulók tantervi különbözete a következő. (28–33. p.); Tájékoztató [a továbbtanulási lehetőségekről, hova lehet iratkozni a polgári elvégzése után] (34–27. p.); Kivonat a polgári fiúiskolában tartandó magánvizsgálatok szabályzatából (38–39. p.); Az apatini polgári fiúiskolában az 1914–1915 tanévben használandó tankönyvek jegyzéke : I. fiúosztály. II. fiúosztály. III. fiúosztály. IV. fiúosztály (40–42. p.); Az apatini polgári leányiskolában az 1914–15 tanévben használandó tankönyvek jegyzéke : I. leányosztály. II. leányosztály. III. leányosztály IV. leányosztály. Hittani könyvek. I. Hittani könyvek. Ref. hittani könyvek (42–44. p.)
OSZK Ért. 23 / 1913–1914

IRODALOM

- FINÁCZY Ernő 1902. *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában.* II. köt. Budapest
- GRÁBERNÉ BÖSZE Klára–LÉCES Károly (szerk.) 1996. *A magyarországi iskolai értesítők bibliográfiája 1850/51–1948/49.* 1. köt. Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum
- GRÁBERNÉ BÖSZE Klára 2007. *A magyarországi iskolai értesítők/évkönyvek évszázadai, és bibliográfiai feltárásuk. Elektronikus Könyv és Nevelés*
http://www.tanszertar.hu/eken/2007_01/gbk_0701.htm, 2011. VI. 2.
- JESZENSZKY Dezső 1896. *A zombori magyar királyi állami főgymnázium története 1872–1895.* Zombor
- KERTÉSZ Gyula 2000. *A hazai iskolai értesítők száz esztendeje. = Könyv és nevelés*, 2.
<http://olvasas.opkm.hu/index.php?menuId=125&action=article&id=136>, 2011. VI. 5.
- KISS Gusztáv 2001. *A magyar nyelvű iskolai értesítők Vajdaságban* 1. = *Új Kép (Tanármelléklet)*, 4. 1–28.
- KLAMARIK János 1873. *A tanintézeti értesítvény mint a nyilvánossági jog postulátuma. = Magyar Tanügy*, 116–117.
- MAGYAR PEDAGÓGIAI LEXIKON 1933. Budapest, Révai.
- MÁK Ferenc 2010. *Fiumei és tavaszi kirándulások. = Horvátországi Magyarság*, 5–14.
<http://www.huncro.hr/magyarsagPDF/Mjesecnik1007.pdf>, 2011. VII. 14.
- RATIO EDUCATIONIS 1981. *Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása.* Fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta Mészáros István. Budapest
- RÓTH András Alajos 1997. *Iskolai értesítőink bibliográfiai és helytörténeti jelentősége.*
http://www.vmmk.hu/hksz/konf19942002/WWW/1997_miskolc/0018.htm, 2011. VII. 12.

The Development and Study of Hungarian School Reports

One of the stepchildren of Hungarian book publishing is the school report booklet. This form of publication for educational purposes was devised based on various decrees with unifying intentions by ministries from 1744 onwards. The importance of school reports in the history of education is obvious, presenting essential sources of bibliography, as well as resources for research in the field of history of culture and education. The bibliographic catalogisation of school reports issued up to 1949 was performed by the Hungarian Ministry of Culture and Education at the turn of the 20th–21st century. The analytical examination of the volumes is in progress.

Keywords: school report, year book, Hungary, Vajdaság, analysis of contents, bibliography, history of education and culture

Kocsis Árpád

„EGY” BECSKEREKI VÁRADY CSALÁD TÖRTÉNETE

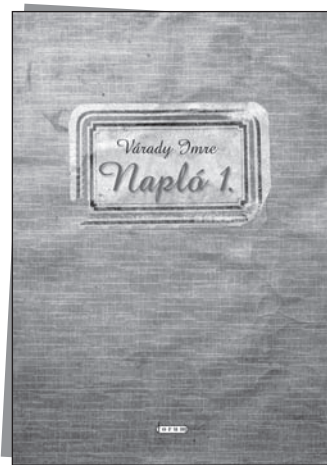
The History of “a” Várady Family from Becskerek

Várady Imre: *Napló I.* 1867–1910. Kézirat-előkészítés és előszó: Várady Tibor. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2011

Irigylem a nagybecskerekieket. Irigylem azon világ miatt, amely Várady Imre *Naplójából* élém tárult, s amelyet több nemzetiségből összegyúrt légkör, a kiegyezés utáni kisvárosi miliő, hivatalos órák utáni délutáni kuglizások a vén vadgesztenyefák alatt, nyugodt polgári élet, sörcsolások, s – a mából szemlélve – 100–150 éves történelem és politikus életpályák alkotnak. Irigylem őket annak tudtával is, hogy egy letűnt korba pillanthatok merengve, amikor Várady Imre *Naplójának* első kötetét veszem a kezembe. A feljegyzések lezáródása (1948. november 7.) óta 63 esztendő telt el, a *Napló* első bejegyzésétől (1883. május 18.) számítva 128. Ha Várady Imre apjának feljegyzéseit tekintjük kiindulópontnak, melyek úgyszintén belekerültek a *Napló I.*-be, máris a 48-as forradalom utáni esztendőkből járunk. Azóta a vadgesztenyefákat törzsükön vágják, az utolsó kuglibabuk is eldőlt, a sörkerteket pedig felváltották a kávézók. Marad az emlékezés.

MARAD AZ EMLÉKEZÉS

Várady Imre *Naplója* a legjobbkor hagyta el a nyomdát. Az írók és más közéleti személyiségek újabban mind gyakrabban jelentetik meg én-kronikáikat és visszaemlékezéseiket. Az idei magyarországi Ünnepi Könyvhéten – melyen a Forum Könyvkiadó először mutatta be Várady írásait – három további napló is megjelent: Szabó Magda *Liber Mortis* (Halottaskönyv) című könyve, a Hollandiában és Németországban tevékenykedő író és tanító Kibédi Varga Áron naplója és Márai Sándor naplófolyamának tize-

dik kötete. Igen illusztris körbe került tehát a nagybecskereki ügyvéd, honatya és a szerb parlamenti képviselő visszaemlékezése.

Egyrészt visszaemlékezésekről, másrészt pedig naplóról beszélhetünk. S bár a könyv címlapján, pontosabban (az iskoláskoromra emlékeztető, piros-kék kerettel befuttatott) vignettán is az áll: *Napló I.*, ha mindenképp műfaji besorolást kellene adnunk, memoár-naplóról beszélhetnénk. Egyrészt Váradyból hiányzik az (írói-politikusi) naplóírói becsvágy, az az igen sokat emlegetett Witold Gombrowicz-i „Hétfő–Én. Kedd–Én. Szerda–Én. Csütörtök–Én.”-féle attitűd. Másrészt a múlt megszépítése, ahogyan ezt Thomas Mann cselekedte, amikor a weimari káoszban nagyon várt egy erős kezű vezetőre, Hitler hatalomra jutása után viszont ezek a napló részletek csendesesen „elveszejtődtek”. Várady Imre naplóírói hozzáállása inkább Szentkuthy Miklósa, Füst Miláné és Márai Sándor feleségének, Matzner Ilonának szemléletére emlékeztet, akik élettörténeteiknek a legapróbb részleteit is dokumentálták. Várady Imre esetében ez a feljegyzéseken kívül azt is jelenti, hogy minden hivatalos és félhivatalos, családi és üzleti ügyiratot, levelet és okiratot, de még vasúti kedvezményről szóló igazolást is elraktározott. Várady világa így módon épül fel: bizonyítványok, tanúsítványok, párbajjegyzőkönyvek és naplóbejegyzések egymást igazoló valóságából.

Várady Imre felbontja az időrendet is, s ezzel is erősíti meggyőződésünket, hogy nem naplót, nem „csak” naplót olvasunk. A könyvben megközelítőleg sem napról napra bonyolódnak a cselekmények. Az első fejezet is már *in medias res*szel indul, hiszen a második világháború után találjuk magunkat, amikor az ügyvédi talárt odahagyva, immár nyugdíjba vonulva, 81 esztendősen dr. Várady Imre, lányának kérésére visszaemlékezéseinek megírásába kezd. Már a mód is árulkodó, ahogyan a *Napló* készül, ugyanis nem talál hozzá megfelelő füzetet, nagy a papírhány, így hát az ügyvédi irodájából kiselejtezett régi papírlapokra, fedőlapokra rovdódnak a sorok. Az írások címe is a szedett-vedett írásfelületre utalnak: „Laza lapok”. Ide kerülnek elsőként a családról való bejegyzések is. E fejezet több szempontból is érdekes számunkra. Mert noha megtudjuk, hogy például a becskerekai Váradyak Tolna megyéből és a Szegedhez közeli Deszkről származnak, továbbá, hogy Várady Imre szülei sorozatos véletleneknek köszönhetően találkoznak és kerülnek végül Torontál vármegye székvárosába, Becskerekre, tehát rengeteg adalékot megtudunk a Várady családdal kapcsolatban, mégis érezzük: itt elsősorban nem a família a lényeges, hanem a kor. A *Napló* nem „a” becskerekai Várady családról szól, hanem (s ez jelentőségéből mit sem von le:) „egy” becskerekai családról, amely történetesen a Várady família.

Érdekesekek a *Napló* írójának szögletes zárójelbe tett kiszólásai is, számomra ezek a könyv legmegkapóbb sorai. Például az 1944/45-ös magyarországi és jugoszláv orosz bejövettel felszabadULÁS-ként jegyzi Várady, a család történetének taglalásakor pedig így fakad ki: „Békebeli jó töltőtollamat, immár a má-

sodikat, íróasztalomról elcsenték. Kénytelen vagyok itt készült, jugoszláv honi gyártmányú töltőtollal kínlódni, s ezzel folytatni az emlékezések továbbírását.” A *Családom* alfejezetben jelennek meg az apa, Várady József „Emlékezései” is 1849 májusából, a Windischgrätz csapatai elleni verpeléti és isaszegi csatáról. Napló naplót idéz tehát, mint valami újabb kori regényben. De ne tévelyedjünk el: a *Napló I.* maga a valóság.

MAGA A VALÓSÁG

A valóság, mely nemegyszer mesei fordulatot vesz. Például 1849 májusában, Budavár bevételekor, amikor a szabadságharc különböző ütközeit járó két Várady fivér összetalálkozik, majd Világos után együtt bujkál a becskerekai plébánián. Ugyancsak a mesei fordulatokat juttatja eszünkbe a begaszentgyörgyi szerb pap és a község jegyzője közötti peres eljárásról szóló rész. A jegyző feszületre tett kézzel megesküszik, hogy igazat beszél, s ezzel a pópát a bíróság pervesztesnek mondja ki. (E fordulat jogi szempontból is tanulságos lehet.) A pap keserű dühében térdre ereszkedve Istenhez fohászkodik, kérve, hogy a hamisan esküvőre sújtson le haragja. Az égben a pápa meghallgatásra talál. Az est beálltával borgőzös fejjel a jegyző homokfutóra ül, s elhajt a bánati éjszakában. Wejssz Oszkárt csak másnap reggel találják meg nyakcsigolyatöréssel az árokba fordulva. A falu népe a baleset helyén később emlékkeresztet állított, s Várady Imre vőlegény korában arra kocsikázgatva mindig el-elmereng az életről, ha a keresztre tekint. A mesék viszont máskor metsző élességgel fordulnak vissza a valóságba. Így történik ez Várady édesanyjának esetében is, aki három kisgyermekét tizenhárom nap alatt veszítette el, s aki e feletti fájdalmában az örülethez sodródott közel. A temetőből kellett visszavonszolni, mert a friss hantok alól gyermekeinek sírását hallotta elcsitíthatatlanul.

ELCSITÍTHATATLANUL

Várady Imre mindent aprólékosan dokumentál. Nagybecskerekai házuokról vázlatrajzot készít, iskolai bizonyítványait rendre megőrzi, s mellékeli a naplókhoz, de feljegyezte tanárainak, osztálytársainak nevét is, s ez utóbbiak sorsával is foglalkozik. Érdekes, hogy az 1877/78-as gimnáziumi első osztályba még 56-an jelentkeznek, de a nyolcadik végére 18-ra fogyatkozik a számuk. Várady eltökéltségét bizonyítja feltüntetett napirendje: éjjel 11 és 12 között még a latint magolja, de reggel a kakasokkal ébred, 6:30-kor már reggelizik. „A plébánosunk erővel papi pályára szeretne léptetni, de nem lehet, nem – nincs hozzá hivatásom – és vége! [...] Jogász akarok lenni! Ehhez érzek hajlamot is, hivatást is és határozott vonzalmat. Igaz, hogy mihelyest azt mondom vkinek: jogász leszek –

mindjárt azt gondolja: egy ember-nyúzóval több lesz. – Pedig korántsem!” – Így tusakodik magában a tizennyolc éves fiatalember. A rendszeres munkavégzést az érettségi letétele után sem hanyagolja el. Ekkor már Budapesten találjuk, az egyetemen, a millennium forgatagában. Már az első hetekben felkeresi az Országházat a Sándor utcai palotában. Az ülésterem karzatáról lepillantva Apponyi Albertet, Jókai Mórt (!) és Tisza Kálmánt látja a padokban tanakodni. Közben zajlik az ifjúság élete is, Várady több párbajban segédkezik, esetleg vezetője vagy (ritkán) résztvevője is ezeknek. A „harczképtelenségig” folytatott – amúgy törvényileg tiltott – vívóküzdelmekről („Szúrás kizárva.”) jegyzőkönyv készül. Várady ezen jegyzőkönyveket is megőrzi.

A harmadik évfolyamot a becskerekfi fiatalember Triesztben tölti rendes katonai szolgálatának letöltésével. Sajnos a monarchiabeli katonáskodásról keveset ír *Naplójában*, minél gyorsabban szabadulni kívánt Triesztből. (Pedig, mint megjegyzi, naplószerű feljegyzéstöredékek ebből a korszakból is fennmaradtak. Úgy látszik viszont, hogy a nyolcvanhárom éves naplóíró a katonai élményeit megtartotta magának. „...e régi írásokat végiglapozva, e feledhetetlen katonáév különös hatású mozzanatait újból átérzem, újból átélem.”)

Érdeemes kitérni a *Napló* nyelvi sajátosságaira is. Két példát említek. Triesztbe utazván a katonák Ljubljánán, azaz: Laibachon keresztül jutnak el, amely akkor még igazán nem lehetett „fővárosi” rangú, Várady nem is veszteget rá sok szót; s a regrutáció helyett, a fiatalok katonai vizsgálatát „asszentálásnak” nevezték. Apróságok ezek, de a *Napló* valósága ezen apróságokból épül fel. Elmennni ezek mellett nem lehet, csakúgy, mint az egyetem negyedik osztályának elvégzése utáni diplomakiosztóról megőrzött eskümintá mellett. Ennek szövegét már akkor ódonnak érezte Várady, ki tudja, mikor íródott tehát? „...minden igyekeztemet oda fordítandom, miszerint tehetségem és viszonyaimhoz képest a jogi és államtudományok általam is előbbre vitessenek, s ekkép is hazám díszé s a közmíveltség öregbedjék és virágzást lásson – mondta fel a jogtudor esküjét Várady 1889 júniusában. – Isten engem úgy segítjen.”

ÚGY SEGÉLJEN

Az élet egészen más oldalára adnak betekintést Váradynak a feleségéhez címzett szerelmes levelei, melyekre a válasz németül érkezett Begaszentgyörgyről. Közben pedig az ügyvédi munka mellett a naplóíró politikai babérokra is tör. Hamarosan a megyei bizottság tagjai között találjuk, majd országgyűlési jelölt, 1905-től parlamenti képviselő. A korteskedésben nem kisebb személy segít neki, mint Apponyi Albert gróf, akitől nemcsak a szónoklás mesterségét tanulhatja el, de fizikai ismereteket is szerezhet. Történt ugyanis, hogy a becskerekfi választási beszéd előtt elkezdett esni a hó, a rendezvény szervezőinek pedig fött

a feje, hová helyezték át a szabadban felállított pódiumot. Apponyi azonban megnyugtatta a társaságot, jobb hír nem is kellett neki – mondotta –, hiszen a hó kitűnően vezeti a hangot, mondandója hihetőleg mindenkihez el fog érkezni. Ki tudja, talán éppen a hóesés segítette tehát hozzá Váradyt az országgyűlési mandátumhoz!

A naplóíró a társadalom kitűnő jellemzését adja a Nagybecskereki Szőnyeggyár csődeljárásáról megemlékezve is. A tulajdonos könnyelműen állt hozzá a részvénytársaság dolgaihoz. Noha anyagi fedezete nem volt hozzá, számos újítást, építkezést hajtatott végre. A nagybecskereki cserepesek, ácsok, mázolóok és napszámosok meggondolatlanul hitelezték meg a gyárat munkájukkal, többen közülük az építési anyagot is a sajátjukból biztosították. A szőnyeggyár országszerte jó nevű volt, senki sem gondolt a krachra. Végül mégis az történt, hogy a gyár nem tudta eladni fonalait, gyapottermékeit, s a hitelezők legnagyobb megrökönyödésére, az egész város iparosságát végveszélybe sodorva, csődöt kért maga ellen, mondván, fizetéseképtelenné vált. A gyár vezetője a csődgondnokságot egyik ügyvédismerősének szerette volna juttatni, s terve félig-meddig sikerült is. Ám az igazság (újabb mesei fordulat) végül győzedelmeskedett, s Várady Imre került a gondnoki posztra. A vezetőség nem kerülhette el a bűnvádi feljelentést. A szőnyeggyárat végül a Bácskában ismert „milliomos nábob”, Dungyerszky Lázár vásárolta fel.

Várady a parlamentben is fáradhatatlan, noha az Osztrák–Magyar Monarchia már „fáradóban”. A tanítók fizetése melletti kardoskodást és a katonaságban a magyar nyelv érvényesüléséért indított harcát odáig vitte, hogy maga Apponyi üzentetett át hozzá, hogy most már fogja vissza magát, a kormány költségvetésének lehetősége és az ő türelme is véges. „Nagyon nehéz annak a hadvezérnek helyzete, akire a saját táborából lövöldöznek.” – szólt Apponyi figyelmeztetése. Várady Imre azonban tántoríthatatlan. „Engem azonban kötött a tanítóknak adott ígéretem, s így igyekeztem is ezt beváltani.”

A *Napló I.*, noha az 1867–1910-es éveket dolgozza fel, a sajtóságos, felbontott, meg-megszaggatott időrendhez hűen 1955-ben fejeződik be, amikor a népes Várady család Imre képviselővé választásának ötvenedik évfordulóját ünnepli. Az összejövétel, míg a likőrös üveg és a képviselőfánkos tálca körbejár, kitűnő alkalom az összegzésre is. Várady Imre gyermekei sugárirányban röppentek szét a családi házból, s leszármazottjai Hollandiában és Budapesten csakúgy megtalálhatók, mint Horvátországban vagy éppen Dél-Amerikában. Nehéz is összeszedni és végigkövetni mindenki életútját, szinte lehetetlen.

De hálásabb feladatot nehéz elképzelni.

HÁLÁSABB FELADATOT NEHÉZ ELKÉPZELNI

A kutatómunka Várady Imre nemzetközi jogász unokájában, dr. Várady Tiborban öröklődött. Ő volt, aki nagyapja feljegyzéseit egybegyűjtötte, alcímekkel látta el, és kiadatta. Csak remélni lehet, hogy a történet folytatódik, hamarosan megjelenik a *Napló* második és harmadik része is. Hiszen nem öncélú vállalkozásról van szó, ahogyan erről a bevezető fejezetet jegyző Várady Tibor is ír: *„A történelmet az iskolában (így vagy úgy) megtanuljuk. Feledésbe merül azonban az élet. A feledés különösképpen akkor fenyeget, ha az eseményekkel együtt eltűnnek az emlékhordozók is. Nemigen van már Nagybecskereken, aki továbbadja, a német vagy a zsidó mindennapok emlékeit. A fennmaradás küszöbére került a magyar emlékezet is.”*

Nagybecskereken újra esni kezd a hó, tekebábuk dőlését hallom, megbokrosodott lovak vágatását, szekér dőndülését s a hordó buffanását, ahogyan csapra verik az árnyas vadgesztenyefák alatt.

Gruber Enikő

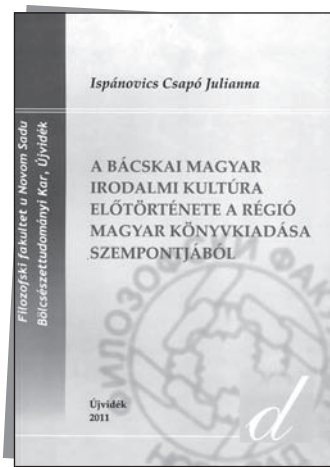
A KÖNYVKIADÁS SZEREPE A VAJDASÁGI MAGYAR IRODALOM KIALAKULÁSÁBAN

*The Significance of Book Publishing in the Creation
of Hungarian Literature in Vojvodina*

Ispánovics Csapó Julianna: *A bácskai magyar irodalmi kultúra előtörténete a régió magyar könyvkiadása szempontjából*. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, 2011

Ispánovics Csapó Julianna neve hallatán a bibliográfia-kutatás jut eszünkbe először, ugyanis az ő érdeme, hogy a jugoszláviai magyar irodalom írásműveinek jegyzéke 1988-tól 2001-ig könyv formájában is megjelent. Bár a bibliográfia az olvasó szemével nézve unalmas, szürke műfaj, és nem mondható olvasmányosnak, ennek ellenére alapvető kutatási segédlet az irodalom művelői, kutatói, tanulmányozói, tanárai, istápolói és rokonszenvezői számára.¹ Fontossága vitathatatlan, felhasználása pedig sok esetben nélkülözhetetlen. Az általam ismertetett könyv mögött is felfedezhető a sok éves kutatómunka, a bibliográfiákban való jártasság, nemkülönben az irodalom iránti mély tisztelet.

A könyv előszavában a szerző kifejti, hogy Kulcsár Szabó Ernő nyomán ő is elveti a történetiség lineáris-kronologikus felfogását, és sokkal fontosabbnak tartja a befogadás és az irodalmi tudat alakulástörténetének a vizsgálatát. Ebből kiindulva, nem az 1918-as évet tekinti origónak, hanem visszamegy arra az időszakra, amikor még a térség a Magyar Királysághoz tartozott, ugyanis Budapest, mint centrum és a mai Bácska városai, mint periferikus területek közötti viszonyban már akkoriban fellelhetők az öntudatra ébredés és az önálló művelődés igényei. A *Bevezetés*ben azt is fontosnak tartja tisztázni, hogy a vizsgálat szempontjából csak-

¹ Olvashatjuk e kijelentést Ispánovics Csapó Julianna egy korábbi összegező írásában.

is azokat az irodalmi műveket vette figyelembe, melyek nyomtatva, kiadvány vagy kisnyomtatvány formájában jelentek meg. A kéziratoktól és az időszaki kiadványoktól ezúttal eltekintett. Ugyanakkor mivel az irodalmi alkotások a nem szépirodalmi szövegek kontextusában keletkeztek, mindenképpen elengedhetetlen a környezet vizsgálata, a könyv fizikai létrejöttének a körülményei, a könyvkiadói és terjesztői hálózatok felkutatása és azoknak az olvasási szokásoknak a feltérképezése, melyek nagymértékben befolyásolták a szöveg befogadását és az irodalom kialakulását. A vizsgált korszak irodalmát Ispánovics Csapó Julianna három centrumnak tekinthető város: Zombor, Szabadka és Újvidék viszonylatában vázolta.

TÖRTÉNELMI ÁTTEKINTÉS

A könyv második fejezete a Bácska kialakulástörténetét írja le, vagyis történeti áttekintést nyújt a XVIII. század végétől az Osztrák–Magyar Monarchia bukásáig. Ezt a részt tartom az egyik legfontosabb egységnek, hiszen a történelem alakulása mindig nagy hatással van egy közeg szellemi életének fejlődésére.

1802-ben Bács és Bodrog vármegye egyesítésével kialakul Bács-Bodrog vármegye. A Bácska kifejezés valójában ennek az összefoglaló neve. A vármegye határát északon Pest és Csongrád megye, keleten Torontál, délről Szerém, nyugatról pedig Verőcze és Baranya megye képezte. Trianon után kizárólag a vármegye északi része tartozott Magyarországhoz, legnagyobb része folyamatosan a délszláv államokhoz. 1950-ben a megyerendezés során a Magyarországhoz tartozó részét Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye déli részével együtt Bács-Kiskun megyévé alakították, a valamikori vármegye déli része pedig Vajdaság Autonóm Tartományhoz tartozik. Ezt a területet nevezik ma Bácskának, mely nem egyezik meg az eredeti Bácska jelentéssel. A továbbiakban a Bácskát az újkori Bács-Bodrog vármegyére vonatkoztatva említem.

A vizsgált időszakban e terület lakosainak nemzetiségi hovatartozása igen széles skálán mozgott. Éltek itt a magyarokon kívül németek, szerbek, sokácok, bunyevácok, zsidók, románok, ruszinok, szlovákok és cigányok is.² A török hódoltság idején ugyanis az itt élő magyarság nagy része kipusztult, és az elnéptelenedett falvakat szerbek és bunyevácok népesítették be. Ennek köszönhetően a XVII. század végétől a XVIII. század elejéig a szerbek, a bunyevácok és a sokácok képezik a lakosság túlnyomó többségét. A XVIII. század közepén kezdődik csak meg a magyarság újratelepítése a térségbe, a Kárpát-medence legkülönbözőbb területeiről, következésképp a XX. századra már szinte a térség minden településén él magyar anyanyelvű lakos. A magyarok betelepítésével egyidejűleg

² A szerző e kérdéskörrel Báth János kutatásaira hivatkozik.

és folyamatosan évről évre más nemzetiségek is költöznek ide, például németek, ruszinok, szlovákok, és ezáltal megszűnik a szerbek dominanciája a térségben.

Bács-Bodrog vármegyében három települést neveztek ki szabad királyi várossá az 1740-es években, Szabadkát, Újvidéket és Zombort. A könyv e három város szemszögéből világít rá a bácskai magyar irodalmi kultúra kialakulására. A fejezet további részében a három királyi város fejlődésének összefoglalását tekinthetjük át.

1854-ben Zombor a koronatartomány királyi kerületének székhelye lesz. Hozzá csatolják a zombori, apatini, kúlai, bajai, szabadkai és zentai járásokat a hozzájuk tartozó hetvenhét községgel. 1861-ben szerepe még inkább erősödik, és a megyével együtt visszanyeri önkormányzatát. A kiegyezéstől kezdve pedig megfigyelhető a magyar lakosság létszámának fokozatos növekedése is. Általuk a politikai és kulturális élet, és az 1880-as években már magyar tisztikar áll a város élén, amely fő céljának a műveltség fejlesztését tekintette. Ekkor épül fel a zombori színház, ebben már a szerb mellett magyar darabokat is játszanak, megalakul az iparegylet és a kereskedelmi iskola, majd három évre rá, 1883-ban a Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat, mely a megye múltjával, történelmével foglalkozik, és a könyv-, illetve az éremgyűjtemény fenntartója. Az 1899 és az 1914 közötti időszak az egyik legfontosabb periódus a város kulturális életében, ugyanis ebben az időszakban fejt ki hatását a Szabad Lyceum Egyesület, melynek előadásai a haladó, felvilágosult gondolkodásra neveltek, és fellendítették a város művelődési életét. Ezzel egy időben a gazdaság és az ipar is fejlődésnek indul. A XIX. század végén megindítják az első omnibuszjáratot, telefonközpontot kap a város, megkezdik a baja–zombor–újvidéki vasútvonal működtetését, a századfordulón elkészül a város csatornahálózata, aszfaltot kapnak az utcák, majd megnyílik a gőzfürdő, a mozi, a polgári lány-, illetve fiúiskola. Ugyanakkor a szellemi élet is kimagasló. Zomborba látogat Jókai Mór, megjelenik Bács-Bodrog vármegye kétkötetes monográfiája, Eisenhut Ferenc megfesti a *Zentai csata* című képét, és olyan íróegyéniségek alkotnak itt, mint Gozdsu Elek vagy Laza Kostić, és Zombor város indítja útjára Bárczi Gézát vagy Papp Dánielt is.

Szabadka 1779-ben kapott szabad királyi városi rangot, és akkor lépett a város a polgári fejlődés útjára. Fejlődésnek indul például a zeneművészet, az ipar, a kereskedelem és az építészet. 1828-ban felavatják a városháza épületét, 1854-ben átadják rendeltetésének a színházat, mely a Bach-korszak első magyar színháza volt, és 1871-ben megkezdődik a tanítóképzés is. A XX. század elején újjáépítik a városközpontot, amely a mai napig meghatározza Szabadka központjának arculatát. 1890-ben nyílt meg a közkönyvtár a városban, 1909-ben a Szabadkai Filharmónia, ami úgyszintén jelentős lépésnek számít a kulturális élet szempontjából.

Miután Újvidék megkapta szabad királyi városi rangját 1748-ban, egyre inkább átalakult mezővárossá. Ipara és kereskedelme virágozni kezdett, és megalkultak az első iparos céhek. A város valódi fejlődését a XIX. század végén a pest–szabadka–újvidéki vasútvonal kiépítése és a vasútállomás átadása jelentette. A szerző Érdújhelyi Menyhértre hivatkozva kijelenti, hogy Újvidék kezdettől fogva Bács-Bodrog vármegye első számú ipari és kereskedővárosa, illetve központja lett. Ezzel egyidejűleg ugyanakkor a kulturális élet is fejlődésnek indult.

A KÖNYVKIADÓK MINT NÉLKÜLÖZHETETLEN SZEGMENTUMOK

A magyar könyvkiadás felvirágzásának a kezdete a reformkorra tehető, amikor is megszorodott az olvasói réteg, és ennek köszönhetően igény mutatkozott a könyvekre nagyobb példányszámban. Addig ugyanis a könyvkiadók csak a jól eladható, megrendelt kiadványokat nyomtatták. A század végére már megjelentek az üzletcentrikus kiadóvállalatok, a mai nyomdák elődei. A Bácskában ebben az időszakban a könyvkiadásnak még nem volt szakszerű intézményrendszere, bárki foglalkozhatott vele, magánszemély, nyomdász vagy akár kereskedő. Szinte a térség minden településén voltak erre vállalkozó egyének, a település nagyságának függvényében. A kisvárosokban, mint például Bácsföldváron, Óbecsén, Zentán intézmények, papírkereskedők folytattak kiadói tevékenységet, és olyan kiadványok terjesztésével foglalkoztak, melyekből anyagi hasznuk származott. A nagyobb városokban is megfigyelhető ez a jelenség, ugyanakkor itt már nyomdák is működtek, ezek gyakran kiadóként is funkcionáltak. Ilyen volt például a szabadkai Bittermann-nyomda, a Szent Antal Nyomda- és Irodalmi Vállalat, a zombori Gasz József és Kollár József nyomdája vagy az újvidéki Popovits testvéreké. Mindemellett a helyi lapok is ellátták ezt a szerepkört, mint a *Bácskai Napló* vagy a *Zombor és Vidéke*.

A bácskai alkotók művei, akik a fővárosba költöztek, és ott alkottak, általában szinte mindig a peremvidéknek számító Bácskában láttak napvilágot. Több budapesti kiadó ugyanis vidéki nyomdával dolgoztatott. Jó példa erre Csáth Géza *A varázsló kertje* vagy Kosztolányi Dezső *Boszorkányos esték* című novelláskötete, bár ezek kiadói fővárosiak voltak, mégis a szabadkai Fischer és Krausz nyomdájában készültek.

A másik gyakori jellegzetessége az akkori könyvkiadásnak, hogy sokszor a szerzők saját maguk terjesztették és árulták munkájukat. Akkoriban ugyanis még nem volt kialakult hálózata a könyvszállításnak, így vidékre nehezen jutottak el egyes művek. Az első bácskai könyvkereskedők az 1800-as évek közepén jelentek meg. Ezek a boltok általában papírárut és írószert is kínáltak, és a tulajdonos könyvkötészettel is foglalkozott.

AZ OLVASÁS INTÉZMÉNYSZERŰSÍTÉSE

Miután korszerűsítik a könyv előállítását, sokkal olcsóbbá és hozzáférhetőbbé válik, és ezáltal szélesebb rétegekhez jut el. Ebből kifolyólag megnövekszik az olvasóközönség száma, és differenciálódik. Magyarországon a felvilágosodás és a nemzeti mozgalmak hatására egyre több nemzeti szellemű, magyar nyelvű kiadvány lát napvilágot, ami színvonalas olvasóközönség kialakulását eredményezi. Az olvasóközönség szerveződésének helyei az olvasóköri körök, a könyvtárak, az önképzőköri körök és különböző társaságok lesznek.

Bács-Bodrog vármegye egyetlen nyilvános könyvtára Zombor város tulajdonában volt. Az 1859-ben alapított könyvtár harmincezer kötetet birtokolt, és összetétele hűen tükrözi az akkori olvasóközönség igényeit. Ez a könyvtár nem csak a megyében, hanem országos szinten is kiemelkedett, hiszen mindössze öt városi könyvtár létezett az országban a kiegyezés évében, és közülük is a zombori rendelkezett a legnagyobb könyvtárral. Ezenkívül a vármegyében az egyes városok olvasókörei és tanintézményei működtettek még könyvtárat.

A legfontosabb közeg e tekintetben Zenta volt, ahol a különböző egyleteknek összesen tizenegyezer könyv volt a birtokában. Itt nyílt meg az első olvasóköri kör is a Bácskában, Nemzeti Olvasó Társaság néven 1832-ben. Az értelmiségen kívül mesteremberek, kereskedők és földbirtokosok is voltak a tagjai között. A kaszinók közül a szabadkai Nemzeti Kaszinó számít az elsőnek, melynek megalakulása 1841-re datálható. Itt is volt könyvtár, ahol kedvére művelődhetett a tagság, és volt szalonja is, ahol később megvitathatták az olvasottakat. Zomborban csak egy évtizeddel később alakul olvasóköri kör, Újvidéken pedig az 1870-es években. A XIX. század végétől pedig több településen működik olyan egyesület vagy társaság, amelynek könyvtára van. A század végén még leginkább a reformkor által diktált nemzeti irodalom volt elterjedve, a századfordulón viszont már érezhető a változás, vagyis nagymértékben megnövekedett a szépirodalom iránti igény.

A NYOMDÁK ELTERJEDÉSE A TÉRSÉGBEN

A bácskai magyar nyelvű nyomdászat kezdete 1794-re tehető, és Jankovits Pál nevéhez fűződik. Újvidékre költözése után ugyanis könyvesboltot nyitott, melynek udvarában egy évre rá már egy nyomda működött. Ez volt a város első nyomdája, egyben a térségé is. Ez azonban még szerb nyelvű volt, az első magyar nyomdát Bittermann Károly indítja Szabadkán. Ennek ellenére a tulajdonosok nemzeti hovatartozásától eltekintve mindkét nyomdában nyomtattak magyar, szerb és német nyelvű könyveket is, vagyis mindig azt, amit leginkább megkívánt az anyagi érdekük. A harmadik fontos nyomdahely Zombor városa

volt, ahol, a szabadkai sikerein felbuzdulva, szintén Bittermann Károly létesített nyomdát. Ez a nyomda elsősorban a megyei hivatalok számára dolgozott, de számos szerb és magyar időszaki kiadvány is készült itt. Innen került ki például a *Bácska* című hetilap, a *Bács-Bodrog Vármegye Hivatalos Lapja* vagy a *Zombor és Vidéke*.

Ispánovics Csapó Julianna a könyv e fejezetében sorra veszi az említett kiadók által megjelent könyveket, cím szerint említi nagy részüket, és megpróbálja bemutatni számunkra a nyomdák helyzetének alakulását és az általuk kiadott nyomtatványok fajtájának váltakozását a történelem alakulásának tükrében. Mindemellett megpróbálja összegezni a kisebb városokban működő nyomdákat is az ott kiadott művekkel egyetemben.

AZ IRODALOM ÉS AZ INTÉZMÉNYEI

A szerző ennek a résznek a kifejtésére szánta a legnagyobb teret. Mintegy száz oldalon olvashatunk a különböző irodalmi kánonokról, műfaji sokszínűségről és az általuk befolyásolt identitástudatról. A könyvkiadás ugyanis hűen tükrözi az adott közösség gondolkodásmódját, világnézetét és kulturális igényességét. Mivel azonban ez a szemléletmód több szegmensből tevődik össze, ahogy a szakirodalom is több tudományág hatására fejlődik ki, ezért először is ezeknek a segédtudományoknak a vizsgálatát tartja célszerűnek. Olvashatunk a nyelvészeti, a pedagógiai, a történelemtudományi, a helytörténeti, a művészettörténeti, a gazdaságtudományi és az orvosi tematikájú kiadványokról is, hiszen a könyvkiadás fejlődéstörténetében nem csak az irodalmi publikációknak van jelentőségük. Viszont az irodalmi szövegeken belül is beszélhetünk egyfajta tagolódásról. Némely művek mindig is provinciálisak maradnak, vagyis nem kerülnek be az egyetemes magyar irodalom kánonába, mások bekerülnek ugyan, de esztétikai értékük tekintetében mindig is vidékiek lesznek, és vannak olyanok, melyek az első perctől kezdve szerves részét képezik a hivatalos magyar irodalomnak. Gondoljunk csak Csáth Géza vagy Kosztolányi Dezső műveire. A műfajokat vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a Bácskára e tekintetben a sokszínűség és a változékonyság volt a jellemző. A sajtó, a napi- és hetilap volt az, ami leginkább befolyásolta az olvasók ízlését, valamint a műfajok elterjedését. A másik fontos jellemzője e térség irodalmának, hogy mindig is kétpólusú próbált lenni. Meg akart felelni az egyetemes magyar irodalom igényeinek is, ugyanakkor a helyi színeket is szerette volna reprezentálni.

Az irodalom intézményesítésére sok-sok évig kellett várni. Eleinte különböző művelődési körök létesültek egy-egy magánszemély kezdeményezésére, és csak 1945 után beszélhetünk a bácskai magyar kultúra intézményrendszeréről. Az első jelentősebb társaság 1905-ben alakult Zomborban Bács-Bodrog Megyei

Irodalmi Társaság néven, és fő céljának az irodalmi élet fellendítését tartotta. Különböző ünnepségeket, felolvasóesteket szerveztek, és megpróbálták maguk köré gyűjteni a bácskai írókat. Később másfelé is alakultak ilyen jellegű társaságok, például Becskereken, Szabadkán és Szivácon.

A különböző irodalmi munkákat vizsgálva Ispánovics Csapó Julianna megállapítja, hogy tematikailag a világirodalmi, a magyar irodalmi és a kapcsolat-történeti érdeklődés volt a legjellemzőbb. Mivel egy olyan terület irodalmáról beszélünk, ahol a nemzeti sokszínűség a jellemző, így természetesnek vehető, hogy a különböző nemzeti irodalmak hatottak egymásra, és számtalan kapcsolattörténeti vonás felfedezhető bennük. Ebből kifolyólag a műfordítás is magas színvonalú és elterjedt tevékenység volt a Bácskában.

KONKLÚZIÓ

A szerző a kutatásának konklúziójaként kijelenti, hogy „a bácskai magyar irodalom előtörténetének a szövegeit egy lassan alakuló, intézményrendszer nélküli kiadói struktúra teszi hozzáférhetővé, melyben a kiadói funkciók csak lassan differenciálódnak, és a kiadó intézményét sokáig a nyomda helyettesíti. A nyomtatott szöveg médiaformáihoz a szövegek terjesztésének a nehézsége és egy lassan kialakuló, sokszor stagnáló befogadás, feltételezett olvasói kultúra társítható. [...] A bácskai szépirodalmi szövegnek a kortárs befogadás pozíciójából kialakított kulturális kontextusa egy gazdag, sokrétű szakirodalmat feltételez, melynek egyes szövegei ma is részei az aktuális (szak)irodalmi kánonnak.”³

A történeti mű szerves részét képezi a végén szereplő függelék, mely a vizsgált, 1794-től 1918-ig terjedő időszak bibliográfiai adatait közli kronologikus sorrendben, és melyből kitűnik, hogy a szerző mintegy háromszázötven kiadványt átnézve, alapos felkészültség után írta meg könyvét, és tárta fel számunkra az eddig ismeretlen forrásokat. Így egy helyen, egységesen feltüntetve más-hol nem találjuk meg a témát érintő adatokat, ezért is fontos számunkra ez a mű, nem beszélve művelődéstörténeti értékéről.

³ Ispánovics Csapó Julianna: *A bácskai magyar irodalmi kultúra előtörténete a régió magyar könyvkiadása szempontjából*. Újvidék, 2011. 217.

Pál Tibor

A SZERB KÉRDÉS A MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉS ELŐTT 1690–1918

Serbian Issue in the Hungarian Parliament 1690–1918

Dejan Mikavica: *Srpsko pitanje na Ugarskom saboru 1690–1918*. Filozofski fakultet, Novi Sad, 2011.

Az 1683–1699-es nagy bécsi háború alatt Magyarország felszabadult a török uralom alól, és az Erdélyi Fejedelemség megszűnésével a Habsburgok jogara alatt egyesült az ország. A karlócai béke értelmében az egykori magyar állam területén kívül maradt, még mintegy húsz évre, a Bánság és a Szerémség egy része.

A török uralom alatt, amely mintegy másfél évszázadig tartott, Magyarország középső és déli része elnéptelenedett, azaz a lakosság túlnyomó része elhagyta e területeket. Az 1699-es karlócai béke után a XVIII. század folyamán a Habsburgok és az e területeken birtokkal bíró magyar nemesek benépesítették e tájakat. Ebben az időben nyerte el Vajdaság a ma is létező nemzeti sokszínűségét. E tájra akkor telepítettek és települtek nagyobb számban németek, szerbek, magyarok, szlovákok, románok, ruszinok, de érkeztek még bolgárok, olaszok, franciák, örmények, cincárok és zsidók is. Természetesen ennyi nép között elmentek is megmutatkoztak, de nyoma volt az együttműködésnek is. Végül is megállapítható, hogy minden itt lévő nép a saját genetikai, kulturális és gazdasági örökségének megfelelően az elkövetkező időszakban mindent megtett, hogy megőrizze nemzeti identitását.

Amikor a Habsburg Birodalomban szerb kérdésről, azaz a magyarországi szerbekről beszélünk, akkor ki kell emelnünk, hogy a szerbek már a XV. század vége felé nagyobb számban elkezdtek Magyarországra vándorolni, elsősorban a törökök előretörése miatt, de azért is, mert mind több szerb nemes kapott magyar nemességet és a magyar királyoktól birtokot. Természetesen a szerb főurak magyarországi birtokaikra szerb jobbágyokat telepítettek. Ugyanakkor az új jövevények a magyar királyoknak és nagyuraknak úgy is hasznukra váltak, mint katonák és jobbágy-munkaerő. Ebből kifolyólag a XV. század második felétől, illetve közepétől mind gyakrabban tűntek fel szerb fegyveresek a magyar lovasság vagy folyami naszádosok kiegészítő egységeiként. Mindezek a csapatok Magyarország déli határait védték a töröktől. A középkori Magyarország

1526-os bukása után a lakosság azokra a területekre menekült, amelyek nem kerültek a törökök uralma alá (legalább egy időre).

A szerbek újabb jelentősebb betelepülésére – túl a déli végeken – 1690-ben került sor Arsenije III. Čarnojević pátriárka vezetésével. A szerbek I. Lipót császárnak-királynak köszönhetően – a császári csapatok támogatása végett – meghívólevelet kaptak (a magyar rendek beleegyezése nélkül), ennek alapján a császár önkormányzatot engedélyezett nekik egyházi, iskolai és más polgári ügyekben. Ezt követően csakhamar megkezdődött a határőrvidék alapítása is, s e területi egységben megvalósíthatták kapott jogait. A katonai határőrvidéket közvetlenül Bécsből irányították. A magyar nemesség e jogok megszüntetésén fáradozott, következképp a magyarok és a szerbek között összetűzésekre került sor pl. 1703–1711, valamint 1848–1849 között. Természetesen a XIX. és XX. század folyamán a szerb–magyar együttműködésre is akadt példa.

A szerbek és magyarok nemzetfelfogása szemben állt egymással. A szerbek a német koncepciót fogadták el, mely szerint egy nyelv egy nép, ezzel szemben a magyarok, elsősorban a magyar politikai elit – francia szokás szerint – a XIX. század folyamán egészen 1918-ig azt vallotta, hogy egy ország egy nép. Ez szűkségszerűen a nem magyar népekkel való összetűzésre vezetett. Természetesen a magyar nemzetnek voltak olyan fiai is, mint Kossuth Lajos, Károlyi Mihály, Jászi Oszkár és mások, akik idővel feladták a magyar politikai nemzet koncepcióját.

Dejan Mikavica legújabb könyve, *A szerb kérdés a magyar országgyűlés előtt 1690–1918* azonkívül, hogy a fenti témát taglalja, áttekinti a dunántúli szerbek (az ún. précsánok) nemzeti öntudatának fejlődését, továbbá a magyarokkal való egyenrangúság kivívására irányuló törekvéseiket. A szerző sokévi kutatása során tárta fel a Habsburg Birodalomban élő szerbek Magyarországon maradásával kapcsolatos tényeket. Könyve a következő fejezetekre oszlik: Bevezető, Egyenrangúság és diszkrimináció 1690–1848, Állam az államban 1848–1860, Kiegyezés és hazaárulás 1860–1876, A legyőzöttek diadala 1876–1918 és a Zárszó.

Az első fejezetben, amely a szerbek nagy bevándorlása és az 1848-as májusi egyházi-nemzeti kongresszus közötti időszakot öleli fel, Dejan Mikavica a pravoszláv egyházi vezetők irányította szerb népnek a kiváltságok megőrzésére, illetve a polgári és nemzeti egyenjogúság elnyerésére irányuló törekvéseivel foglalkozik. A kiváltságokat a magyar nemesség és a magyar intézmények elvetették, és mindent megtettek, hogy ezek a kiváltságok ne épüljenek be a magyar jogrendbe. E korszakban a szerbek státusa a birodalomban legtöbbször attól függött, hogy milyen volt a viszony a magyar nemesség és az uralkodó között. Mária Terézia idejében jártak a legrosszabbul a szerbek, mivel a királynő – főleg uralkodásának elején – rá volt szorulva a magyar nemesség segítségére, és emiatt szűkítette a szerbek jogait, kiváltságait, azaz nem viszonyult úgy a szerbekhez, ahogy ők szerették volna. Mária Terézia előtt és után a helyzet

valamivel jobb volt, de nem annyira, hogy az égető kérdések megoldást nyertek volna az elvárásoknak megfelelően.

A nem magyar népek kollektív jogainak elvetése miatt az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc idején újabb fegyveres összetűzések robbantak ki a szerbek és a magyarok között. 1848/49, valamint a Szerb Vajdaság és a Temesi Bánság korszaka a témája a második fejezetnek, amelyben a szerző azzal foglalkozik, hogyan következett be az 1848-as Szerb Vajdaság kikiáltása és a szerb–magyar fegyveres harc. Szó van azonban arról is, hogy a forradalom és szabadságharc idején mindkét fél oldaláról voltak törekvések a harcok beszüntetésére, és tárgyalás útján próbáltak megbékélni, de mindkét fél végig csökönyösen ragaszkodott a maga álláspontjához, így megegyezésre nem került sor, mire pedig a magyar országgyűlés 1849 júliusában döntött a nemzetiségi jogokról, már késő volt. A forradalom és szabadságharc bukásának egyik következménye volt a Szerb Vajdaság és a Temesi Bánság létrehozása, amely mint külön koronataromány épült be a Habsburg Birodalom új területi rendjébe. A szerző megemlíti, hogy a korszak emberei, de később több történész is azt vallotta, hogy e „szerb” területi egység létrehozása inkább büntetés volt a szerbek részére, mivel a szerb vajda maga a császár, I. Ferenc József lett, a hivatalos nyelv a német, a koronataromány székhelye pedig a német többségű Temesvár, a tartományban meg a románok éltek többségben. Logikus, hogy ilyen tartomány fennállásával sem a szerbek, sem a magyarok nem értettek egyet, de mások sem, s így a XIX. század ötvenes éveiben elkezdődött az együttműködés a szerbek és a magyarok között előbb kulturális, majd politikai téren is.

A harmadik fejezet a koronataromány megszüntetésével, a Habsburg Birodalom átrendeződésével, kiegyezési törekvésekkel és tárgyalásokkal, valamint a szerbek helyzetének rendezési törekvéseivel foglalkozik. A szerb–magyar együttműködés az 1867-es osztrák–magyar kiegyezéssel szűnt meg, amely a magyarokat kiváltságos helyzetbe hozta. Az elkövetkező években meghozott törvények nem a szerbségnek megfelelő szellemben rendezték a helyzetet, azaz Vajdaság továbbra is az egységes magyar politikai nemzet része maradt. Ez vonatkozik elsősorban az 1868-as nemzetiségi törvényre (44. tc.), amely nem irányozta elő a nem magyar népek kollektív jogait, azaz nemzetként való elismerését, hanem csak polgári jogokat adott, némi kisebb nemzeti jogokkal, mint amilyen pl. a nyelvhasználat. Meg kell azt is jegyezni, hogy az elsődleges törvénytervezet tartalmazott egyes szerb követeléseket, mint pl. a megyék nemzetiségi szempont alapján való kialakítását, azaz ún. „nemzetiségi megyék” létrehozását (ezt pl. Svetozar Miletić, a szerbek egyik akkori vezető politikusa követelte). E követelések mégsem épültek be a törvénybe. Ezek után egyre jobban szétváltak a szerb és magyar politika útjai, s a szerbek a következő évben létrehozták Liberális Nemzeti Pártjukat, amely az elkövetkezőkben a szerbek népként való

elismeréséért küzdött. A párt akkori vezetői, Svetožar Miletić és Mihajlo Polit-Desančić sorozatosan követelték a magyar országgyűlésen a szerbek jogainak elismerését. E követelések egyre jobban kiváltották a magyar kormány haragját, és hazaárulás vádjával 1876-ban perbe fogta Miletićet, akit végül börtönbüntetésre ítélt a bíróság. Ezzel egy újabb korszak zárult le.

A negyedik fejezetben Dejan Mikavica az 1876 és 1918 közötti korszakot tárgyalja, amelyben a vesztesek (itt a szerbekre gondol a szerző – P. T.) nem tudták megvalósítani elképzeléseiket, míg a magyarok igen. A korszak folyamán még megosztódás is bekövetkezett a magyarországi szerb politikai vezetőség sorai-ban: egyes szerb politikusok a magyar kormánypárthoz csatlakoznak, míg az új, felnövekvő szerb politikusgárda egyes képviselői, köztük pl. Jaša Tomić, új utakon kezdenek járni, mivel a nemzeti kérdés mellé beiktatták a szociális jogokért való politikai harcot is. A korszak végén 1918-ban a nagyhatalmak támogatásával Dél-Magyarország előbb a Szerb Királyság, majd az újonnan alakult Szerb–Horvát–Szlovén Királyság részévé vált, amelyben – miként a szerző könyvének utolsó mondatában fogalmazott: „Az elkövetkező évtizedek eseményei megmutatták, hogy az 1918-as győzelem a szerb népnek nem hozott az új állam keretein belül sem társadalmi prosperitást, de tartós stabilitást és békét sem.”

A szerző monografikus műve gazdag külföldi és hazai szakirodalmon, valamint levéltári forrásokon alapszik, tehát hiteles. Végül is megállapíthatjuk, hogy a könyv négy fejezete valójában a magyarországi szerbek létért és népként való elismertetéséért való küzdelmének négy fázisával esik egybe.

Bene Annamária

SZUBJEKTÍVEN AZ ÉRTELMEZÉSEKRŐL

Subjectively on Interpretations

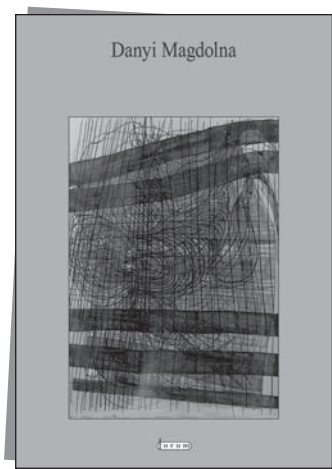
Danyi Magdolna: *Értelmezések*. Válogatott értekező írások. Forum Könyvkiadó–Szabadegyetem, Újvidék–Szabadka, 2010

Az Életjel Könyvek 137. köteteként, az újvidéki Forum Könyvkiadó és a szabadkai Szabadegyetem közös kiadásaként jelent meg Válogatott értekező írások alcímmel tavaly Danyi Magdolna *Értelmezések* című könyve.

A kötet a szerző értekezőprózájának válogatott, hat egységre tagolt gyűjteménye, a mintegy négy évtizedes munkásság (a legkorábbi tanulmány 1971-es keltezésű) tanúságtétele: élvezetes elemzések és értelmezések nemcsak a vajdasági magyar költészet kiemelkedő képviselői (Domonkos István, Gál László, Fehér Ferenc, Pap József, Fehér Kálmán, Böndör Pál, Sziveri János), hanem a világirodalom: a délszláv (ex-jugoszláv?) és a nyugat-európai irodalom jeles alkotóinak műveiről.

A kötet Domonkos István költészetéről, illetve a *Kormányeltörésben*, a XX. századi egyetemes magyar költészet legjelentősebb alkotásainak egyikéről, valamint a *Kuplé* című poémájáról írt esszéekkel indít. Ez nem a véletlen, de nem is a betűrend műve, hiszen a kötet végén található *Jegyzetben* Danyi Magdolna leírja: „Domonkos István költészete fiatalkorom egy fényes meghatározó élménye,” (DANYI 2010: 286). A kötet első részében a négy Domonkos-elemzés, valamint a Sinkó-, Gál-, Fehér Ferenc-, Pap-, Böndör- és Sziveri-esszék között – nem tudom megállni, hogy ezt ne írjam le – egy igazi meglepetés is megbúvik: a festő és grafikus Maurits Ferenc költészetével foglalkozó, ragyogó esszé. Itt jegyzem meg, az *Értelmezések* című kötetet Maurits Ferenc művei illusztrálják.

A második tanulmánytömb a XX. századi magyarországi magyar költészet kiemelkedő képviselőinek műveit boncolgatja. Danyi Mag-

dolna magával ragadóan, rendkívül élvezetesen és izgalmasan ír például Adyról és Kassákról, Weöres Sándor Psyché-verseiről, Pilinszkyról vagy éppenséggel Petri Györgyről; hasonló eredetiséggel találkozunk az ex-jugoszláv szerzőkkel, név szerint Miroslav Krležával, Slavko Mihalićyal, Oskar Davičóval, illetve Miloš Crnjanski egy-egy művével foglalkozó esszéket egybefogó harmadik tömbben.

A következő, negyedik egységben végre találkozunk Paul Celan költővel, Danyi Magdolna opusának konstans elemével. A kötet szerzője ebbe a szakaszba szerkesztett be egy olyan írását is, amelyben Celan és Pilinszky költészetével foglalkozik, s ezt eléggé szokatlannak találtam. Furcsállásomat fokozta, hogy az ötödik egységben ismétcsak összefutottam Celannal, de egy újabb Ady-elemzéssel is, mi több, Kosztolányi Dezső *Késő ős a ludasi pusztán* című versét vizsgáló tanulmánnyal is. Óhatatlanul az az érzés kerített hatalmába, hogy egy túlszabdalt, túlszerkesztett gyűjteményt tartok a kezemben. Tudniillik, a Celant vizsgáló két esszé is megtalálhatta volna helyét ott, ahova a Pilinszky költészetéről írt esszé került, hasonlóképpen a *Góg és Magóg...* elemzése is elfért volna ott, ahol a *Szeretném, ha szeretnének* című, 1910-ben kiadott Ady-kötetről írt tanulmány. S itt nem álltam volna meg a tömörítéssel: abból a személyes meggyőződésemből kiindulva (ezért szubjektív ez az írás), hogy a magyar irodalom egységes, úgy vélem, Orbán Ottónak is helye lehetett volna abban a tömbben, ahol a vajdaságinak mondott írókkal foglalkozó írások vannak, mi több, a két első tömb, tehát a vajdasági és a magyarországi magyar alkotók műveivel foglalkozó tanulmányokat tartalmazó szakaszok alkothatnának egyetlenegy szerkesztett egységet, a délszláv (ex-jugoszláv) szerzőkkel foglalkozó szakaszba pedig Helmut Heissenbüttel szövegével foglalkozó írás is bekerülhetett volna azon logika szerint, hogy a mi szemszögünkben a délszláv (ex-jugoszláv) irodalom igenis a világirodalom része. Ha Danyi így járt volna el, egy csapásra kivédte volna azt az óhatatlanul felbukkanó érzést, hogy kötete szerkesztésekor az elmúlt idők nyomában járt...

Az utolsó, hatodik szakasza tanulmánykötetének olyan tanulmányokat foglal magában, amelyek szemiotikai, textológiai, stilisztikai, illetve retorikai témájú, tehát amolyan, az irodalomtudományt „ha akarom, érintő, ha nem akarom, nem érintő” munkákról készültek, éppen ezért szerencsésebbnek tartottam volna, ha ezeket a munkákat külön kötetbe szerkeszti, például egy olyanba, amely szöveg-tani munkáit gyűjtené egybe.

Amennyiben a Szerző így járt volna el, tehát egy újabb kötetbe gyűjti a nem tisztán irodalmi jellegű írásait, valószínűleg nem kerít hatalmába nagyjából a harmadik tanulmány elolvasása után a hiányérzet, mi több, a csalódás: tudniillik, a könyvet olvasva eleinte azt hittem, hogy szemiotikai, textológiai, gyakorlatilag nyelvészeti jellegű cikkgyűjteményt tartok a kezemben, ami valljuk be, új színfoltot vitt volna az egyébként is igencsak szegényes vajdasági (nyelv)-

tudományos publikálásba, sőt könyvkiadásba. Hamarosan rájöttem azonban, hogy nem olyan gyűjteménnyel van dolgom, amilyenre gondoltam és vártam. De nem csak ezzel akadt nekem gondom a kötet olvasásának kezdetekor. Annak következményeként, hogy nyelvészeti vonásokkal is bíró szövegek kerültek a gyűjtemény elejére, nyelvészszemmel, tudományos kutatással is kacérkodóként kezdtem vizsgálni az olvasottakat.

Danyi Magdolna a vitatott cikkek esetében a hatvanas évek végéről, illetve a hetvenes évek legelejéről származó szakirodalomra hivatkozik. Vajon mi következhet ebből? A felületes olvasó az ilyen szakirodalom láttán abba a tévhitbe eshet, mely szerint a mai, XXI. század eleji nyelvtudomány még mindig a fél évszázaddal ezelőtt írt elméletekre, elemzési módokra épít, és természetesen az abból a korszakból származó szakterminológiát használja. Így például félrevezető a „szótár” szó használata, mivel az a mai nyelvtudományban a „mentális lexikon” szinonimájaként szokott megjelenni, a kötetben azonban nem biztos, hogy ez ugyanígy van; a „nyelvi szótári elemek” megnevezés szintén túlhaladott terminus, hiszen a mai álláspont szerint az előbb emlegetett mentális lexikonban/szótárban kizárólag nyelvi elemek találhatók (a nem nyelvi elemek kisegítő modulokban helyezkednek el), tehát a „nyelvi” redundáns elem. Hasonlóképpen gondot okoz a „formalizált” kifejezés: az általam ismert morfológiai elméletek egyike sem beszél formalizált szótári elemekről (azért említtem a morfológiát, mert elsődlegesen ez a grammatikai modul foglalkozik a szótárral, azaz a mentális lexikkal), ugyanakkor amikor ma a nyelvtudományban formalizált elemekről beszélünk, akkor mindig bonyolult szemantikai leírásokra, magyarán képletekre gondolunk.

Mindezek a hibák nagyon könnyen kiküszöbölhetőek lettek volna, ha Danyi Magdolna ír egy tudományos jellegű előszót a kötetéhez, amelyben közli az Olvasóval, hogy az, amit olvasni fog, egyrészt alapvetően irodalmi művek irodalmi elemzése, az a néhány írás pedig, amely magán viseli a nyelvészeti elemzés vonásait, régi elméletek elemzési módjai segítségével jött létre. Véleményem szerint egy ilyen bevezető hiánya (a cikkek eredeti lelőhelyeinek fel nem tüntetésével egyetemben) nagy mulasztása ennek a kötetnek, tudniillik a kötetvégi *Jegyzet* nem tölti be ezt a szerepet, lévén a Szerző vallomása életpályájáról.

A felsorolt hiányosságok ellenére Danyi Magdolna *Értelmezések* című köteté élvezetes, magas színvonalú, s a nyelvészeti szempontot sem mellőző olvasmánya lehet mindenkinek, aki valamilyen más, az érrefelé megszokottól eltérő irodalmi gondolkodásra és látásmódra kíváncsi.

Cini Zoltán

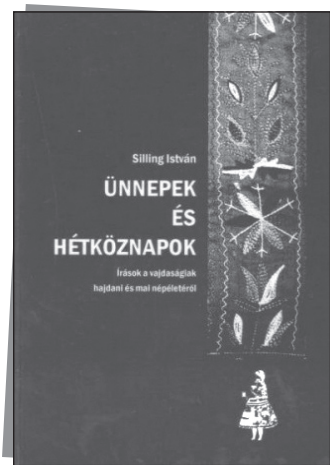
A VAJDASÁGI NÉPÉLETRŐL

On Folklore in Vojvodina

Silling István: *Ünnepek és hétköznapiak. Írások a vajdaságiak hajdani és mai népéletéről*. Életjel, Szabadka, 2010

Az Életjel Könyvek 136. kiadványaként hagyta el a nyomdát Silling István *Ünnepek és hétköznapiak* című könyve, mely a szerző összegyűjtött néprajzi írásait tartalmazza. A 2002-ben megjelent *Vallási néphagyomány (Írások a vajdasági népi vallásosság köréből)* címet viselő kiadványa óta, a szerző először érezte úgy, hogy munkájáról számot kell adnia. Ennek a számbavételnek az eredményeként állt össze a most ismertetésre kerülő kötet, azokból a dolgozatokból, melyek a 2002 óta felkutatott jelenségekről íródtak, s eddig csak elszórtan jelentek meg különböző folyóiratok hasábjain. A szerző írásainak célpontja Vajdaság, ezen belül pedig Nyugat-Bácska és Kupuszina. Így születik meg az írások két szerkezeti egységbe való besorolásának az ötlete, melyek szervezőelvét ez a két földrajzi régió határozza meg.

Az első nagy egység, a *Történelmiség és globalizáció* című, elsősorban a vajdaságiak (magyarok, szerbek, németek, sokácok és Vajdaságban élő más nemzetek) népéletével és vallásosságával foglalkozik. *A vajdasági magyarok népi vallásossága* az írások nyitódarabja, mely részletesen szól erről „...a latin és a görög vallási kultúra találkozásává, peremterületévé lett...” (SILLING 2010: 9) tájegységről. A tanulmány első része görcső alá veszi a szakrális objektumokat és a körülöttük kialakult szakrális tereket: templomokat, kereszteket, szobrokat, kálváriákat, kápolnákat stb. Megtudjuk, hogy a 18. század végétől, a nagyobb számban idetelepedett római katolikus lakosság kezdeményezésére épültek fel az időtálló anyagokból készült templomok, melyeknek jókora hányada még ma is áll. A templom védőszentje tanúskodik arról, hogy a telepések

mely vidékről érkeztek (pl. Temerin esetében), de a templom építésének időpontját is jelölheti. Pl. a magyar millennium idejében épült templomok Szent István tiszteletére (Zombor, Szilágyi, Veprőd, Székelykeve) vagy a Magyarok Nagyasszonyának ajánlották (Bácsgyulafalva). Figyelmet szentel továbbá a kereszteknek, melyek funkciója az, hogy jelezzék a keresztény hitet. A szobrok közül részletesen elemzi a Szentháromság-szobrokat, melyeket a 19. század elején pusztított kolerajárvány megszűnésének emlékére állítottak fel. Szól még a Nepomuki Szent János, Szent Flórián, Szent Antal, Szent Anna, Szent Vendel, Szent Rókus, Szent Kristóf, Szent Szaniszló stb. tiszteletére emelt szobrokról is. A szakrális tér körbejárása után a szakrális idő bemutatására tér rá, jelezve a két tényező szoros összefüggését: „...a térbeli szakrális objektum titulusának emléknapja az ott élők időstruktúráját is meghatározza, s felosztja megszentelt időre, illetve profán hétköznapiakra” (SILLING 2010: 19). Szól a körmenetekről, melyek a második világhézagást követő évekig a legszebb szertartások közé tartoztak. Körmenet alkalmával megkerülték a falut vagy a határt, s áldást kértek. A körmenetek elengedhetetlen tartozékainak számítottak a liturgikus tárgyak: lobogók, feszület, gyertyák, füstölő, szenteltvízhintő stb. Leggyakoribbnak a húsvéti körmenet számított, de mindenszentekkor is előfordult. Egyes helyeken más szakrális időben is megszervezték: Doroszlón nyári vasárnapokon, valamint Kisboldogasszony napján, Temerinben pedig Szent Illés próféta napján stb. A többi mellett olvashatunk még a búcsúkról és a zarándoklatokról, valamint a hozzájuk fűződő szokásokról. A zarándoklók régen gyalogszerrel érkeztek meg a kegyhelyekre, melyek közül a legismertebb a doroszlói, a tekijai és a verseci. „A kegyhelyen minden hívő igyekszik meggyónni, megáldozni, s ha van csodatevőnek tartott forrás (Doroszló, Szabadka, Tekija), akkor annak vizéből inni, abban megmosdani” (SILLING 2010: 28). A tanulmány összegzésében a szerző kifejti, hogy a vajdasági magyarság körében kisebb intenzitással bár, de még él a népi vallássosság s különböző megnyilvánulási formái.

Silling István olyan szentek vajdasági kultuszáról is beszámol ebben a tanulmánykötetében, akiről nem sokat tud a néprajzi berkekben kevésbé jártas olvasó. A *Szent Vendel, a jószágtartók patrónusa tiszteletének emlékfeszélyai a Dél-Alföldön* címet viselő írás Szent Vendel vajdasági tiszteletéről ad számot. A tanulmány azért is számít jelentős eredménynek, mert a Szent Vendel-tisztelet elsősorban nem vajdasági jelenség, hanem Észak- és Nyugat-Magyarországra volt jellemző. A mi vidékeinken csak a 18. században tűnt fel, akkor is a Bácskába érkező német telepések hozták magukkal. Az ekkor telepített községek pecsétjében több helyen is Szent Vendel-ábrázolás látható (Kerény, Bácsszentiván, Őrszállás). Szent Vendel napja a jószág ünnepének számított, melyet Kerényen a lovak kápolna köré való

vezetése fémjelzett. A vidékünkön fellelhető tárgyi megjelenítések igen elterjedtek egymástól, de szinte mindenütt látható néhány bárány a szent lábánál. Kupuszinán áll egy, a szent tiszteletére emelt szobor, mely arról tanúskodik, hogy a település magyar lakói ismerték a szomszédos német falvak és városok Szent Vendel-kultuszát, s valószínűleg ez ihlette őket szoborállításra. Ugyanakkor azt is megtudjuk, hogy a dél-alföldi rutén és szlovák lakosság körében is fellelhetők a Szent Vendel-kultusz nyomai. A ruszin lakosságú Bácskeresztúron (Ruski Krstur) és a szlovák többségű Bácsújfalun (Selenča) is találtak tükrös üvegkép-ábrázolásokat. Az előbbin az „...ikonográfiai jegyek közül jól látható a szent vándorbotja, lábánál bárány és egy szarvasmarha, s a háttér hegyvidéki kaszáló lehet, ugyanis fenyőfa magasodik a bokrok fölé. A kép alján S. Wendelinus jelzés” (SILLING 2010: 36). Az utóbbi képen pedig „...imára kulcsolt kézzel, magyaros, szlovákos parasztruhában, csizmában, zsinóros fekete nadrágban, rövid derekú fehér ingben, vándortarisznyával, sarló alakú juhászlappal és a lábánál pihenő ökörral látható” (SILLING 2010: uo.). Az 1960-as években a tulajdonosok már nem tudták megmondani, kit ábrázol. Szent Vendel kultusza a második világháborút követően elhalt, de képét, szobrát számos templomban ma is megtaláljuk.

Tanulmányt olvashatunk a szerb szent kutakról, a „vodicákról”. Ezek víz mellett épültek, ahol a víz természetes forrásból, illetve ásott kútból kerül a felszínre. A katolikus szent kutakról is említést tesz (Doroszló), de a szerb vodicák sokkal nagyobb számban vannak jelen Vajdaság területén, elsősorban a Tarcal-hegységben, de többek között Délnyugat-Bácskában (Bogyán, Dernye, Palánka), Bánátban (Orlód, Árkod, Hertelendyfalva) és a Tisza mentén (Péterréve) is. Ezeknek a kutaknak jelentős szerepük volt a népi gyógyításban. A meddőségtől szabadulni kívánó nők gyalogszerrel keresték fel őket. A tanulmány zárlatából megtudjuk, hogy a Tartományi Műemlékvédő Intézet a tanulmány íródásának időpontjában is a vodicák feltérképezésén fáradozott, s akkor 112 pravoszláv vodica történetéről rendelkezett ismeretekkel.

A kötet első tematikus egységéből még egy írást emelnék ki, mely a soknemzetiségű Vajdaság egyik kisebb népcsoportjának, a sokácoknak a szokásvilágába, annak is egy apró szegletébe enged betekintést. A kiválasztott tanulmány a *Ponjavka, a bácskai sokác nők templomi térdeplője* cím alatt olvasható. A sokácok a katolikus horvátok egyik csoportját alkotják, lakhelyük Béreg, Monostorszeg, Szond és a Bács környéki falvakban. A ponjavka a sokác nők templomlátogatási kelléke. Amikor a liturgia a térdhajtást írja elő, akkor erre térdepelnek le. „Ennek a templomi kis imaszőnyegnek, térdeplőnek külön becse van, s minden sokác nő kelengyéjének része, a templomi ünnepi viselet kiegészítője” (SILLING 2010: 70). A ponjavka általában 80–100 cm hosszú és 40–60 cm széles, rojtokkal díszített. A színét az ünnep

és az egyházi év, illetve a nő kora egyaránt meghatározza. Böjtben és adventben az alapszín zöld, kék, lila, gyászban fekete kevés sötétkék vagy lila csíkkal. A gyapjúból készült térdeplőt egykoron mindenki saját használatra el tudta készíteni. A szövés a nők téli munkái közé tartozott. A ponjavkának mint viseletkiegészítőnek a használata mára már kezd feledésbe merülni, de az említett településeken még láthatunk olyan sokác asszonyt, aki el-elviszi magával a templomba.

A kötet második egységében a szerző szülőfalujának, az ott lakóknak és az ottani szokásoknak kíván emléket állítani. „Erről a településről szólni feladat is, cél is, vállalás is. És csak azt mondhatom el róla, amit a falumbeliektől, a kupuszinai öregektől, fiataloktól hallottam, tanultam, láttam, amit tőlük kaptam” (SILLING 2010: 5). Az a tény, hogy ebben a faluban látta meg a napvilágot, meghatározta egész életét, s ennek köszönheti azt is, hogy érdeklődése a néprajztudomány felé orientálódott. Ennek tudatában joggal jelöli a kötet második nagy egységét *Az identitás meghatározója: Kupuszina* címmel. A szerkezeti egység első helyére besorolt írás a nyugat-bácskai migrációs tendenciákkal foglalkozik, különös tekintettel Kupuszinára. Áttekinti a 20. század erre a vidékre jellemző népmozgalmát, kiemelt hangsúlyt fordítva az 1990-es évekre, melyeknek migrációját károsnak minősíti. A telepítéseiktől kezdve színmagyar falvak jellege ekkor szűnt meg. Szilágyiban például mára túlsúlyra jutott a délszláv elem, de a betelepülők egy csoportja Kupuszinát is elérte. Silling István sötét jövőképet vázol fel az itteni magyar falvakról. Írásának utolsó mondatát idézem: „A Nyugat-Bácska, s benne Kupuszina társadalma is olyan gyors átalakulásban él, hogy félő, a több száz éves autochton hagyomány, a Duna menti szóránymagyarság s vele együtt nyelve, kultúrája, egész mivolta csendesesen, de végveszélybe került” (SILLING 2010: 98).

A kupuszinai vöröshagyma-termesztés néprajzából kiderül, hogy e növény termesztésének a faluval egyidős hagyománya van, a szerző ezt történelmi forrásokkal is alátámasztja. Többek között Vályi András 1796 és 1799 között készült földrajzi lexikona is említést tesz arról, hogy a kupuszinaiak többek között hagymatermesztéssel is foglalkoznak. A történelmi áttekintés után a vöröshagyma-termesztés folyamatának a leírása következik, a hagymamagtól kezdve, a dughagymán át, egészen a vöröshagymáig. Megtudjuk, hogy a Kupuszináról származó hagyma gömb alakú, jóízű, csipős, C-vitaminban gazdag, baktérium- és gombaölő hatású. Az Újvidéki Egyetem Mezőgazdasági Kara az egyetlen önálló vajdasági fajtának ismeri el, melyet „kupusinski jabučar”-ként, azaz kupuszinai almahagymaként jegyezték be.

Kommunikáció a harangok nyelvén Kupuszinán címmel közölt írásában a szülőfaluja harangjairól és történetükről, valamint a harangozás szemanti-

kájáról számol be. Az első torony nélküli templomot 1754-ben építették fel, így a harangok két haranglábban csüngtek. Az 1806 és 1813 között felépült új templomnak viszont 1843-ban már négy harangja volt, melyeket különböző szentek oltalmába ajánlottak. „A szentkultusz egyik megnyilvánulási lehetősége éppen a harangok védőszentjének megválasztásában rejlik” (SILLING 2010: 126). A harangszó végigkíséri az emberi életet a születéstől a halálig. A szakrális idő szerves részének számít. A különböző időpontokban megkondított harangnak – hajnali, déli és esti harangszó – idő- és munkarendező szerepe van. A többi római katolikus templomhoz hasonlóan Kupuszinán is megszólal a harang péntek délutánonként három órakor, így emlékezve Krisztus kínhalálára. Ezenkívül beszámol a helyi jellegű harangozásról is, melyet Kupuszinán csütörtök délutánonként fél négykor hallhatunk. Így állítanak emléket az 1890-es falutűznek. A csütörtök délutáni haranghúzást a falutűz első évfordulóján rendelték el, s 1891 óta folyamatosan gyakorolják. Funkciója az, hogy senki se feledje a borzalmas eseményt, s ügyeljenek arra, hogy a tűzvészhez hasonló csapás többet ne ismétlődjön meg a jövőben.

A kötet mindkét szerkezeti egységét fényképes illusztrációk tarka sora követi. Az első egység tanulmányai után Vajdaság széles területéről láthatunk szobrokról, kálváriákról, templomokról, festményekről stb. készült fotókat, köztük Szent Vendel-ábrázolásokat, „vodicákról” készült felvételeket és egy-egy szondi, illetve vajszkai ponjavkáról készült fényképet. A második nagy egység után közölt felvételek a szerkezeti felépítésnek megfelelően elsősorban a Kupuszinához kapcsolódókat foglalják magukba. Láthatjuk itt a kupuszinai Nagy utcát a templommal, a vöröshagymavetés és -tisztítás alkalmával lencsevégre kapott falubelieket, lakodalmi menetekről készült fotókat, valamint az 1911. (sic!) évi népszámlálás bácskertesi gyűjtőíveit. A kötet függelékében olvashatunk még kupuszinai karácsonyi népekeket is, valamint a száz évvel ezelőtti népszámlálás betűhív átiratát.

A Silling István összegyűjtött írásait tartalmazó, most ismertetésre került kötet színes képet nyújt a hajdani, multikulturalitásáról híres vajdasági népéletről. Az utóbbi évtizedekben Vajdaság etnikai arculata jelentősen megváltozott, s ezzel párhuzamosan a hajdani szokásvilág is. Ez az egykor színes kultúra mára veszített multikulturális jellegéből, de maradványaiban a jövőben is tovább él. A múlt átörökítésében a néprajzkutatónak jelentős szerepe van, mintegy hidat képez múlt és jövő között. Mindannyian tudjuk, hogy jövőnk záloga múltunknak, elődeink életmódjának, szokásvilágának ismerete. A hatvanéves Silling István azon néprajzkutatók közé tartozik, akik a múlt megörökítésével jelentős szolgálatot tettek a vajdasági magyarság jövője érdekében.

Lengyel László

ÉRTÉKMENTÉS ÉS KÖZÖSSÉGI SZEREPVÁLLALÁS

Rescuing Values and Role Modelling in Society

Szerda András: *Óbecse napsugaras oromzatai*. Historiae Óbecsei Hagymányörző és Történeti Társulat, Óbecse, 2010

Az utolsó pillanatban sikerült Szerda Andrásnak összegyűjtenie és megjelenítenie a még megmaradt óbecsei napsugaras oromzatok fényképét, leírását.

A múlt század nyolcvanas éveiben majd kétszáz napsugaras oromzatot számoltunk össze, tíz évvel később még a felét sem találhatjuk meg. A dózerek nyomában számos védett épület, patinás ház vált a földdel egyenlővé nemcsak a központban, hanem a város peremén is. Hogy lehetett ezt Óbecsén megtenni, ezen el lehet töprengni, talán az okokat is fellelni, amelyek között nyilvánvalóan ott van a fröccsentett tömegesztétika, a dölyfös töke önkénye, de ugyanígy a kapzsiság, a nemtörődomség, valamint a szegénység és az elfásultság is. S mindez abban a városban, amely szépségéről, fejlettségéről és igényes kulturális életéről sokáig híres volt.

Szerda András a körülmények adta lehetőségekkel élve menti a menthetőt. Tetszetős, gazdagon illusztrált könyvet tett le elénk. Mint a személyes hangvételű *Bevezető*-ből megtudjuk, már huzamosabb ideje (1993 óta) figyelemmel kíséri a napsugaras oromzatok sorsát szülővárosában; s maga az a tény, hogy a kezdeti, bátortalan gyűjtés és dokumentálás óta mintegy harmada már eltűnt e népi építészeti értékek, nyilvánvalóan sürgetően hatott a gyűjtés és a prezentálás folyamatára.

A könyv első részét a népi építészet egyik sajátosságaként számon tartott napsugaras oromzat leírása, definiálása alkotja, egyszersmind felvetődik a más tájakkal való kötődésnek, az eredetnek a kérdése.

Ismerve a napsugaras oromzatok tárgykörének (alapfogalmak és motívumkincs) igen gazdag és merőben eltérő elméleteket ütköztető szakirodalmát, a szerző nem vállalhatja fel, hogy bármilyen módon is nyugvópontra helyezze e témakör néprajzi-elméleti kérdéseit. Az ide vonatkozó szakirodalom birtokában korrekt módon ismerteti a napsugárdísz eredetét, megkísérli felvázolni a napsugaras oromzatok elterjedését is, valamint kitér a szegedi oromzatok jellemzőire és a szegedi kapcsolat lehetőségeire. Így jut el a könyv második fejezetében az óbcesei deszkaoromzatok történeti bemutatásáig – mindinkább megtalálva saját hangját, könyvében nagyon sok értékes adatot közöl a 19. századi fűrésztelepek, fatelepek működéséről. Értékes gazdaságtörténeti tényeket földértve szól a korai óbcesei „száraz gáterről”, a 19. század végi itteni híres fakereskedőről, az iparvágány sorsáról, de ír a ma már homályba vesző Frenner-vasút terveiről is.

A könyv oldalain egymást követik az alaptémához kötődő foglalkozások leírásai és adatai is, mint amilyen az óbcesei fuvarosok és tutajajosok élete, akiknek köszönhetően került városunkba az „úsztatott fa” egészen Erdélyből. Több mint egy évszázad kellett ahhoz, hogy a szakma ráébredjen, mennyivel jobb faanyag ez, mint a mai. A Tiszán történő úsztatás során ugyanis a víz sok olyan anyagot kimosott a fából, amely a farontó bogarak tápláléka lehetett volna. Ezért még ma is keresettek a régi épületekből kibontott erdélyi faelemek. S természetesen megmenthetőek, felújíthatóak a napsugaras oromzatok. Vesztüket eddig sem a faanyag rossz minősége okozta.

Szerda András könyve egyszerre néprajzi, helytörténeti és szociográfiai jellegű. A téma tudományos igényű bemutatása mellett megjelennek a település múltjával, történetével kapcsolatos pozitív attitűdök, az itt élő emberek sorsának megismerése és ismertetése. A „vegytisztá tudományosság” helyett így lett emberközpontú a könyv hangvétele, s vált fontossá a fával, famunkával foglalatосkodó becsei emberek bemutatása, ezt látjuk például a *Becsei tutajajosok* című fejezetben is, melyben a tutajajosokkal készített riportok nyelvhasználatába szükség szerint fonematikus átírási szövegrészek kerülnek, hogy a fontos szakszavak, a tájnyelvi elemeket tartalmazó szakmai fogások, eljárások ne sikkadjanak el a leírásakor. Külön ki kell emelnünk az interjúk során előkerült számos szakmai kifejezést, amelyek feldolgozása, rendszerezése akár egy további munka tárgya is lehetne.

Itt jegyezzük meg, hogy az interjúk szövege természetesen magán viseli a helyi nyelvjárási jelenségek nyomait. Ezek rögzítésében nem következetes a szerző, egyes adatközlőinél, pl. az *Óbecsei ácsok* című fejezetben a hangtani pontosságra törekszik, mert vélhetően úgy érzi, egyes idős mestereknél lényeges információk vesznének el, ha köznyelvre konvertált nyelven jegyeznék le mondanójukat. Más esetben egyazon adatközlőnél vált át a köznyelvi szövegről a tájnyelvre, s ezt lehetőleg a nyomdatechnika eszközeivel is jelzi.

Aki már vett részt hasonló néprajzi gyűjtésben, az tudja csak igazán értékelni, mennyire nehéz vállalkozás az ilyen „kemény kézszerítésű, sorsdedett férfiak” megszólaltatása, szóra bírása. A leírt szövegekben a környékbeliek régi, már-már elfeledett történetekre ismerhetnek, de az élőnyelv elevenségét jelző élettörténetek a távolabb élő olvasónak is sok-sok értékes hely- és művelődés-történeti adatot, szakmai ismeretet nyújtanak.

A könyv harmadik részében a kutatás idejében (2008-ban) fellelt állapotot dokumentálja a város főbb területi egységeit alapul véve, s adja meg a becsei oromzatok kataszterét. A pontos lokalizálás mellett az épület, illetve az oromzat fényképe is szerepel, a ház tulajdonosainak adataival együtt. Arra is törekszik, hogy a lehetőségekhez mérten a megőrzött érték tulajdonosait is megszólaltassa, ami különösen emberközpontúvá teszi a kiadványnak ezt a részét is. Az így bemutatott negyvenhét napsugaras oromzatú ház ismertetése után a mára már lebontott oromzatok sorsát mutatja be, szám szerint huszonhatot, amelyeket régebbi fényképekkel dokumentál. Különösen értékes, mondhatnánk, biztatóan előremutató az újonnan beépített, illetve most elkészített napsugárdíszes motívumok bemutatása, akár házakon, akár szárazkapu-bejáraton, kiskapuk vagy tornácok díszítőelemeként találjuk meg Óbecse utcáin. Nagyon jó, hogy népi építészetünk e hagyatéka ily módon is tovább tud élni, s a szerző ezeket a tárgyi elemeket is éppoly pontos leírással és fényképpel rögzíti.

A könyv nyelvhasználata a már említett, eltérő szövegtípusok mellett is gördülékeny, a szakszövegek magyarosak, az adatközlők tájnyelvi és szaknyelvi szavai nem terhelik meg túlságosan a szöveget. A szerző egyéni kutatói (s talán lokálpatrióta) attitűdjét jelzi, hogy szövegébe az adatközlőktől nyert, illetve az írott forrásokból megismert helyi anekdotákat fűz, amelyeknek egy része nem épül be sikeresen a szöveg szerves egészébe.

Szerda András kitér arra is, hogy e tárgyi hagyatékunkat már az idetelepültek némelyike is megőrizte; visszaállította, restauráltatta, mert szépnek, értékesnek, lélekkel telinek tartja. Sajnos, ezek a jelenségek nem általánosíthatók; a szerény próbálkozásokat elnyomja a harsány színűre kreált, jellegtelen középületek, magánházak sora. A manapság tapasztalható – még a szocrealizmusnál is primitívebb – építkezési és városrendezési szemlélet, attitűd nem (vagy csak alig?) tűri meg a múlt szépségét, tartalmi gazdagságát, emberközpontú egyszerű racionalitását. Ennek következtében kettősség tapasztalható városunk építészetében: a régi épületek, objektumok sorsukra hagyva elvesznek, összeomlanak, ha mégsem, akkor lebontják őket.

A szerző az enyészettől, a feledéstől menti meg a gondosan adatolt napsugaras oromzatokat, de ezzel együtt e népi építészeti elemek szimbolikájával üzenetet is közvetít, valamint felhívja a figyelmet a „közösség érdekében tett vállalások” igencsak szükséges voltára, aminek valóban nagy hiányát látjuk manapság.

Barcsi Tamás

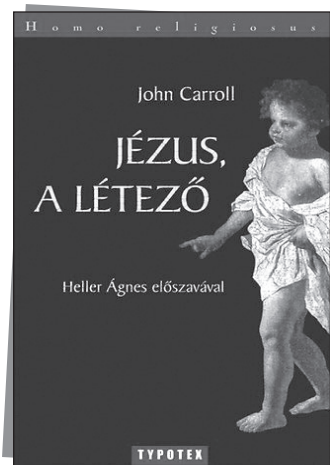
A LÉTEZÉS MISZTÉRIUMÁNAK MÍTOSZA

Lady of Perfect Beauty

John Carroll: *Jézus, a Létező*. Fordította Gyárfás Veronika. Typotex, Budapest, 2009

John Carroll ausztrál szociológus és filozófus első magyar nyelven megjelent, *Jézus, a Létező* (*The Existential Jesus*) című művét a Typotex Kiadó gondozta, igényesen szerkesztett, rendkívül szép kiállítású könyvet vehet tehát kezébe az olvasó. Carrollt – aki számos érdekes és gondolatgazdag munka szerzője – a magyar könyvkiadás mind ez idáig nem fedezte fel, de jobb későn, mint soha, ahogy Heller Ágnes is megjegyzi a kötethez írt előszavában.

Carroll könyve Jézusról szól. Csakhogy nem egy teológus vagy egy történész által írt, vallásilag „helyes” Jézus-értelmezést, illetve a történelmi Jézussal kapcsolatos megállapításokat tartalmaz, de nem is a Jézus-történet és a nyugati kultúra összefüggésének valamely vonatkozását elemzi a szerző (bár több esetben a művészetből vesz példákat felfogásának érzékeltetése érdekében). Ebben a műben az „egzisztenciális hős”-nek, a *Létező Jézusnak a megragadására tesz kísérletet* Carroll, Márk és János evangéliumának sajátos szempontú értelmezésével. Tudományos konszenzus van arról, hogy az evangéliumok közül a Márk nevéhez kapcsolt szöveg keletkezett elsőként, és sokan vélik úgy, hogy irodalmilag is ez a legművesebb. Máté és Lukács Márk evangéliumára építettek, de néhol átértelmezték, vagy kiegészítették. János evangéliumát e három szerző (a szinoptikusok) munkájától elválasztva fogják fel általában, annak egyedi szemléletét, az előbbiektől eltérő, más szempontú Jézus-képét szokták hangsúlyozni. Carroll álláspontja szerint János is Márk evangéliumából indult ki, bár valóban Márktól eltérő módon ragadta meg Jézust: e kétféle kép azonban kiegészíti egymást. A két szemtanú evangélista (hogy valóban azok voltak-e, vagy sem, arról szintén sok vita van, a szerző szemtanúnak tekinti őket), Márk és János művét ol-

vasva juthatunk el tehát leginkább a Létező Jézushoz – állítja Carroll, és ehhez próbál segítséget nyújtani a szövegek valódi jelentésének feltárásával. A szerző a bevett (angol) fordításokat is némileg átértelmezve, az eredeti görög írásokhoz visszanyúlva, saját fordításban mutatja be az evangéliumok legfontosabb részeit: ezek jelentik az elmélgedések kiindulópontját.

A cél az Igazság feltárása. A posztmodern korszakban meglehetősen furcsa, ha egy gondolkodó a nagybetűs Igazságról ír. Carroll értelmezésében az *Igazság mítosz*. A mítosz pedig időtlen, archetipikus történetek gyűjteménye a régmúltból, ahogy a görög kultúra alapeleme volt a mítosz, úgy Máté és János evangéliuma is mítoszt teremtett. A mítoszok segítenek választ adni az élet legfontosabb kérdéseire, mint: Honnan jöttem?, Mihez kezdjek az életemmel?, Mi lesz velem, ha meghalok? Ma Nyugaton – ahol a keresztény vallás egyre kevésbé meghatározó – nincs olyan mítosz, amely mindenki számára útmutatásul szolgálna, még a magukat hívőnek mondó emberek mindennapi gondolkodására is kevés valódi hatással van az egyházak által értelmezett Jézus-történet, jóllehet a Nyugatnak minden bizonnyal ez a legmeghatározóbb története, átszővi egész kultúránkat. Ma az egyénnek magának kell válaszolnia a fenti kérdésekre, ha egyáltalán felmerülnek benne, hiszen a fogyasztói társadalom világában nagy az esély rá, hogy az ember az ilyen kérdések felvetését feleslegesnek látja, sőt mindent megtesz, hogy a legkevésbé se kelljen ezekkel szembesülnie: azt csinálja, amit a többiek, úgy él, ahogyan „mások”, a szabad idő eltöltésének számtalan lehetősége is mentesíti a gondolkozás nehézségétől. De előbb vagy utóbb talán mindenki felmerülnek ezek a kérdések. És ha valaki választ keres, találhat is rengeteget, el is tévedhet a sok válaszlehetőség között. Éppen ezért Carroll szerint szükségünk van egy számunkra *érvényes mítosza*ra, hogy segítséget jelentsen a létkérdések megválaszolásában. Nyugaton ez a mítosz a szerző szerint csak a *Jézus-történet* lehet, de annak egy, a mai ember számára is érthető, befogadható módon újramesélt változata. Carroll műve a mítoszként felfogott Igazság, tehát a *Történet (újra)leírása*. Amely biztosan nem lehet mindenki igazsága és története (ezért a nagybetűs írásmód ebben a vonatkozásban megkérdőjelezhető, vagy beszéljünk nagybetűs Történetről, elismerve, hogy vannak más nagybetűs Történetek is), de lehet, hogy az olvasó az újramesélt mítoszból valóban megtalálja a „saját igazságát”, ehhez azonban az kell, hogy belülről átélje, átgondolja, magáévá tegye mindazt, amiről a történet szól.

E történet kulcskategóriái nem Jézus a „Jó Pásztor”, az Isten Fia, nem a bűn, és nem a Megváltás. Alapfogalmai a Létezés, a pneuma, az agapé, azaz a szent szeretet és a hamartia. Carroll felfogásában Jézus nem a megváltó, a messiás, hanem a *létezés kvintesszenciája*: a Létező, az Emberfia. Márk evangéliumában nincs szó szeplőtelen fogantatásról, a jászolban fekvő újszülött Jézusról. Nem lényeges Jézus előtörténete: annak van jelentősége, hogy mit tesz és mi történik vele, miután megkezdte tevékenységét. Ekkor elkezd Létezni. Ez nem választható

el Jézusnak a pneumából való részesülésétől: erre akkor kerül sor, amikor Keresztelő János megkereszteli a Jordán vizében. A „szent pneumat” az egyházak általában entitásként értelmezik, mint „Szent Lelket”. Az eredeti görög szövegben nem kezdődik nagybetűvel, jelentése szél, lehelet, szellem. A *pneuma* a „súlyos szél, a kozmikus lehelet, a spektrális hajtóerő”.¹ Carrollnál a *pneuma* jelenti Istent, ezt János evangéliumára alapozza (János 4, 24: „a pneuma Isten”). A hegyen történő átváltozás is a pneumából való részesülésről szól. Jézus az, aki az emberek között leginkább telítve van a pneumával. Tudása az „én vagyok” tudása: az egyéni létezés csodájának, titkának átérzése. Tanítványainál is azt akarja elérni, hogy ébredjenek rá létezésükre, és váljanak valódi önmagukká. Aki megértette az „én vagyok” tanítás lényegét, az tudatában van létezésének, és vállalja mindazt, ami ezzel jár: *szabad és félelem nélküli, kész megtapasztalni az életet*, amely soha nem lehet mentes a szenvedéstől (a pátoz görög szó egyszerre jelent tapasztalatot és szenvedést), *nyitott a pneuma befogadására*, és a *szent szeretet megvalósítására* törekszik. A szeretet értelmében használt görög kifejezések közül az *agapē* jelenti a szent szeretetet, az önzetlen, a pneumatól áthatott szeretetet (a másik két kifejezés, az *erosz* és a *filia* a szexuális szerelmet és a barátságot jelenti). Jézus az, akiben az *agapē* kiteljesedett. A jézusi értelemben vett létezővé váláshoz (tehát a Létezés misztériumában való részesüléshez) igazából nincs szükség közvetítőkre, így egyházra sem, bár Péter feladata az egyházépítés lesz, de nem ez a legfontosabb. Nem a vallási dogmák és a külsődleges erkölcsi parancsok számítanak, a Történet továbbadása a leglényegesebb, és ennek megismerése által a *létezésre való ráébredés*, az „én vagyok” tudatosulása az emberben. A keresztény vallásban meghatározó szerepe van a bűnöknek, a Carroll-féle mítoszban azonban ezek másodlagosak: Jézus nem a bűnöktől váltotta meg az emberiséget, hanem a Létezés igazságáról tanított, a bűnök ezen igazság nem ismerésének a következményei. „A gonoszság elődleges forrása az egzisztenciális hiány. A *nem vagyok* reménytelen és leküzdhetetlen belső vákuuma. Mértéktelen és törvénytelen étvág csak akkor alakul ki, ha a központban káosz uralkodik. Az ilyen étvág a jellem kicsapongása.”² A Márk által használt *hamartia* szót bűnnek fordították, de ez valójában azt jelenti, hogy „cél tévesztő”, illetve „jellemhiba”: itt az *egyéni létezés jobbá válásáról*, az egyensúlyát veszített jellem helyreállításáról van szó.

Ha tehát az ember magáévá tette az „én vagyok” tanítását, és jellemzi az *agapē*, akkor helyesen fog cselekedni. A helyes létezés egyúttal a helyes erkölcs megvalósítását is jelenti. Nem a külső erkölcsi előírásokhoz való igazodás a fontos, hanem a belső „parancs” követése. Ez az álláspont némiképp hasonlatos ahhoz, amit a fiatal Hegel (még erősen Kant hatása alatt) Jézusról írva fejt ki, bár

¹ John Carroll: *Jézus, a Létező* (fordította Gyárfás Veronika). Typotex, Budapest, 2009. 35.

² I. m. 185.

itt nem annyira a helyes létezésen alapul az erkölcs, hanem az ész által felismert erkölcsi törvényen. Hegel úgy véli, hogy Jézus megkísérelte moralitássá változtatni a vallást és az erényt, azokat a morális elveket, amelyek a szent könyvekben álltak, azonban kudarcot vallott: a „halott formulák” győzelmet arattak az életben gyökerező moralitással mint szabadsággal szemben, hiszen a morált a keresztény egyház is „megtanult ismeretté” tette, ez viszont ellentétes a morál lényegével, a szabadsággal.³

Márk története azzal ér véget, hogy Jézus óriási testi és lelki szenvedések közepette hal meg a kereszten, majd harmadnap az őt felkereső asszonyok üresen találják a sírját. A sírban egy fehér ruhát viselő ifjú ül, aki közli az asszonyokkal, hogy Jézus föltámadt. Carroll felhívja a figyelmet: itt egyértelműen nem angyalról tesz említést a szöveg, hanem egy ifjúról. Amely ifjú, értelmezése szerint, lehet akár Légió, akiből Jézus korábban kiűzte a démonokat, és ezzel a sírok között élő, tomboló embernek „új életet” adott. Légió, aki követni akarta a Mestert, de az elküldte az övéihez, most visszatért. Illetve lehet, hogy mégsem ment haza, és azontúl végig ott volt Jézus árnyékában, figyelte az eseményeket, most pedig megmutatkozik: ismét egy sírban, de nyugodtan, ragyogó fehér ruhában. Ő közli az örömhírt, Jézus feltámadását az asszonyokkal, akik persze remegnek, és elszaladnak onnan. A fehér ruhás ifjú, Légió talán nem más – Carroll rendkívül szellemes magyarázata szerint –, mint maga Márk, a Történet elbeszélője. Jézus a Történetben él tovább, illetve azokban, akik magukévá teszik a Történetét (a Légió jelentése: „sokan vagyunk”). János evangéliumában a sírhoz látogató Mária Magdolna előtt maga Jézus mutatkozik meg, és ezt követően is jelen van. János nem részletezi a kereszthalált: ez csak mellékesemény. Jézus a Létezés, amely mindig volt, és mindig lesz. Carroll úgy látja, hogy Márk Jézusát kiegészíti János Jézusa, így együtt jelentik a Létezés teljességét. A folyton küzdő és önmagával is vívódó, alapvetően magányos tanító és a nyugodt erőt, a Ragyogást megvalósító Jézus története a tragikus és az örökkévaló létezést szimbolizálja.

A kötet második részében nem csak a Jézus-kép vonatkozásában teljeseedik ki a Márk evangéliumában elmesélt Történet János evangéliuma által: itt válnak egyértelművé a Jézushoz, így a „Létezés Igazságához” való különböző archetipikus emberi viszonyulások. János számos olyan történetet mond el, amely segít abban, hogy tisztán lássuk ezeket az archetipusokat, tehát a kívülállót, a beavatottat, a megtagadót, a majdnem-értőt és az ösztönösen értőt. Péter, aki szereti Jézust (de csak a filia és nem az agapē értelmében), és hűségesen követi őt, nem érti

³ Vö. Hegel: *[A keresztény vallás pozitivitása]* In: G. W. F. Hegel: *Ifjúkori írások* (fordította Révai Gábor, válogatta Márkus György). Gondolat, Budapest, 1982. 57–90. Erről lásd: Rózsa Erzsébet: „De a törvény nem cselekszik, csak a valóságos ember cselekszik”. Hegel kantianizmusa gyakorlati filozófiája motívumaiban. Kellék, 2004. 24. szám.

a tanítás lényegét, ezért Carroll szerint végig kívülálló marad. De ha így van, akkor mi magyarázza Péter kiválasztottságát? Carroll Péter butaságát és gyengeségét hangsúlyozza, nem mutat rá, hogy Péter a maga gyarló módján nagyon közel van a tanítás megértéséhez, még ha nem érti is teljesen. Ha a Péterről adott elemzés nem is túl meggyőző, az ezt követők annál inkább magával ragadóak. Mária Magdolna a „beavatott” archetípusa, aki a korábbi romlott életét, helytelen létezését váltja fel Jézus követésével. Elég rátekintenie a Mesterre, hogy átváltozzon. Carroll ez esetben Lukács evangéliumára is hivatkozik, hiszen itt találjuk Mária Magdolna történetét. Ugyanakkor a Márk által említett betániai Mária, nemkülönben a János evangéliumában fontos szerepet kapó betániai Mária, Lázár testvére ugyanennek az archetípusnak a megjelenése. Mindkét történet végén nagy szerepe van Mária Magdolnának (betániai Mária és Mária Magdolna azonoságának kérdéséről viták vannak, de az biztos, hogy ugyanazt az archetípust testesítik meg): Márknál ő az egyike a sírt meglátogató asszonyoknak, Jánosnál ő az első, aki előtt Jézus megjelenik a kereszthalált követően. Júdásra, Jézus elárulójára a „nem vagyok” állapota a jellemző: gonoszsága az egzisztenciális hiányból ered, annak felismeréséből, hogy soha nem lehet olyan, mint Jézus. Pilátus a „majdnem vagyok”: érti Jézus igazságát, és János evangéliuma szerint megtesz mindent, hogy ne kelljen kivégeztetnie őt, de végül nem tud mit kezdeni a zsidók erőteljes követelésével. Pilátus a hivatali kötelesség és létezés igazságából eredő helyes viselkedés között őrlődik. Még ha társadalmi-hivatali szerepéből adódó döntést is hoz, egy tanulási folyamat indul el benne. János jelenti az ötödik viszonyulási lehetőséget: neki nincs szüksége átalakulásra, és nem is őrlődik: ott van Jézus mellett, figyel és tanul. Ösztönösen, természetesen az, akinek lennie kell. Majd tanúságot tesz mindarról, amit tud: evangéliumában önmagára mint „szeretett tanítványra” hivatkozik. Az utolsó vacsoránál jeleníti meg magát először: ott ül Jézus mellett, ő az, akinek a Mester megsúgja árulója nevét. A tanítványok közül Jánosban bízik meg leginkább Jézus, és ő soha nem él vissza ezzel a bizalommal. A tudás birtokosa, aki majd továbbadja tudását.

John Carroll műve rendkívül érdekesítő olvasmány: elgondolkoztat, felkavar, vitára késztet. Tanulságos lehet ez a könyv minden szellemileg nyitott ember számára, legyen akár vallástalan, vagy valamelyik keresztény egyház tagja, vagy más vallás híve. A szerző nem egy „kétségbevonhatatlan” evangéliumfelfogást akar adni, hanem inkább csak fogódzókat szeretne nyújtani ahhoz, hogy mindenki megtalálja a saját értelmezését, és így a saját igazságát, a nagy életkérdésekre adott saját válaszait. Carroll számára a Történet átélése és újramesélése során feltárult „valami”: a Létezés misztériumának „homályos kifejezése”. Nem minden olvasó számára lesz szükségszerűen így, de már azért is megéri elolvasni a könyvet, mert ennek lehetőségét ígéri.

Barcsi Tamás

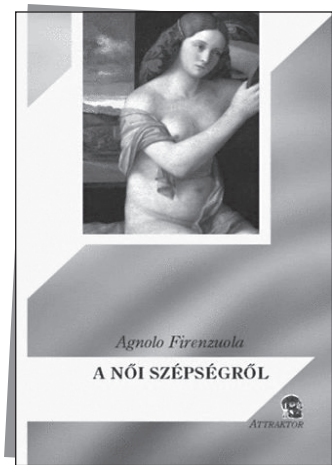
A TÖKÉLETES SZÉPSÉGŰ HÖLGY

The Myth of the Mystery of Existence

Agnolo Firenzuola: *A női szépségről*. Fordította, a jegyzeteket és az utószót írta Molnár Dávid. Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2010

Az Attraktor Kiadó *Italianistica Hungarica* sorozatában jelent meg Agnolo Firenzuola 1541-beli műve, *A női szépségről*, Molnár Dávid kitűnő fordításában. A könyv a 16. század női szépségeszményét mutatja be – szó szerint – anatómiai részletességgel: egy Celso Selvaggio nevű férfi beszélget négy pratói fiatal hölgygel, mona Lampiadával, mona Amorriscával, Selvaggiával és Verdespinával arról, hogy milyen is az ideális női szépség (Celso előadást tart erről a témáról, a hölgyek pedig kérdéseket tesznek fel, illetve az előadó szavaihoz kommentárokat fűznek). Az első beszélgetés az egyes *testrészek funkciójáról* szól (a szép mint hasznos jelenik meg), illetve néhány olyan *fogalom tisztázásáról*, amelyek a fizikai jellemzőkön túl szükségesek a szépség meglétéhez, mint elegancia, báj, vonzerő, szeretetreméltóság, kisugárzás, fenség. A második beszélgetés tárgya a korábban felsorolt *testrészek ideális megvalósulása*, Celso a jelen lévő hölgyek valamelyikének egy-egy testrészére utalva szemlélteti a beszélgetők számára, hogy miről is van szó. A tökéletes szépség egy idea, egyetlen nőben nem testesülhet meg, esetleg annak bizonyos vonatkozásaival rendelkezhet valaki. Ez a könyv a korabeli művektől (amelyek Ficino *A szerelemről* című platonikus írásának hatása alatt állnak, vagy éppen ezzel szállnak vitába) elsősorban abban különbözik, hogy nem a lelki szépség és a szerelem vizsgálata adja fő témáját, hanem a „tökéletes szépségű hölgy” testi jellemzőinek megragadása.

A szerző, Agnolo Firenzuola (eredeti nevén: Michelangelo Girolamo Giovannini, 1493–1543) nagy műveltségű reneszánsz író, akinek az élete bővelkedett ellentmondásokban és fordulatokban. Jogot tanult, amit nem igazán szeretett, szerzetes lett, de a női nem nagy csodálója volt (és nem csak elméletben, ennek bizo-

nyítéka, hogy nemi betegségtől, feltehetően szifilisztől szenvedett), egy időben a pápai udvarban is gyakran megfordult, végül teljesen elhagyatottan halt meg. Számos műfajban alkotott, prózai műveken túl írt költeményeket, komédiákat, készített fordításokat is, de nem igazán figyeltek fel rá, csak egyetlen nyelvészeti munkája látott napvilágot életében. Nem sokkal a halála után kezdték megjelentetni az írásait, amelyek nagy sikert arattak.

A női szépség az égi dolgok bizonyítéka – olvashatjuk a könyvben –, a Paradicsom javainak képmása és tükörképe. Szó sincs arról továbbá, hogy a nők a férfiaknál kevésbé lennének nemesek, ugyanolyan bölcsek, ugyanazokkal a képességekkel és tehetségekkel rendelkeznek, mint a férfiak, ha ez nem is tűnik fel mindig a házi teendők és családi ügyek vezetése miatt. Platón *Lakoma* című művére utalva Celso azt a meggyőződését fejezi ki a beszélgetésben, hogy a férfi és a nő egy Egész két egyforma része. A szépséget tekintve azonban a nők a férfiakénál finomabb, lágyabb és *különlegesebb szépségnek* adnak otthont. A Természet talán azért alkotta ilyennek a nőt, hogy nyugodalmat, menedéket, felfrissülést, minden fáradságos útja során kikötőt nyújtson a férfi számára.

Firenzuola ideális hölgyének fehér keze, fehér és bíborszínű az arca, fekete a szemöldöke, vörös az ajka, és szőke a haja. A szőke szín az utóbbi esetben nem túl halvány, de nem is túl fényes sárga, inkább a cserszín felé hajlik. A hajnak vékonynak, hullámosnak, dúsnak és hosszúnak kell lennie. Az ideális női test se nem kövér, se nem sovány, magassága nem haladhatja meg a fej nagyságának hét és félszeresét, végtagjai karcsúak, mozgékonyak és a megfelelő távolságban, a helyes mérték szerint helyezkednek el. Az ideális szemszín sokak szerint a fekete vagy a világoskék, de a legtöbben talán a sötét cserszínűt tartják a legkiválóbb szemszínnek. A szempillák ritkásak legyenek, és ne túl hosszúak. A melleknek is fehéreknek kell lenniük. Egy gödröcske az állon, illetve egy kis toka csak növeli a szépséget. Fontos, hogy a valódi szépség mindig *természetes*, így a test túlzott felcicomázása, a különböző kiegészítők nem megfelelő használata csak ronthat az összképen. Ahogy a szépség mesterséges módon való növelése is sokszor az ellenkező hatást váltja ki, pl. mona Lampiada arra utal, hogy azok a nők, akik túlzásba viszik a púderozást, nem gondolnak rá, hogy idő előtt elkopik és megöregszik a bőrük, a férfiak pedig úgysem veszik észre ezeket a „maszatolásokat”.

Ha a Firenzuola által leírt ideális nőt összehasonlítjuk a ma uralkodó nyugati szépségeszménnyel, számos különbséget találhatunk, néhány egyezés mellett. Így például a szőke hajnak ma is megvan a kultusza, de a fekete hajnak legalább annyira, a rövid haj pedig ugyanannyira elfogadott, mint a hosszú. A fehér testszín helyett a barna bőr az ideális, bár a fehér bőrszín lassan kezd ismét divatba jönni (főként a napozás ártalmait miatt). Ami viszont teljesen eltér a Firenzuola által felvázolt eszménytől, az a „természetes” szépség helyett a *mesterségesen*

„előállított” szépség kultusza. A legkülönbözőbb mesterséges eszközök és eljárások sokaságát használják a nők, hogy olyanok legyenek, mint a reklámokban és a magazinokban ideálisként felmutatott szépségek. Az arc- és szemfesték, a hajfesték, a szolárium, a műköröm hozzátartozik az aktuális szépségeszménynek megfelelni akaró nők eszköztárához, arról nem is beszélve, hogy a mellnagyobbítás és az egyéb plasztikai műtétek, illetve a divattetoválások egyre általánosabbá válnak. A nők mindent megtesznek, hogy vékonyak legyenek (vagy vékonyak és izmosak), ezért gyakran látogatják a fitnesztermeket, és odafigyelnek az étkezésükre. A mai, média által közvetített szépségkultusz sok nő életét keseríti meg, mert nagy nyomást jelent (lásd ezzel kapcsolatban Naomi Wolf: *A szépség kultusza* című művét)¹, és számos esetben komoly *egészségkárosodást* is okozhat, pl. testképzavarok következményeként kialakulhat az anorexia vagy a bulimia (meg kell jegyezni, hogy a szépségkultusz a férfiakra is erős hatással van, testképzavarok férfiaknál is kialakulhatnak pl.: izomdiszmorfia).

Firenzuola szerint az ideális szépségű nő se nem túl sovány, se nem túl kövér, ugyanakkor azt is kiemeli, hogy elképzelhető, hogy egy kövér nőt a bája nagyon is széppé tehet. Selvaggia hoz fel példának egy ilyen kövér hölgyet, akiről Celso is elismeri, hogy szeretetre méltó, van benne valami fenséges, kedves, kifinomult, szép és fürgé, és a kerület egyik legszebb nője. Az első beszélgetés végén – ahogy már szó volt róla – olyan fogalmak kerülnek elő, amelyek a szépséghez kapcsolódnak, és amelyek megvalósulására szükség van ahhoz, hogy igazi szépségről beszélhessünk. Ezek a *fizikai jellemzőkön túl*, vagy éppen *a test tökéletlenségeit kiegészítve* hatnak oda, hogy valakit szépnek tartunk. E sajátosságok részben az *egyéni viselkedésen, moralitáson* alapulnak, így a *fenséges* fogalmát arra használjuk, aki királyi pompával mozog és viselkedik, a *szeretetreméltóság* megléte vagy hiánya, illetve a jó vagy rossz *kisugárzás* pedig az egyén erkölcsi magatartásától függ. Tehát erényesség, szemérmesség és tisztaság is szükséges az igazi szépséghez. A szeretetreméltóság (és a férfiak által megvalósított méltóság) fogalmát Cicerótól veszi át Firenzuola, és hozzá hasonlóan összekapcsolja az erkölcsi és az esztétikai vonatkozásokat. További elméletekben is találkozhatunk azzal a nézettel, hogy a „valódi” szépség függ az erkölcsi magatartástól, így pl. Schiller megkülönbözteti egymástól az alkati, *architektonikus szépséget* a *gráciától* (bájtól, kellemtől). Az előbbin a pusztán szükségyszerűség alkotta szépséget érti, gráciáról pedig csak akkor lehet szó, ha az érzéki ösztönök és az ésszerű törvények harmóniában vannak egymással, és az ember egységes önmagával. A grácia a szép lélek kifejeződése. Indulat esetén nem valósulhat meg a hajlam és kötelesség, ész és érzékiség harmóniája, az ember nem cselekedhet egész harmonizáló természetével, csak az ésszerűvel. Az

¹ Naomi Wolf: *A szépség kultusza*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1999

ösztönökön a morális erővel uralkodni: szellemi szabadság, ennek kifejezését a jelenségben *méltóságnak* nevezzük – írja Schiller.²

Visszatérve Firenzuola művéhez: nem csak megfelelő magatartás szükséges ahhoz, hogy valakit szépségnek lássunk, mert pl. a *báj* nem ettől függ. A báj egyfajta ragyogás, amely rejtélyes úton, bizonyos részek különleges egységében nyilvánítja ki magát. Sokszor látunk olyan arcot, amelynek részei távol állnak a szépség általános arányaitól ugyan, mégis sugározza magából a báj, míg vannak olyanok, akiknek arányosak az arcvonásai, mégis meg bennük ez a csábító íz – állapítja meg Celso. Majd levonja a következtetést: ez a ragyogás valami olyan rejtélyes arányosságból és mértékből születik, amelyről nem szólnak a könyveink, melyet még csak el sem tudunk képzelni, ez „*egy nem is tudom, micsoda*”.

Napjaink média-szépségeinek valóban az uralkodó ideálnak tökéletesen megfelelő a testük (még ha ez sokszor részben különböző szépsészeti beavatkozásnak köszönhető is), de gyakran a fenti értelemben vett kisugárzásnak vagy éppen bájnak híján vannak. Jobb lenne, ha a férfiak a mesterséges, művies szépségek csodálata helyett felismernék a női test természetes és sokféle módon megnyilvánuló szépségét, és érzékenyebbek lennének az egyéni bájra, a nők pedig nem akarnának görcsösen megfelelni napjaink primitivizált, manipulatív szépség-trendjének. Korunk szépségeszménye akaratlanul is hat ránk, de mindent meg kell tennünk annak érdekében, hogy ne kerüljünk teljesen a befolyása alá. Egy „alternatív” szépségeszményt találhatunk Firenzuola könyvében, megtudhatjuk belőle, hogy miképpen gondolkodtak a női szépségről a reneszánsz időszakában. Megfogalmazhatjuk akár a saját – az uralkodó felfogástól többé-kevésbé eltérő – eszményünket is (az ideális szépségű nő vagy férfi jellemzőit), de nem árt tisztában lenni azzal, hogy ez csak gondolati játék. A minket a valóságban lenyűgöző szépségek sok esetben teljesen eltérnek ettől az ideáltól, mégis a hatásuk alá kerülünk, mert van bennük „valami”, „egy nem is tudom, micsoda”.

A könyv értékét növeli, hogy Molnár Dávid, a szöveg fordítója rendkívül alapos jegyzetapparátust készített, amely segíti az olvasót Firenzuola utalásainak, hivatkozásainak, szójátékainak értelmezésében, továbbá utószóként egy nagyobb tanulmányt is írt, amelyben számos érdekes információt találhatunk a szerzővel és művével kapcsolatban.

² Vö. Friedrich Schiller: *Kellemről és méltóságról*. Fordította Székely Andorné. In: Schiller: *Válogatott esztétikai írásai* (válogatta Vajda György Mihály). Magyar Helikon, Budapest, 1960

Törteli Telek Márta

A DALTON-TERV

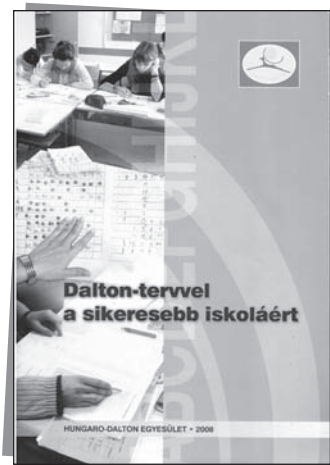
The Dalton Plan

A különböző reformpedagógiai irányzatok megjelenésének időpontját megközelítőleg száz évvel ezelőtre tehetjük. Azóta folynak kutatások, kísérletek és viták azzal kapcsolatban, hogy miként szervezheti meg a pedagógus a tanulási folyamatot úgy, hogy az megfeleljen a tanulók képességeinek. Vajon hogyan valósulhat meg a differenciálás és az individualizálás a leghatékonyabb módon?

A „hagyományos iskola” és az „új nevelés” polémiája ma is megfigyelhető. A reformpedagógiai irányzatok közös vonása a markáns társadalmi, tudomány- és iskolakritika. Módszertani sokszínűségük hátterében az áll, hogy a tanulók is aktív résztvevői saját tanulási folyamataik alakításának. Számos fontos módszertani megoldásról olvashatunk: nyílt oktatás, szabad munka, a heti terv alapján folyó oktatás, csoportmunka, projektoktatás stb.

A *Dalton-terv* – a reformpedagógia egyik irányzataként – a pragmatista pedagógiából és a kísérleti iskolák individualizálási koncepcióiból vezethető le. Az amerikai tanárnő, *Helen Parkhurst* (1887–1957) osztatlan tagozatú vidéki iskolában kezdte pedagógiai pályafutását, majd *Dewey*- és *Montessori*-tanítóképző gyakorlóiskolájának vezetőjeként *Laboratóriumi Terv* (*Laboratory Plan*) néven létrehozta módszerét, melyet később Berkshireben a testi fogyatékkal élő gyerekek iskolájában próbált ki a gyakorlatban. Ezek továbbfejlesztett változata 1920-ban a Massachusetts állambeli Dalton város Senior High Schooljában valósult meg. Az iskolai munka szervezésének ez az új modellje a város nevével összefonódva a *Dalton Plan* néven vonult be a neveléstörténetbe. Az új koncepció hamarosan az érdeklődés homlokterébe került. Parkhurst 1922-ben megjelent fő műve (*Education on the Dalton Plan*) 1982-ben magyarul is megjelent *A Dalton-terv* címmel.

A tanárnő – szemléletmódjának megfelelően – az oktatási folyamat helyébe a tanítási-ta-

nulási folyamatot helyezi. A tanítás-tanulás folyamatának összetartozásából az oktatás szervezeti formáját illetően radikális gyakorlati következtetéseket von le. A Dalton-terv iskola – a *Montessori*-, a *Freinet*- és a *Jenaterv*-iskolához hasonlóan – olyan eljárásokat alkalmaz a közoktatásban, melyek lehetővé teszik a tanórai differenciálást, az egyéni fejlesztést, a tapasztalatokon alapuló és cselekvő tanulást.

Parkhurst törekvése, hogy az iskolai térnek és a tanterv tartalmának differenciálása az egyes gyermekek individuális tanulási ütemének megfelelően történjen. Montessori szellemében megszüntette a hagyományos osztályszerkezetet, mert úgy vélte, hogy a frontális osztálymunka nincs tekintettel a tanulók egyéni sajátosságaira, eltérő képességeire. Az osztálytermeket szakkabinettké (laboratory, subject room) alakította át, az egyéni munkához szükséges gazdag eszközválasztékkal. A szaktanterek berendezése alkalmazkodik a helyi lehetőségekhez. Az egyes részletkérdések eltérő szabályozása mellett létezik egy minden iskolára érvényes közös elem, a tananyagnak feladatterv és teljesítménylap által rögzített módon történő felosztása.

A Dalton-terv szerinti önálló tanulás során a gyerekek meghatározott időre közvetlen tanári irányítás nélkül (a frontális oktatás mellőzésével) a munkautasításnak megfelelően tevékenykednek. Ezért a bevezetés folyamán, az első időszakban az alapvető tanulási technikák megtanítása, tudatosítása fontos feladat. Természetesen az iskola gyakorlatában eltérő lehet a frontális osztálymunka és az önálló tanulási szakaszok aránya, sőt a koncepció nem ír elő kötelező szervezeti formákat sem.

A Hungaro-Dalton Egyesület Dalton-tervvel a sikereesebb iskoláért (2008) című kiadványa alapján az önszabályozott tanulás folyamata a következő:

1. A penzumot (írásbeli munkautasítást) vagy tanulmányi szerződést, mely megmutatja, mi a tanulás célja, mit és miért kell tanulni. Mint az önálló ütemezés szerinti, egyéni képességekhez igazodó, aktív és önálló tanulás eszközét ismertetni kell a diáksággal. A jó penzum három minőségfokozaton kínál differenciált (kötelező, kiegészítő és választható, komplex, összetett) feladatcsoportokat, a tanulók különböző mértékű tudásához, érdeklődési köréhez és haladási üteméhez igazodva. Áttekintést ad az egész feladatsorról, melynek részfeladatai egymásra épülnek, így biztosítva van a saját fejlődés megfigyelésének lehetősége is. Az útmutató jellegű feladatterv utal a taneszközök használatára, és érdeklődést felkeltő kérdéseket, motiváló elemeket tartalmaz. Érinti a tartalmi feldolgozás legfontosabb mérföldköveit, tájékozási pontokat, kapaszkodókat adva a tanulóknak. Kiemeli azokat a helyeket, amelyekről csak rövid tanári ellenőrzés, konzultáció után léphetnek tovább. Ezek a következők: a minimum követelményszint vagy a folyamatos továbblépésekhez feltétlenül szükséges tudás ellenőrzése. Végül az önellenőrzés tartalmára és formájára hívja fel a tanuló

figyelmét. A tanulás teljes tartalma logikusan, áttekinthetően tagolt, így válik a megismerés, elsajátítás sokoldalú, komplex, önirányított, motivált folyamattá.

2. A munkautasítás tanulói értelmezése, az egyéni munka megtervezése. Az önálló megértés után a tanulók megbeszélhetik az általuk választott társakkal az olvasottakat, közösen tervezhetik munkájukat, majd a tervezőtáblán bejelölik az időütemezésüket.

3. A felfedező, cselekvésorientált tanulás, ismeretszerzés során a tanulók egyénileg vagy társukkal/társaikkal analizálják a feladatot, majd megoldási utakat, stratégiákat keresnek a probléma megoldásához. Eközben fel kell ismerniük a releváns/megfelelő adatokat, tényeket. Az információszerzés folyamatában tudniuk kell a szöveggel bánni, a szövegtartalmakat újfajta módon rendezni, csoportosítani, eddigi ismereteikkel összekötni, következtetéseket levonni, reflektálni. A tartalmilag, formailag jól strukturált penzum mint előremutató/elősegítő szervező teszi lehetővé a vezérgondolat felismerését, biztosítja a jó tájékozódást, eligazodást a konstruktív feldolgozáshoz.

4. A reflektáló összehasonlítás valójában a visszajelzés, tapasztalatcsere szakasza. Ekkor a gyerekek megvitatják a tanulás módját, azaz egymástól tanulnak tanulni. A megoldási utakra kérdések lehetőséget adnak a stratégiák és metakognitív képességek bővítéséhez, elmélyítéséhez. Sok módszertani ötletet, tanulási technikát ismerhetnek meg egymástól, amelyek közül a nekik legmegfelelőbbet a következő alkalommal ki is próbálhatják. A tanár a megfelelő alkalommal tanuláseméleti alapokra helyezi a tapasztalatokat. A munkákat kiteszi a faliújságra, esetleg az osztályportfólióba helyezi.

5. Az összehasonlítást, elemzést a munka önértékelése, önreflexió követi. A tanuló levonja a végkövetkeztetést: milyen technikát, stratégiát használt a folyamat során, milyen kompetenciái fejlődtek. Ekkor a gyerek saját szakmai/tanulási stratégiáit, intra-, interperszonális kapcsolatait és gondolkodási mechanizmusait értékeli. Ezután a tanulási célkatalógusban részletesen kibonthatják, konkretizálhatják több heti munkafolyamatuk után elért tudásukat. A munkaportfólió által biztosított a saját teljesítmény nyomon követése, ez egyben a tanulói fejlődés mutatója és ösztönzője lehet.

A teljesítménylap (the pupils' contract graph) középpontjában nem az ellenőrző funkció áll. Úgy épül fel, hogy a tanulásban megfigyelhető előrehaladást alulról felfelé tartó, „létrafokokként” beosztott táblázatsík reprezentálja. A táblázatsíkok tantárgyanként elkülönítve, egységenkénti beosztásban tüntetik fel az elsajátított tananyagot. A tanár számára biztosítja a tanulmányi előrehaladás legtükrözősebb áttekinthetőségét, a tanuló számára pedig a rajta szereplő grafikai szimbólumok motiváló hatása által válik jelentőssé.

A Dalton-terv alapelvei: a szabadság (freedom), az együttműködés (cooperation) és az időbeosztás (budgeting time). Ennek következtében a tanár szerepe is

megváltozik. Ő a nevelő hatású környezet és a feladatok létrehozója, a didaktikai „menetrend” kidolgozója; az önállóan tevékenykedő tanulók kísérő tanácsadója, bátorítója, a szaktanteremben a tantárgy szakembere. Afféle „moderátornak” nevezhetnénk, aki mintegy munkatársként ügyeli-korrigálja az önállóan dolgozó tanulók munkáját.

Azonban fel kell hívnunk a pedagógusok figyelmét, hogy a koncepció bevezetésének előfeltétele az értő olvasás idejében való elsajátítása, viszont ezen a területen sok hiányosság tapasztalható. A hiányosságok kialakulásának oka pedig nem kizárólag az általános iskola alsó tagozatának módszertanában keresendő, hanem abban is, hogy a gyerekek nagy része iskolába indulás előtt nem ért el olyan verbális kommunikációs képességet, amely szilárdan megalapozhatná az írás-olvasás tanulását. Metanyelvi tudatosságuk alacsony szintű.

Gömörnyé Mészey Zsuzsa kiemeli, hogy az önszabályozó tanulás átcsap önirányított tanulásba, ennek során a tanuló maga határozza meg elérendő célját, és képes a számára legmegfelelőbb tanulási technikákat kiválasztva stratégiáit megtalálni. A Dalton-pedagógia által az oktatásban a tudástranszfer (a tudás átadása) helyett a tudás megszerzésére, a tanárról a tanulóra tevődik át a hangsúly. A tanulásirányítás a tanárból a tanulók kezébe kerül, így a tanulási folyamatban a belső készítés lesz a kezdeményező; a megértésen, belátáson alapuló tanulás pedig a főszereplő. Ez azonban nem új gondolat, az ismeretek és képességek kialakulási folyamatában már *Jean Piaget* is a cselekvést, a gyerek környezetét befolyásoló, alakító tevékenységét tartotta meghatározónak. Ennek során az értelmi műveletek a valóságos cselekvési műveletekből, azok belsővé válásával (interiorizáció) keletkeznek. A gyerekek tudásukat konstruktív módon építik fel.

A Dalton-terv előnye, hogy nem módszer, hanem aktuális reformpedagógiai modell, az önálló tanulás fejlesztésére és a tanulási folyamat megszervezésére szolgál. Ugyanakkor nyitott modell, így a helyi adottságokhoz alkalmazkodva rugalmasan adaptálható. Bármilyen iskolában, minden szinten bevezethető, hiszen jól igazítható a helyi tantervekhez; eredményesen alkalmazható a tehetséggondozásban és a felzárkóztatásban is. Alapvetően nagyon egyszerű, minden más módszerrel kombinálható.

Mivel módszertani megoldásai viszonylag könnyen kezelhetők, illetve bizonyos elemeik a koncepció eredeti kontextusából könnyen kiemelhetők, ezeket később az újabb reformtörekvések különböző önálló formákban is felhasználták. Így Angliában napjainkban is találhatók olyan iskolák, amelyek anélkül alkalmazzák a Dalton-terv egyes módszertani megoldásait, hogy eredetüknek a tanárok tudatában lennének.

Érdekes módon a koncepció az Egyesült Államokban nem terjedt el széles körben, így sok amerikai pedagógus kerülő úton, angol közvetítéssel ismerte meg. Ez talán összefügg a személyes és társadalmi tapasztalatokon nyugvó

problémacentrikus tanulás (az ún. projekt-módszer) szószólóinak, *John Dewey*nek és *William H. Kilpatrick*nak vele kapcsolatos távolságtartó kritikájával.

Ugyanakkor Németországban is elutasítóan fogadták a Dalton-tervet. Az átfogó koncepció a korabeli német kritika szerint a közösség szerepét túlértékeli. Nevezetesen, hogy vajon ennek megvalósulása során nem válik-e túlságosan szűk körűvé az iskola közösségi élete. Az ezzel kapcsolatos kritikai észrevételekre válaszolva a terv hívei azt hangsúlyozzák, hogy már maguk az ún. Dalton-órák, továbbá az iskolai élet maga is számos lehetőséget kínál a közösségi tevékenység, a különböző társas tevékenység fejlesztésére. A „szabadság” mellett ugyanis a koncepció másik fontos alapelve az „együttműködés”.

Az a tény, hogy a Dalton-terv viszonylag egyszerűen, csupán egy alapvető iskolai probléma (a megszokott osztálykeretek) megoldására törekedve akarta a „hagyományos” iskola hiányosságait felszámolni, illetve legalább csökkenteni, jelentős mértékben közrejátszott a koncepció húszas években bekövetkező gyors európai elterjedésében, egyúttal gyors elévülésében is.

Parkhurst programjának haladó mozzanatai nem feledtethetik kísérletének egyoldalúságát, gyengéit, amelyek a tömeges gyakorlati alkalmazás során az egykori Szovjetunióban különösen szembetűnőek voltak. Nem csupán arról van szó, hogy tömegméretekben szinte lehetetlen biztosítani a laboratóriumi módszer személyi és tárgyi feltételeit, hanem arról is, hogy a Dalton-terv nem biztosítja kellőképpen a rendszerezett tudás alapjául szolgáló kognitív struktúrák kialakulását. Ugyanakkor az iskola belső életének, munkaformáinak átalakulására szükség van, és az új munkaformák egyikeként a laboratóriumi szervezési formának is helye lehet az iskola eszköztárában.

Leginkább Hollandiában élnek tovább az irányzat húszas évekre visszavezethető hagyományai, ezért ott találhatjuk az Európában működő mintegy száz Dalton-terv iskolát. Iskolarendszerükben 1975-től kezdődően a reformpedagógia számos koncepcióját valósították meg.

A nyolcvanas évektől Magyarországon is reneszánszukat élik a reformpedagógiák. Sokan adaptálják, változtatás nélkül átveszik, és gyakran nem váltják be a hozzájuk fűzött reményeket. Miért? Egy merőben más kultúrkörnyezetben kialakított koncepció nem lehet életképes idegen talajban. Már Helen Parkhurst is kifejtette, hogy a Dalton-tervet nem szabad merev sémaként alkalmazni, és némi önkritikával írta, hogy első lépésnek tartja annak a nevelési rendszernek a kialakításához, amely mind a pedagógusok, mind a tanulók alkotóképességeinek kibontakozását szolgálja. Sok embernek kell még töprengenie, dolgoznia rajta, mert csakis így lesz eleven, élő módszer.

Egyes szerzők arra utalnak, hogy a Dalton-terv didaktikai továbbfejlesztésének lehetőségei még nincsenek kihasználva, vagy arra hívják fel figyelmünket, hogy egyes modifikációi használatosabbak, mint az eredeti Dalton-terv.

Ugyanakkor érdekes kísérletként üdvözölhetjük az új oktatástechnikai programot, melyet az *Új Laboratórium (New Laboratory for Teaching and Learning, NLTL)* néven alakult munkacsoport vezetésével és koordinálásával dolgoztak ki, és a *Dalton Technology Plan (DTP)* nevet vette fel. Mindkét elnevezés utal a természetes és továbbfejlesztő kapcsolatra az iskola tradicionális programja és filozófiája, valamint az új technikára alapozott tanulási környezet között. A DTP célja, hogy a tradicionális oktatás legjobb elemeit az új technika hatékony eszközrendszere egészítse ki.

Megállapíthatjuk, hogy a társadalom mezőjátékosokat termel ki önmaga számára – ugyanígy az oktatási mező is. A Dalton-terv az egyéni és társadalmi tapasztalatot próbálja bevinni az iskola falai közé. Ez a még ma sem általánosan megvalósultnak mondható szándék azt a jogos vágyat szorgalmazza, mely az iskolát visszahelyezné abba a közegbe, melyben mint intézmény létrejött, és melytől szemmel láthatóan elválasztott. Egy ilyesféle, tudatosan a tanulói hatékonyságot célzó módszer (természetesen a Dalton-terv hibáit elkerülve) képes lehet visszanyerni az érdeklődést (érdeket) az oktatási mező „játékosai” számára, akik ily módon már valóban játékossá válnak.

Kovács Krisztina–Novák Anikó

INTERKULTURÁLIS BESZÉDMÓDOK

*A csíkszeredai III. Imagológiai Konferenciáról**Intercultural Ways of Discourse*

A Sapientia EMTE Humántudományok Tanszéke 2011. április 15–16-án Csíkszeredában a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékének munkatársaival együttműködve rendezte meg immár harmadik alkalommal imagológiai konferenciáját. A kétnapos tanácskozás túllépve a korábbi évek gyakorlatán, a *Románok a magyar irodalomban – Magyarok a román irodalomban* címet és tematikát kibővítve tágabb irodalomtörténeti kulturális antropológiai, néprajzi és szociálpszichológiai kontextusba kívánta helyezni az idegenség kérdéskörét. A progresszív, a nemzetközi trendeket érzékenyen figyelemmel kísérő megszólalók a kultúráköziség variabilitásának mintázatait rajzolták fel. Az ülésorozat kiemelt témái az etnikai sztereotípiák, a nemzeti narratívák és elbeszélésmódok, Kelet és Nyugat egymásról alkotott képe, a nemzetkép-formálás módozatai, a sokfajta gyökerű identitások találkozásainak tapasztalatai voltak. A többretű tárgykörben rejlő lehetőségeket az előadók saját szak- és érdeklődési területük eredményeit segítségül hívva, komplex elméleti és művészeti tájékozódásról tanúbizonyságot téve mutatták be.

A konferencia egyik kellő alapossággal körüljárt irányát a kulturális mixitás néprajzi megközelítései jelentették. Keszeg Vilmos, a kiváló néprajztudós a sírfeliratok szemantikai formáin keresztül az egyéni és a közösségi sors narratív sztereotípiáit vizsgálta. Telenkó Bazil a Debreceni Egyetemről a vallási hagyományról, etnikus sztereotípiákról, Balázs Lajos, a Sapientia EMTE Humántudományok Tanszékének tanszékvezető-helyettese pedig a népi kultúra nemzeti arculatalakító, a globalizáció ellenében ható helyzetéről értekezett. Szó esett még az európai uniós csatlakozást követő migrációs folyamatoknak az interetnikus kapcsolatokra a bihari régióban tett hatásáról, a moldvai csángó paraszttársadalom „varázstalanításáról”, a képi ábrázolások hatásáról, a szentekkel kapcsolatos elképzelésekről, álmokról, látomásokról, valamint a halotti szokások változásairól.

Kövecses Zoltán láthatóan konferenciák közönségének megosztására szánt dolgozata a prototipikus magyar fogalmának és terminológiájának kidolgozására és nyelvben élő sztereotípiáinak lajstromozására vállalkozott. Ha figyelmen kívül hagyjuk is a téma aktuálpolitizáló, az előadó meglátása szerint téziseit

rendszeresen félreolvasó értelmezési lehetőségeket, annyi mindenestre megállapítható, hogy az ELTE nyelvészprofesszorának teorémái, bár elméleti bázisukat a kognitív nyelvészet jól argumentálható strukturális modelljeiből eredeztetik, vitatható, vitára sarkalló és ingoványos terepre viszik az értelmezést. A vázolt teóriák problematikussága éppen abban rejlik, a vizsgált téma adatainak értékelését az teszi nehézkesé, hogy az ideális magyar prototípusának leírása során csupán a kategória magyarországi értelmezésének tartományát villantja fel. Definíciói pedig éppen azok kijelölt és szűk határai miatt a kultúraköziségről szóló konferencián éppen a bonyolult mintázatokat adó mikroközösségek modelljeiben válnak értelmezhetetlenné. Ugyancsak nyelvészeti szempontból közelítette meg az etnikai sztereotípiákat a brit identitás formáit Shaw-drámákban vizsgáló Ajtony Zsuzsanna.

Az előadások egy csoportja a multikulturális Balkán és Vajdaság terepén mozgott. Hózsá Éva a huszadik század kilencvenes éveinek vajdasági magyar irodalmát áttekintő előadásában a hiány sztereotípiáinak listáját állította össze. A vajdasági magyar irodalommal, ezen belül a hazavesztés traumájával foglalkozott Bence Erika, míg Fenyvesi Ottó *Halott vajdaságiakat olvasva* című kötetének dekanonizációs dimenzióit, arcképrajzoló és -romboló gesztusait Bakonyi Veronika tárta fel. A fontos vajdasági író, irodalomszervező Herczeg János jugoszláviai magyar irodalomhoz fűződő viszonyának változásait rögzítette Ispánovics Csapó Julianna, Utasi Csilla pedig a Thomka Beáta *Déli témák* című könyvében kibontakozó kultúraközi identitást elemezte finom megfigyeléseket tartalmazó dolgozatában. Novák Anikó egy, a közelmúltban megjelent antológiát elemezve a balkániság kulturális mintáinak meghatározását végezte el, értelmezésében a délkelet-európaiság imaginárius lokalitásának modellje a másik meg tapasztalásának szépirodalmi, történeti, kultúratudományi teóriáival egészült ki.

A konferencia határozott irányvonalát képezték a kulturális identitások változatait a tömegkommunikációs stratégiák felől olvasó előadások. Egyed Emese és Láng Orsolya a közönséggel dialógusba lépő, filmvetítéssel argumentált prezentációja Géczi A. János novellája (*Mint szénagyűjtéskor az árnyékban*) és Federico Fellini filmje (*Roma*) komparatív vizsgálatát nyújtotta. Pieldner Judit Jeles András filmjeinek alteritását, Részeg Imola a kortárs román filmnek a történeti emlékezethez fűződő emlékezésformáit tárta fel egy-egy izgalmas és alapos filmelméleti és -történeti áttekintés formájában. A webszemiotika kérdéskörét két teljességre törekvő, ám a téma gazdagsága miatt ennek csupán a tendenciáit felvillantó előadás, Bakó Rozália Klára és Hubbes László-Attila kutatása szondázta. Előbbi a romániai román és magyar könyvkiadók webes felületeinek elemzését végezte el, utóbbi az alternatív magyarságképet kínáló netes közösségi oldalak ön- és közreprezentációs stratégiáit kutatta.

Ebben a szekcióban hangzott el Molnár Zsuzsa a test- és hatalomelméleteket a vizualitás, mediatizálás, intermedialitás kérdéseiben vizsgáló, pontos észrevételeket és progresszív következtetéseket tartalmazó prezentációja.

Ferencz Angéla a két világháború közötti időszak főként román sajtóanyagának magyarságképét tárta a közönség elé elsősorban sajtó- és művelődéstörténeti argumentációt használó, nagy forrásanyagot mozgató dolgozatában. Az izgalmas témafelvetések sorában mindenképpen meg kell említeni Bíró Bélának a többszörösen identitást és nyelvet váltó Liviu Rebreanu-ról szóló előadását, Vallasek Júlia-Réka J. M. Coetzee regényeiről szóló elemzését, Bányai Éva Vida Gábor prózaíró műveiben megjelenő térképzetetről szóló értekezését, vagy Kovács Krisztina ugyancsak térpoétikai szempontokra épülő dolgozatát Hunyady Sándor prózai világáról.

A program olyannyira gazdag és sokrétű volt, hogy lehetetlen mindenkit megemlíteni, ám azt mindenképpen el kell mondani, hogy a kétnapos rendezvényen a konferenciafelhívásban szereplő kérdésekre releváns, a nemzetközi tudományos életben is meghatározó válaszok születtek. A csíkszeredai III. Imagológiai Konferenciáról összességében elmondható, hogy magas színvonalú szervezés, oldott, jó hangulat jellemezte. Az elhangzott előadásokat magyar és román kétnyelvű tanulmánykötetben, valamint a Sapientia egyetemi folyóiratában, az *Acta Universitatis Sapientiae – Philologicá*ban olvashatják majd az érdeklődők.

Ispánovics Csapó Julianna

KOMMUNIKÁCIÓS KULTÚRA ÉS TRANSZLINGVISZTIKA EURÓPÁBAN

Nemzetközi konferencia – Marosvásárhely

Communicational Culture and Translinguistics in Europe

2011. május 27–28., Marosvásárhely. Cultura Comunicațională și Relații Translingvistice în Europa. 27–28. mai 2011., Tîrgu-Mureș. Communication Culture and Interlinguistics in Europe. 27–28. May 2011, Tîrgu-Mureș.

Van-e a mai Európának saját/sajátos kommunikációs kultúrája? A nyelvi sokszínűség, a kulturális sokféleség, a multikulturalizmus, a másság elfogadásának és megbecsülésének a korában egyre sürgetőbb választ adni, megoldást találni arra az egyre gyakrabban felmerülő kérdésre, problémára, milyen nyelven akarunk, tudunk kommunikálni? Van-e egy olyan saját kulturális, nyelvi hagyománya az európai embernek, amely „akadálymentesíti” egymás megértését?

Szükségünk van-e „korunk latinjára”, az egyre nagyobb teret hódító, egysegítő tendenciát mutató angol nyelvre s a vele együtt beépülő „globalizáló” kultúrára? Hasznosabb-e az Osztrák–Magyar Monarchia hagyománya által kínált többnyelvűségi, multikulturális modell? A fenti kérdéskörök erővonalai mentén fogalmazódtak meg a marosvásárhelyi konferencia szakmunkái.

A felkínált válaszok egy része arra a végkövetkeztetésre jut, Európa tradicionális kommunikációs kultúrája ma is működik. A soknyelvűség/többnyelvűség hagyománya kultúránkban lépten-nyomon tetten érhető.

Egyrészt szépirodalmi szövegek épülnek erre. Mikszáth Kálmán, Gion Nándor, Juhász Erzsébet, Vasagyi Mária textusaiban a Monarchia-hagyomány, -mítosz, -modell mindent behálózó szövegszervező elv. Molter Károly, Majtényi Mihály, Herceg János, Bordás Győző, Vasagyi Mária csatornaregényeiben a Monarchia-nosztalgiaát megjelenítő polgárságmítosznak és a Ferencsatorna szövegmátrixának a többnyelvűség a kulcsszava. A soknyelvűség, a multikulturalizmus a hívószava a hetvenes–nyolcvanas évek Symposium-nemzedékei által preferált tengermetafora „jugómítoszának”, a Monarchia-tudatból eredeztetett „multikulturális jugoszlávság” eszméjének.

A soknyelvűség másrészt népréteget, etnikai identitást formáló asszimilációs erő, amint ezt a magyarországi zsidó értelmiség alakulástörténete példázza. Az

1790 és 1918 közötti időszak négy nemzedékén át a jiddis nyelvet használó magyarországi zsidó értelmiségiből előbb német, végül magyar nyelven beszélő polgár lesz. A XIX. század második felében működő zsidó származású magyar orientalisták a zsidó/jiddis és az arab nyelv, kultúra felől indulnak, zsidó értelmiségi körökben előbb németül, később magyarul publikálnak.

A soknyelvűség végül kulturális identitást kialakító, fenntartó tradíció. Olyan nyelvi jelekbe kódolt tudásanyag, amely akár a frazeológia, a retorika, a sajtó, a televízió vagy éppen az anekdota közvetítette kulturális hatások felől is elérhető és hasznosítható.

Hogy mit hoz a jövő kommunikációs téren, azt, egyes vélemények szerint, a kommunikációs szándék határozza meg, nem kevésbé a szabad nyelv- és identitásválasztás lehetősége. S hogy milyen szándék motiválja a beszélőt, azt befolyásolja az a tudat is, mely szerint a nyelv identitást is jelöl, az identitás pedig a választott életstratégia részeként működik. Az aktuális életstratégia pillanatnyilag a globalizálódó Európa irányába leng ki, s nyitott kérdés, meddig ellensúlyozza ezt az a vélekedés, hogy a többnyelvűség minőségi választás, kulturális, gazdasági előny.

A konferencia előadói az uniós nyelvi jogokat is érintették. Felmerült a kérdés, garantálja-e valóban minden nyelv szabad használatát az uniós joggyakorlat és -szabályozás a nyelvek versenyében/versenyeztetésében. A válaszkísérletek két irányba mutatnak. Ha adott a szabad nyelvválasztás lehetősége, akkor megnövekszik a fordítás- és tolmácsoláskultúra, a kreatív anyanyelvfejlesztés és a nyelvi revitalizáció jelentősége. Ha a válasz nem, akkor a jövő nyelvstratégiájának lehangsúlyosabb pontja az idegennyelv-oktatás és a modern, audiovizuális kommunikációs technikák megfelelő alkalmazásának a képessége.

Egy többnyelvű közegben az eredményes kommunikáció titka a jó fordítás. A fordítói szándéknak az a megvalósulása, milyen mértékben sikerül megfeleltetnie az adott szöveget az aktuális kulturális, ideológiai elvárásoknak, műfordítás esetében az irodalmi kánonnak is. A fordításelmélettel foglalkozó előadások, akár a hivatalos vagy szakfordítás, akár a műfordítás, akár a tolmács személyisége felől közelítve, egyetértettek abban, a nyelvi fordítás mindig identitás- és kultúrafordítás, a szöveg mögötti sokféle világ interpretálása, értelmezése. Így válik a fordítás kommunikációvá, együttélő hagyományok dialógusává, megnyitva a teret a kultúrafrissítés és -fejlesztés lehetősége előtt.

A kreatív anyanyelvfejlesztés személyiségközpontú oktatást kíván meg. Az óvodai években megkezdett értő olvasásra nevelés a felnőttkori anyanyelvmegeőrzés támpontja. A kisebbségeket is érintő probléma a konferencián felmerülő másik kérdés, a nyelvi revitalizáció jelensége. Lehet-e visszafordítani a nyelvcsere-t? Milyen módszerekkel kerülhető el a nyelvromlás, hogyan erősíthető

meg a különféle nyelvi, kulturális hatások következtében leépülő anyanyelv? Visszafordítható-e mindez anyanyelvápolással?

A globalizálódó Európa árnyékában úgy tűnik, megállíthatatlan az angol nyelv egységesítő tendenciája. A konferencia végkicsengését tekintve nem is ez a cél. Hatékonyabbnak tűnik a helyi kulturális, nyelvi hagyomány erősítése, ezzel párhuzamosan az idegennyelv-oktatás módszereinek, eljárásainak, hatékonyságának a fejlesztése.

Varga László

MINDENKI TUD VALAMIT, SENKI NEM TUD MINDENT

A kooperatív tanulás izlandi példája

Everybody Knows Something, Nobody Knows Everything

A tanulói státusra, az interakciókra, az osztálytermi klímára és a gyermekek meglévő, egyéni tapasztalataira, az „észrevétlen” tanulásra komoly hangsúlyt fektető CLIM tanulási program arra keresi a választ, hogy a tanulók közötti kulturális, mentális, szociális különbségek, a sokszínűség és a sokféleség milyen kiaknázható lehetőségeket jelent az eredményes tanulás érdekében. A konstruktivista szemléletű tanulás definíciójában az ember a maga egész személyiségével, teljes komplexitásában és teljes közösségi kapcsolatrendszerében jelenik meg, nem pedig egyetlen, ismereteket elsajátító dimenziójában. A kognitív képességek mellett a tanulásban ma már legalább olyan nagy hangsúlyt kap például a szociális képességek fejlesztése, az önismeret, az önmagunk kezelésének problémaköre, az egyének közötti kooperáció képességfedezetének megteremtése. A tanulók az új pedagógiai helyzetben már nem kész ismereteket kapnak a pedagógustól. A procedurális tudást a cselekvő iskolában szerezhethi meg a diák. Az új típusú nevelői magatartás teret enged a felfedezésnek, a gyermeki szabadságnak, az öntevékenységnek, a tanuló így felépíti önmagát, megkonstruálja személyiségét, mely nem kívülről irányított folyamat, inkább egy belső építkezés. Pedagógusként célunk az önmagát megteremtő gyermek felneveléséhez a lehetőségek megadása a képesség- és készségfejlesztés, az operatív intelligencia fejlesztése révén.

E sorok írója a budapesti Tempus Közalapítvány támogatásával járt tanulmányúton Borgarnes városban, Izlandon. Európa tizenhárom országából huszonegy pedagógus jelent meg a továbbképzésen, melynek témája a kooperatív tanulás volt. A kurzus résztvevői megismerkedhettek az izlandi ICI (Intercultural Iceland) által nemzetközi kooperációban kidolgozott CLIM-módszerrel (Cooperative Learning in Multicultural Groups), melynek filozófiája: Mindenki tud valamit – senki nem tud mindent. A tanulói státusra, az interakciókra, az osztálytermi klímára és a gyermekek meglévő, egyéni tapasztalataira komoly hangsúlyt fektető tanítási – tanulási program arra keresi a választ, hogy a tanulók közötti kulturális, mentális, szociális különbségek, a sokszínűség és a sokféleség milyen kiaknázható lehetőségeket jelent az eredményes tanulás érdekében. A szakmai

programon túl a szervező fél gondoskodott arról, hogy a résztvevők megismerkedjenek Izland fő látnivalóival, nevezetességeivel. Szerepelt a programban geizirtúra, farmlátogatás, sarkifény-vadászat, valamint Európa első parlamentjének megtekintése az amerikai és az eurázsiai kéreglemezek találkozásánál. Az ország legnagyobb vízesése és az aktív Eyjafjallajökull vulkán lenyűgöző látvány volt.

Megítélésem szerint a tanulás egyik igen lényeges formája és kiindulópontja a közvetlen tapasztalatszerzés gyermekként, fiataalként, felnőttként. Pedagógusképzésben dolgozó szakemberként elsősorban ezért pályáztam az izlandi Comenius továbbképzésre, melynek témája rendkívül izgalmas és aktuális: kooperatív tanulás multikulturális környezetben. Saját élményeink, életünk történetei megfelelő kiindulópont lehet további kompetenciák elsajátításához; a saját élményű tanuláselmélet iskolai alkalmazása korunk egyik nélkülözhetetlen iskolai stratégiája. A konstruktivista szemléletű tanulás definíciójában az ember a maga egész személyiségevel, teljes komplexitásában és teljes közösségi kapcsolatrendszerében jelenik meg, nem pedig egyetlen, ismereteket elsajátító dimenziójában. A kognitív képességek mellett a tanulásban ma már legalább olyan nagy hangsúlyt kap például az érzelmi intelligencia, a szociális képességek fejlesztése, az önismeret, az önmagunk kezelésének problémaköre, az egyének közötti kooperáció képességfedezetének megteremtése, mint az írás-olvasás képességének kiművelése. A jövőt be kell hozni az oktatási folyamat centrumába, hogy a tanulóknak megadasson a lehetőség alternatív, lehetséges, valószínű és preferált jövők tanulmányozására és reflektálására a kooperatív tanulási technikák segítségével. A kooperatív tanulási technikák bevezetésétől és alkalmazásától várható a magyar diákok kompetencia-teljesítményének javulása. A kurzus elméleti és gyakorlati ismereteket nyújtott a kooperatív tanulásszervezési eljárásokról általában, továbbá bemutatta a CLIM (kooperatív tanulás multikulturális csoportban) módszert, nemkülönben osztálytermi alkalmazásának lehetőségeit. A cselekvésbe ágyazott tanulás és tanítás a legfontosabb alapelve a CLIM-módszernek, ezért maga a szeminárium is a tanárok aktivitására és kooperációjára épült. A felkínált kurzus a különféle kooperatív tanulási technikák bemutatásával, hatékonyságuk elemzésével kívánta érzékeltetni a tanulók együttműködésére épített tanítási és tanulási folyamat jelentőségét a kompetencia alapú oktatásban. A tanulók az új pedagógiai helyzetben már nem kész ismereteket kapnak az oktatótól. A praktikus, alkalmazásképes, gyakorlatorientált tudást, a procedurális tudást a cselekvő (nem befogadó) iskolában szerezhethi meg a diák. A tanulás nem magolás, hanem felfedezés, tehát a tanár nem tanít, hanem a tanulás feltételeit teremti meg. Az új típusú nevelői magatartás teret enged a felfedezésnek, a gyermeki szabadságnak, az öntevékenységeknek, a tanuló így felépíti önmagát, megkonstruálja személyiségét. Ez nem kívülről irányított folyamat, inkább belső építkezés. A kurzus igen változatos munkaformák alkal-

mazásával nyújtott mintát, példát a résztvevőknek. Szerepelt a munkaformák, tanulászervezési eljárások között individuális munka, páros munka, csoportmunka, brainstorming, szerepjáték, dráma, vita, konzultáció, poszter-montázs, de megjelent az előadás is. Láttunk videót is a CLIM-módszer működéséről és (izlandi–lengyel–belga–spanyol iskolai kooperáció keretében) általános iskolások körében való alkalmazásának lehetőségeiről.

A tudásalapú, kompetenciaalapú társadalomban elengedhetetlenül szükséges a kooperáció képessége, az együtt tanulás, az együtt gondolkodás képessége, a másakra való odafigyelés, az empátia és az idegen nyelvi kompetenciák. Ezeket a tudáselemeket mindenkinek el kell sajátítania, a fiatal nemzedéknek többek között az iskolában kell esélyt adni ezen képességek kialakulásához. Minden család sajátos kultúra hordozója, minden gyermek önálló státussal vesz részt a tanulás folyamatában, ez alapvetően befolyásolja a tanulási eredményt, a sikert. Az első lépés az alacsony státusú gyermekek státusának emelése az eredményes tanulás érdekében. Hatékony oktatási és tanulási módszereket kell kidolgozni. El kell ismerni a nem formális tanulást, a gyakorlat útján szerzett tudást, a gyermek tapasztalatait. Ez a pedagógiai cél az egymás eredményeit elfogadó rendszer kialakításával érhető el. J. Dewey mondta: „Egyetlen gramm tapasztalat többet ér több tonna teóriánál.”

Minden iskolának szembesülnie kell napjaink elvárásával: a tanulókat már az iskolában fel kell készíteni a multikulturális társadalmakban való életre. A gyermekek közötti sokféleség nem csupán különbözőséget, hanem sok esetben hasonlóságot is jelent, erre kell építeni a tanulási folyamatot. Minden gyermek egyéni módon fejezi ki önmagát, de sok a hasonlóság, a közös élmény, a hasonló tapasztalat. A hagyományos, frontális osztálymunka nem alkalmas az egyéni, differenciált fejlesztésre. Valós tudást kell kialakítani, nem vélt tudást. A CLIM-módszernek az a lényege, hogy nemcsak a képességbeli különbözőségekre kíván koncentrálni, de nagyra értékeli a gyermek létezését és interakcióit. Minden gyermeket arra ösztönöz, hogy egyfajta kulturális producer, az együtt tanulás forrása és katalizátora legyen. Együtt dolgozni, különféle perspektívákból tekinteni a világra, képesnek lenni egymásra hallgatni, egymást tanítani, a változásokat elfogadni, kreatív módon gondolkodni és alkotni, felhasználni a minden egyes gyermekben rejlő lehetőségeket, értékeket... ezek a CLIM legfontosabb alapelvei. A CLIM nem cél, hanem filozófia. *Egy izlandi tanulmányút tapasztalatai* címmel előadást tartottam az I. Kárpát-medencei Nemzetközi Módszertani Konferencián, mely a Kaposvári Egyetemen került megrendezésre. Karunkon most zajlik egy négy féléves tehetségfejlesztő szakirányú továbbképzés, melynek keretében tréninget tartottam a CLIM-módszerről.

Amit cselekszel, annak több mint 80%-a marad meg benned, amit mondanak neked, annak csupán 20%-a. A tétel egyszerű: cselekvéseinkhez emóciók kö-

tődnek, így azokra akár életünk végéig emlékezünk. Emócióink felelősek tartós emlékeinkért, a világban való eligazodási képességünkért, az operatív intelligenciáért. Ezért olyan fontos a cselekvésre alapozott pedagógia. A pedagógiai elmélet és a praxis szintézisére, a tapasztalatok minél szélesebb körű átadására törekszem. A tanulmányútról beszámoltam egyetemen oktató kollégáimnak, intézményvezető kollégáknak, hallgatóimnak, továbbá publikálni szeretnék a látogatásról intézményem, a Nyugat-magyarországi Egyetem *Vivat Academia* című kiadványában, továbbá a *Képzés és Gyakorlat* neveléstudományi folyóirat hasábjain. Felmerült bennem egy közös pedagógus-továbbképzési és együttműködési projekt kidolgozása a kurzus szervezőivel, illetve a továbbképzésen részt vevő kollégákkal. A tanulmányút egyik legfontosabb értéke, hogy lehetőséget biztosított az Európa különböző országaiból érkező tanároknak, oktatási szakembereknek a tapasztalatcserére a globális oktatás komplex kérdéskörében; külön értékelendő továbbá, hogy a résztvevők bemutathatták saját országaik kezdeményezéseit, oktatási reformjait.

Összességében elmondható, hogy részvételem a továbbképzésen több szempontból is hasznos volt számomra. Óvodapedagógia, kisgyermeknevelő és szociálpedagógia szakos hallgatókat is tanítok, képzésükben igen fontos a kooperatív és multikulturális nevelésre irányuló szemlélet, az emocionális nevelés és alkalmazásképes tudás kialakítása. Kompetencia alapú oktatás pedagógiája tárgyat tanító oktatóként pedig a tárgy még eredményesebb tanításához is komoly módszertani segítséget nyújtott a kurzuson való részvételem. A különböző pedagógiai területeken megszerzett több évtizedes elméleti, gyakorlati, oktatói és kutatói tapasztalataimat megoszthattam a kurzuson részt vevő kollégákkal, hiszen egy nemzetközi szeminárium lehetőséget biztosít a pedagógiai dimenziók kölcsönös megismertetésére. Tervezem a CLIM-módszer magyarországi adaptációjának kidolgozását (szakmai háttéranyag, tréning) a közoktatásban és a felsőoktatásban dolgozó kollégák részére. Személyes és szakmai gyarapodásom, az általam képviselt intézmény fejlődése, valamint kollégáim és tanítványaim gazdagodása. Ez mind-mind nagyon fontos szempont tanulmányutam hozadéka, multiplikátor hatása szempontjából. A kapcsolati tőke korunk rendkívül fontos tényezője. A multikulturális gondolat az oktatásban, a kooperatív tanulás korunk igen jelentős neveléstudományi paradigmája, nélkülük ma már elképzelhetetlen a pedagógusképzés és továbbképzés, valamint a felnőttoktatás tartalmi megújítása. A kurzus előadásain, szemináriumain, a szakemberekkel folytatott személyes konzultációkon megismert oktatáselméleti ismereteket és a kurzuson részt vevő kollégák részéről bemutatott oktatási tartalmakat, stratégiákat és módszereket, tanulásszervezési eljárásokat be tudom építeni felsőoktatási, pedagógusképzési és továbbképzési munkámba. A Comenius tanulmányút egyik legfontosabb eredménye és értéke, hogy lehetőséget biztosított az Európa

különböző országaiból érkező tanároknak, oktatási szakembereknek a tapasztalatcserére a kooperatív tanulás komplex kérdéskörében; külön értékelendő továbbá, hogy a résztvevők bemutathatták saját országaik kezdeményezéseit, projektjeit és reformjait. A látogatás – a kooperatív tanulás egy sajátos modelljének (CLIM) bemutatásával – mindenképpen hozzájárult a résztvevők szakmai kompetenciáinak fejlesztéséhez, a további oktatói munka, a tanulásirányítás hatékonyságának növeléséhez.

IRODALOM

- BATELAAN P., VAN HOOFF C. 1996. *Cooperative learning in intercultural education. European journal of intercultural studies.*
- COHEN E. 1994. Designing group work – Strategies for the heterogeneous classrooms. Sociological theory in practice = *Teachers College Press*, New York
- DEWEY, J. 1902. *The Child and the Curriculum* = *The University of Chicago Press*, Chicago
- DEWEY, J. 1922. *Democracy and Education: an introduction to the philosophy of education.* The Macmillan Company, New York
- DUNNE, E., BENNETT N. 1996. *Talking and Learning in Groups.* Routledge, London
- GALTON, M., WILLIAMSON J. 1994. *Groupwork in the Primary Classroom.* Routledge, London
- GALTON, M. 1990. *Primary Teacher Training: Practice in Search of Pedagogy.* Hodder and Stoughton, London
- KAGAN, Spencer 1994. *Cooperative Learning.* Kagan Publishing, San Clemente
- SADKER M. P., SADKER D. M. 1991. *Teachers, Schools, and Society.* Mc Graw-Hill, New York
- VYGOTSKY L. S. 1978. *Mind in society. The development of higher psychological processes.* Harvard University Press, Cambridge

Máté Emese

60 ÉVES A HOLLANDIAI MIKES KELEMEN KÖR

The 60th Anniversary of the Mikes Kelemen Circle in Holland

A Hollandiai Mikes Kelemen Kört 1951-ben alapították Utrechtben holland egyetemeken tanuló magyar egyetemi hallgatók. A Kör úttörőként első volt azon szervezetek között – Bornemisza Társaság (Bécs), Pax Romana mozgalom, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (Svájc), Szepsi Csombor Kör (London), Magyar Műhely (Párizs) –, amelyek a második világháború után a nyugat-európai magyarok kulturális életében fontos szerepet töltöttek be. Hozzájuk csatlakoztak a közismert periodikák: az *Új Látóhatár* (München), az *Irodalmi Újság* (Párizs) és a *Katolikus Szemle* (Róma), továbbá a különböző szervezetek által kiadott könyvek.

Tóth Miklós alapítótag, a Kör többször újraválasztott elnöke, majd folyamatos tiszteletbeli elnöke, aki 60 éve mindig szívügyének tartja a Kör szellemiségének éltetését, a jubileum kapcsán így idézi fel a kezdeteket: „1951 júniusában – midőn politikai okokból mindenki mindenkivel szemben tartózkodó volt – Tüski István ref. lelkész (1924–2010) kezdeményezésére (a háború alatt a különböző irányzatokat nyílt dialógusban összefogó Magyar Élet konferenciák példájára) összegyűltünk Utrechtben, három tudományos előadás meghallgatására, és a róluk folytatandó eszmecsere. A világnézet válsága; A keresztyénység válsága; A magyarság válsága című előadások témájuknál és színvonaluknál fogva mindjárt megadták a Körnek azóta mindig fenntartott jellegét: az általános emberi értékek és ezeken belül a magyarság mint szellemi egész melletti elkötelezettséget, akadémiai szabadságot és igényességet. Minket az fűz ösztösz, hogy sok tekintetben különböző módon gondolkodunk. Horatius szavával: *Concordia discors.*”

A Kör havonta szervez összejöveteleket, többnyire a vianeni Magyar Házban. Tagjai azóta sem ismernek vallási vagy más határokat. Minden találkozó a tolerancia, az egymás egyéniségének és felfogásának a tisztelete jegyében zajlik le, s magyar lelkülettel az emberiség egyetemes szellemi értéktőkéjét gyarapítja. A Tanulmányi Napokat 1959 óta – lehetőség szerint – évente szervezik meg, hogy az Európa és a világ minden tájáról érkező jeles képviselők aktív részvételével egy-egy jelentős, a magyarságot (is) érintő általános jellegű témát dolgozzanak fel. Az elhangzott előadások egy része gyűjteményes kötetekben és a

Mikes International elektronikus folyóiratában lát napvilágot. Eddig tizenöt kötet jelent meg, közülük egy a Holland Királyi Tudományos Akadémiával karöltve.

„MAGYAR VILÁGUNK EGYETEMES EMBERI ÉRTÉKEK
KINCSESBÁNYÁJA, AMELYEKKEK MEGGAZDAGODNI, ÉS
AMELYEKET TOVÁBB GYÜMÖLCSÖZTETNI ÖRÖM ÉS FELADAT.”

A történelem már igazolta, milyen fontos szerepet tölthet be az emigráció egy-egy nép és kultúrvilág életében. „Aki kilép a maga világából, szembesül új kultúrvilágokkal, amelyekben meg kell állnia a helyét. Egy ilyen vagy olyan okból nyugatra került generáció számára a magyar kultúrvilág létfeltétel, lét-szükséglet volt és maradt mindmáig. Mint a falat kenyér, mint a korty víz, mint a lélegzet szippantása. Benne van a szívünk-lelkünk. Hollandia nyitott ország, az egész földgömbre a világ legjobb kilátótornya. Benne van mindenben, és mindenben kívül áll. Szerencsénk volt, hogy egy ilyen országba kerültünk, ahol a 16–17. század óta – Magyarországi Mária, II. Lajos királyunk özvegye, Németalföld kormányzója, majd később Bethlen Gábor révén – jelentős hagyománya van a magyarok szeretetének. Azóta tanulnak itt az egyetemeken magyar diákok.” Apáczai Csere János 1651-ben e helyen doktorált, Misztótfalusi Kis Miklós (Aranyos Biblia) szellemiségét intézményes formában a Groningeni Egyetem Finnugor Tanszékén működő magyar szak élte a jelenben is, ahol magyar nyelvet, irodalmat, történelmet és kultúrát oktatnak az egyetemi képzés mindhárom (BA, MA és PhD) szintjén. A Mikes Kör pedig az évközi előadás-sorozatában ápolja folyamatosan a magyar szellemiség egyetemes értékeit.

A jubileumi év alkalmából került sor a „délvidéki magyar szellemi világgal való kapcsolattartás jegyében, doktorátussal rendelkező, egyetemesség iránt nyitott, kutató-tanár meghívására” (a részemre érkezett meghívó szövegéből). Vendégelőadóként Kosztolányi Dezsőről szóló előadásra kértek fel, mely *A két egyforma lelkű ember ölelkezik bennünk* címen hangzott el. Örömmel tapasztaltam az előadást követő sokrétű hozzászólások alapján, hogy Kosztolányi szellemisége egyaránt elevenen él a magyarok és a hollandok körében is. Több jelenlévő is említette, hogy személyesen ismerték a Kosztolányi családot, valamint bemutatták Alföldy Mari magyar–holland műfordítónő (Magyar Köztársasági Érdemkereszt Arany Fokozata kitüntetéssel elismert) Kosztolányi-fordításait. A legutóbb megjelent fordítása a *Néró, a véres költő* (Nero, de bloedige dichter; kiadó: Van Genepp, Amsterdam, 2010). Ott-tartózkodásom idején, Amszterdam művész kávézójában, a *Cultureel Suplement* 2011. május 19-i száma fogadott, amelyben két teljes oldalon, gazdag illusztrációval jelent meg a *Kosztolányi Dezső a budapesti kávéházak katedrálisában* című írás.

„MINDEN MAGYARNAK KÖTELESSÉGE MINDEN MAGYARRAL ÖSSZJÁTÉKOT KIÉPÍTENI”

Tóth Miklós a Kör magarejéről hatvan év óta változatlanul így vall: „Önmagunk szellemi egységét megtartani és továbbfejleszteni akarni kell. Önfenntartó és önkifejtő akarattal minden magyarnak kötelessége minden magyarral összjátékot kiépíteni. Csak a magyar szellemi hazában vagyunk együtt, egy egészként a szellemi erő forrásából táplálkozva.” Az önfenntartó összjátékban hatvan év óta kulcsszerepet tölt be a Hollandiai Mikes Kelemen Kör, és szellemi lombkoronája egyre terebélyesedik. Egyik fő ága, a többnyelvű és lelkületében mégis magyar Mikes International internetes szellemi fórum. Tízéves fiatal hajtásként kiadói tevékenysége két területre összpontosul: a folyóirat negyedéves kiadására (http://www.federatio.org/mikes_per.html) és a *Bibliotheca Mikes International* keretében a könyvkiadásra (http://www.federatio.org/mikes_bibl.html). Újabb ígéretes friss hajtás a *Journak for Eurasian Studies* (2010) (<http://www.federatio.org/joes.html>). A Körnek két áttekintő jubileumi kiadványa olvasható: *Az embernek próbája – Emlékkönyv a Hollandiai Mikes Kelemen Kör fennállásának huszonötödik évfordulójára* (1976), valamint a pozsonyi Kalligram Kiadóval együttműködve összeállított *Számadás* (2001), a Kör első ötven évéről szóló emlékkötet. Figyelemre méltó az *Európa keresztútjain*, az Európai Protestáns

Magyar Szabadegyetem harminchárom évét áttekintő kötet. A Kör irodalmi díját, a Magyar Irodalmi Figyelő-díjat időről időre ítéli oda egy ismert magyar író vagy irodalomkritikus a világon bárhol ténykedő magyar írónak. A világhálón mindenki számára díjmentesen közkinccsé téve letölthetők a kiadványok a Hollandiai Magyar Szövetség – www.federatio.org –, vagy az Országos Széchényi Könyvtár honlapjáról: www.mek.oszk.hu.

* A szövegben – a jubileumi év jegyében – a tisztelet és a megbecsülés jeleként többször idézem Tóth Miklós alapító tagnak, a Kör elnökének ünnepi gondolatait, amelyek *Hatvan év a Hollandiai Mikes Kelemen Kör és a tízéves Mikes International prizmáján keresztül* címmel hangzott el Hágában, 2011. július 6-án, s amelyet a 40 éves jubileumát ünneplő *Létünknek* ajánlott fel.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Dr. Viktorija Aladžić egyetemi docens,
Újvidéki Egyetem, Építőmérnöki Kar, Szabadka

Dr. Barcsi Tamás egyetemi oktató, PTE Egészségtudományi Kar, Pécs

Dr. Bene Annamária egyetemi docens, Újvidéki Egyetem,
Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka

Dr. Bertók Rózsa habilitált egyetemi docens, PTE, BTK,
Filozófia Tanszék, Pécs

Cini Zoltán magyartanár, mesterfokozatos egyetemi hallgató,
Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék

Drozdić-Popović Teodóra mesterfokozatos egyetemi hallgató,
Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék

Dr. Géczi János habilitált egyetemi docens, az Iskolakultúra folyóirat
főszerkesztője, Pannon Egyetem, Antropológia és Etika Tanszék, Veszprém

Gruber Enikő doktorandusz, ELTE, BTK, Művelődéstörténeti Tanszék,
Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest

Dr. Ispánovics Csapó Julianna egyetemi docens,
Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék

Kocsis Árpád egyetemi hallgató, Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék

Dr. Korompay Klára egyetemi tanár, ELTE, BTK,
Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest

Kovács Krisztina doktorandusz, SZTE, BTK,
Modern Irodalomtudományi Doktori Iskola, Szeged

Lengyel László muzeológus, Városi Múzeum, Óbecse

Dr. Máté Emese magyartanár, Politechnikai Középiskola, Szabadka

Mendlik Éva szobrászművész, Amsterdam

Németh Ferenc magiszter, a Forum Könyvkiadó Intézet igazgatója, Újvidék

Novák Anikó doktorandusz, SZTE, BTK,
Modern Irodalomtudományi Doktori Iskola, Szeged

Dr. Pál Tibor egyetemi docens, Újvidéki Egyetem, BTK,
Történelem Tanszék, Újvidék

Pándi Oszkár nyugalmazott zenei szerkesztő, Újvidék

Dr. Pósa Mihály egyetemi docens, Újvidéki Egyetem,
Orvostudományi Kar, Gyógyszerészeti Tanszék, Újvidék

Dr. Draginja Ramadanski egyetemi docens, Újvidéki Egyetem,
BTK, Szlavisztika Tanszék, Újvidék

Törteli Telek Márta magiszter, osztálytanító,
Jovan Jovanović Zmaj Iskola, Martonos

Dr. Varga László habilitált egyetemi docens, NYME,
Benedek Elek Pedagógiai Kar, Nyelvi és Kommunikációs Intézet, Sopron

A KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

ÚJ DISZCIPLÍNÁK ÉS SZAKMAI TÁJÉKOZÓDÁSOK A XXI. SZÁZADBAN A PANNON TÉRSÉGBEN

Imagológia – Tudástranszfer – Kommunikációs kultúra

A *Létünk* 2011/4-es száma az európai tudományos közélet jelenségeire, a tudományközi határokat, a tudományos kommunikációt és a tudásközvetítés módszereit átértelmező tendenciákra reagál egy virtuális tudományos tanácskozás megszervezésével – ennek szerkesztett változata jelenik meg a jelölt szám fő anyagaként.

A XX. század második felében meglehetősen konzervatív elképzelés határozta meg az európai tudományos szerveződést és a reá épülő felsőoktatási kultúrát. Nemcsak hogy a reál és humán tudományok különállóságát tapasztaljuk, a természet-, illetve a társadalomtudományok szembenállását, nyelvi elhatárolódását, de olyan irreálisokat is, mint a nyelvészet és az irodalom, az irodalomtörténet és a történelem elválasztottságát. Ezzel szemben a XXI. századi tudományos közgondolkodás és az ennek megfelelő felsőoktatási és szakmai elképzelések keretében (pl. bizonyos európai univerzitásokon és egyetemi karokon) együtt funkcionálnak ezek a területek: pl. a kari szerveződésben jól működik a műszaki és a humán tudományok interdiszciplinaritása, diskurzusa, egymásra építhetősége; ami egyébként logikus is, hiszen a világnak és jelenségeinek megtapasztalhatósága egyre inkább szövegszerűvé válik (nagyon fontos a másik szöveg, a textuális alapú ismeretszerzés, óriási mennyiségű információ áll rendelkezésünkre, s ezek nyelvi szinteken – nem okvetlenül textuálisan, de nyelvi alapon befogadhatók számunkra!), illetve az eredmények, a tudományos ismeretek közlésének lehetősége ma nem minden esetben, vagy nem csak az objektív bizonyítás eszköztárát, hanem a meggyőzés retorikai alakzatait hozza működésbe, ezek révén hatásos. A mai tudományos közélet egyik kulcsfogalma épp ezért: a tudástranszfer fogalma és jelenségei. A tudományok alkalmazott ágazatai kerültek előtérbe az elméleti orientáltsággal szemben. Hihetetlen fejlődést és felívelést mutatnak pl. a szaketikák és az egyes diszciplínák pedagógiai irányzatai, nagyon fontos tudományos területté vált a neveléstudomány. Nagyon fontos törekvést jelentenek a tudás- és ismeretközvetítésnek a hagyományost a modernnel összeegyeztető irányultságai: vagyis az a felismerés, hogy vannak olyan anyagok és ismeretek, amelyek viszonylatában a hagyományos módszerek képezik az átadás

és közvetítés járható útját, míg más esetben az új, az innováció iránti nyitottság, az új tudományos irányzatok és beszédmódok elsajátítása. Ilyen tudományos hozzáálláson alapul a már említett szaktikai diskurzus, az imagológia tudományos területté válása, az alkalmazott filozófiai konzultációk, a multikulturális és transzlingvisztikai hagyományok érvényesítése, illetve vizsgálata.

Mindezekről a jelenségekről komoly és fontos tudományos tanácskozások és diskurzusok folynak európai tudományos és kutatói műhelyek, intézmények keretében. Ezekre a folyamatokra és jelenségekre reflektál a *Létünk* által elképzelt virtuális tudományos tanácskozás, amelynek „előadói” és „beszédpartnerei” a következő szakemberek lesznek:

TAPODI Zsuzsanna Mónika: Imagológia – egy ősi gyakorlat megújuló megközelítésben

BALÁZS Lajos: Gondolatok a népi kultúra változásairól, új szerepéről

VINCZE István: A jel-zaj arány kérdése a modern csillagászati fotometriában

BARCSI Tamás: Az emberi méltóság filozófiája

ANOCA, Dagmar Maria: Az Alföld képe a romániai szlovák irodalomban (Megjegyzések a romániai szlovák irodalomról) – Consideratii privind fenomenul literar de expresie slovaca din Romania

ISPÁNOVICS CSAPÓ Julianna: Herceg János irodalomképe 1945 után

UTASI Csilla: Kisebbségi irodalomtörténeti tájékozódás a XXI. század elején

MURVAI Olga: A Sapientia felsőoktatási szerveződésről

HÓZSA Éva: Interjú és kommunikációs kultúra

HORVÁTH FUTÓ Hargita: Agyagból formált „történetek”

PÁSZTOR KICSI Mária: Multifunkcionális kommunikációs modellek az interneten

ANDRIĆ Edit: Frazeológia a kultúrák érintkezésében

TÁJÉKOZTATÓ

Kérjük szerzőinket, hogy a *Létünk*be szánt írásaikat elektronikus formában: doc. formátumban juttassák el szerkesztőségünk (letunk@forumliber.rs) vagy a főszerkesztő címére (erikazambo@eunet.rs); mágneslemezen vagy e-mailben, csatolt fájlként. Tanulmányaikhoz rövid, magyar nyelvű tartalmi összefoglalót, illetve legalább öt kulcsszót illesszenek.

A beérkezett tanulmányokat lektoráltatjuk. A további kapcsolattartás megkönnyítése érdekében (külön mellékletben) tüntessék fel elérhetőségüket: postai és e-mail címüket, telefonszámukat és (a szerzői névsorba) személyes adataikat: akadémiai fokozat(ok), család- és utónév, beosztás(ok), munkahely(ek), helység(ek).

A tanulmányok és az ábrák szövegében egyaránt Times New Roman betűtípust alkalmazunk. A cikkek szövegének betűmérete 12 pontos; a táblázatok és a különféle ábrák (valamint az esetleges lábjegyzetek és az irodalomjegyzék) esetében 10 pontos. Kérjük, hogy a szövegszerkesztés során kerüljék a felesleges technikai eljárásokat (pl. tabulátorok és betűközök alkalmazása a térközök kialakításában: helyettük a behúzás, illetve a táblázatok használatát ajánljuk). A táblázatok szerkesztésekor vegyék figyelembe kiadványunk eddigi gyakorlatát, mintáit és a rendelkezésre álló laptükör méretét. Kérjük a szerzőket, hogy az ábrákat, diagramokat ne illesszék a szövegtestbe, hanem mellékletként, a beillesztés helyének pontos jelölésével küldjék el.

A sorok száma másfeles sorközzel oldalanként legfeljebb harminc. A szövegben ne szerepeljenek indokolatlan sorkihagyások. A szerző neve (normál betűtípus) és a dolgozat címe (**FÉLKÖVÉR NAGYBETŰ**) a szöveg elején áll középzárt helyzetben. A dolgozatnak a tudományos jelzet, illetve az angol nyelvű cím beillesztése miatt nem lehet egysorosnál hosszabb főcíme, s kérjük szerzőinket, hogy mellőzzék az alcímeket. A közcímek írásmódja: NAGYBETŰ. A szövegeket – indokolt esetben – a decimális rendszer segítségével tagolhatják (a szakaszt nyitó bekezdés elejére illesztett arab számokkal: 1., 2., 1.1., 1.2. etc.). A *Szemle* rovatban közölt recenziókhoz és ismertetőkhöz nem járul összefoglaló és kulcsszavak sem. Könyvrecenzióknál az ismertetett könyv adatait az első bekezdésben közöljük. A konferenciabeszámolók esetében a szövegegész tájékoztat a rendezvény jellegéről, adatairól. A szövegen belül a *könyv- és kiadványcímeket dőlt (italic)* betűvel emeljük ki. Semmilyen más kiemelés nem alkalmazunk. A szövegközi hivatkozásokat zárójelbe tesszük (a teljes leírást a tanulmány végén közölt irodalomjegyzék tartalmazza). A szövegközi hivatkozások formája a következőképp alakul; teljes mű esetén:

(IMRE 1996), annak egy részlete esetén: (IMRE 1996: 33–40). Többkötetes mű esetében: (GYÖRFFY 1.: 37–159). Adott szerzőtől felhasznált több, azonos évből származó mű esetén: (SZEGEDY-MASZÁK 1980a), (SZEGEDY-MASZÁK 1980b: 30).

A tanulmány végén megadott irodalomjegyzék szorítkozzon a hivatkozott szakirodalomra a következő lehetséges formákban:

IMRE László 1996. *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*. Debrecen.

HANSÁGI Ágnes 2007. Tévelygések az irónia irányába. 1845 Eötvös József: A falu jegyzője = Szegedy-Maszák Mihály–Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*. Budapest, 258–272.

CSÁKY S. Piroska 2008. Humanista könyvtárakról, olvasási szokásokról = *Létünk* 4. 29–41.

KÁZMÉR Miklós–VÉGH József szerk. 1970. *Névtudományi előadások. II. Névtudományi konferencia. Budapest, 1969*. NytudÉrt. 70. Budapest.

A közismert és a szerző által gyakran hivatkozott kiadványoknak széles körben elterjedt rövidítéseit is használhatják: ÚMIL (Új Magyar Irodalmi Lexikon), MNy (Magyar Nyelv), ItK (Irodalomtörténeti Közlemények), ÉKsz. (Magyar értelmező kéziszótár) etc. Az egyes szakirodalmi tételek betűrend, azonos szerző munkáin belül pedig időrend szerint követik egymást.

Kérjük a szerzőket, hogy végjegyzeteket egyáltalán ne, lábjegyzeteket is csak indokolt esetekben alkalmazzanak. A lábjegyzetek ne tartalmazzanak szakirodalmi hivatkozásokat!

A szerkesztőség

INFORMACIJA

Mole se autori da svoje tekstove koje nameravaju objaviti u časopisu *Létünk*, dostave uredništvu (letunk@forumliber.rs) u formatu doc. ili na elektronsku adresu glavnog urednika (erikazambo@eunet.rs) na disketi ili kao atačment. Uz rad treba dostaviti kratak rezime na mađarskom jeziku i najmanje pet ključnih reči.

Prispeli radovi se lektorišu. U interesu lakše komunikacije sa autorima molimo da se (u posebnom prilogu) naznači: poštanska i e-mail adresa, broj telefona i lični podaci: akademska titula, prezime i ime, zvanje, radno mesto i sedište.

U tekstu studije i tekstualnom delu slike se podjednako koristi font Times New Roman. Veličina fonta u tekstualnom delu je 12, dok je u tabelama, u natpisima slika (kao i u eventualnim fusnotama i literaturi) 10. Molimo da se prilikom uređivanja teksta zanemare tehnički postupci (npr. tabulator i upotreba razmaka među slovima, umesto toga preporučuje se korišćenje uvlačenja ili upotreba tabele). Kod uređivanja tabela treba uzeti u obzir dosadašnju praksu, obrasce i način preloma našeg časopisa. Mole se autori, da slike, dijagrame ne ugrađuju u tekst, već da ih pošalju kao priloge uz tačno obeležavanje mesta gde se oni trebaju umetnuti.

Broj redova po strani može biti najviše 30, uz prored od 1,5. U tekstu ne treba da bude suvišnog preskakanja redova. Ime autora (ispisana fontom Normal) i naslov rada (**BOLDOVANIM VERZALOM**) stoji na početku teksta, centrirano. Rad, zbog naučnog obeležja, odnosno zbog ubacivanja naslova na engleskom, ne može imati glavni naslov duži od jednog reda a mole se autori da ne koriste podnaslove. Naslovi odeljaka u radu se pišu VELIKIM SLOVIMA. Tekstovi se zbog preglednosti mogu raščlaniti decimalnim sistemom (na početku pasusa koji otvara odeljak treba upisati arapske brojeve: 1., 2., 1.1., 1.2. itd.). Uz recenzije i prikaze koji će se objaviti u odeljku pod nazivom Prikazi ne idu ni recenzije niti ključne reči. Kod recenzija podaci prikazane knjige se daju u prvom pasusu. U slučaju kada se vrši prikaz naučnog skupa, ceo tekst upućuje na odlike i podatke konferencije. U okviru samog teksta *naslovi knjiga i izdanja* se ističu *italikom*. Nikakvi drugi načini isticanja se ne koriste. Pozivanje na literaturu se u tekstu stavlja u zagradu (potpuni opis se daje na kraju rada u okviru spiska literature). Forma pozivanja na literaturu u tekstu je sledeća: u slučaju celokupnog dela: (IMRE 1996), kada se poziva samo na delove (IMRE 1996: 33–40). Ukoliko se radi o izdanju u više tomova (GYÖRFFY 1.: 37–159). U slučaju kada se pozivate na dela istog autora izdatih iste godine: (SZEGEDY-MASZÁK 1980a), (SZEGEDY-MASZÁK 1980b: 30).

Na kraju rada spisak literature treba da sadrži samo ona stručna dela na koje se autor poziva u svom radu, i to u sledećoj formi:

- IMRE László 1996. *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*. Debrecen.
- HANSÁGI Ágnes 2007. Tévelygések az irónia irányába. 1845 Eötvös József: A falu jegyzője = Szegedy-Maszák Mihály–Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*. Budapest, 258–272.
- CSÁKY S. Piroska 2008. Humanista könyvtárakról, olvasási szokásokról = *Létünk* 4. 29–41.
- KÁZMÉR Miklós–VÉGH József szerk. 1970. *Névtudományi előadások. II. Névtudományi konferencia. Budapest, 1969*. NytudÉrt. 70. Budapest.

Mogu se upotrebiti i skraćenice za dela koja su opšte poznata ili na koje se autor često poziva: ÚMIL (Új Magyar Irodalmi Lexikon), MNy (Magyar Nyelv), ItK (Irodalomtörténeti Közlemények), ÉKsz. (Magyar értelmező kézi-szótár) itd. U okviru literature dela treba da su poređana prema azbučnom redu autora, a u slučaju istog autora po hronološkom redu.

Mole se autori, da beleške na kraju rada uopšte ne koriste, a fusnote samo u slučajevima kada je neophodno. Fusnote ne treba da sadrže pozivanje na literaturu!

Uredništvo

STYLE SHEET

Authors are requested to send their papers to *Létünk* in electronic form: they should be in doc. format addressed to the Editorial Office (letunk@forumlibers.rs) or to the general editor's address (erikazambo@eunet.rs) on a compact disk or in e-mail as an attached file. There should be a short summary of the contents in Hungarian and at least five keywords.

The studies submitted will be edited linguistically and proofread. Please indicate your name and address for further contact: address, e-mail address, telephone number, and other personal data (in the line of the author's name): academic degree, surname and last name, status, workplace.

We use Times New Roman type in the studies and diagrams (pictures, illustrations, figures). The font size of the main text is 12. For tables, schemes and diagrams (footnotes, bibliography) font size 10 is required. Do avoid any unnecessary technical procedures (using tabulators and space in formatting; instead, we suggest using indents and tables). Regarding tables, please notice the usual practice in the quarterly. Avoid inserting diagrams into the text; send them as attachments, marking the place of insertion.

The number of lines is 30 (at most) in a page, with 1.5 line spacing. There should be no extra spacing between the lines. The author's name (normal type) and the title of the study are (**BOLD UPPER CASE**) in front of the text in the centre. Due to the inclusion of the academic title and the English title of the study, the main title cannot be longer than one line. Authors are also requested to avoid subtitles. Titles are printed in UPPER CASE. If so required, the text can be divided using the decimal system (with Arabic numerals 1.2., 1.1., 1.2. etc. inserted in front of the paragraph). Reviews and information published in the *Review* column do not have a summary or keywords. In case of a book review, the data on the book should be provided in the first paragraph. In reporting a conference, the text should give general information about the program. In the text, the *title of books and publications* should be printed in *italics*. The reference in the text is in brackets (the full description should be given at the end of the text in the Bibliography). The form of the reference is the following: in case of a whole book: (IMRE 1996); in case of a part of the book: (IMRE 1996: 33-40); in case of a book consisting of more than one volume: (GYÖRFFY 1.: 37-159); using several publications by a certain author published in the same year: (SZEGEDY-MASZÁK 1980a), (SZEGEDY-MASZÁK 1980b: 30).

The Bibliography at the end of the study should only concern the literature referred to in the article, and should be in the following forms:

- IMRE László 1996. *Műfajok létformája XIX. Századi epikánkban*. Debrecen.
- HANSÁGI Ágnes 2007. Tévelygések az irónia irányába. 1845 Eötvös József: A falu jegyzője = Szegedi-Maszák Mihály–Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*. Budapest, 258–272.
- CSÁKY S. Piroska 2008. Humanista könyvtárakról, olvasási szokásokról = *Létünk* 4. 29–41.
- KÁZMÉR Miklós–VÉGH József szerk. 1970. *Névtudományi előadások II. Névtudományi konferencia*. Budapest, 1969. NytudÉrt. 70. Budapest.

Common abbreviations of well-known publications can also be used: ÚMIL (Új Magyar Irodalmi Lexikon), MNY (Magyar Nyelv), ItK (Irodalomtörténeti Közlemények), ÉKsz. (Magyar értelmező kéziszótár) etc. The items in the Bibliography should be listed in alphabetical order; in case of multiple works by the same author, the items should be in chronological order.

Authors are requested not to use endnotes; footnotes can be used only in justified instances. The footnotes should not enclose the reference.

Editorial office